

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

VSAKDANJE ŽIVLJENJE DELAVCEV MIGRANTOV V KRANJU

Mentorica: Doc. dr. Vesna Leskošek

Avtor: Anže Bertoncelj

Kranj 2012

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Anže Bertoncelj

Naslov naloge: Vsakdanje življenje delavcev migrantov v Kranju

Kraj: Kranj

Leto: 2012

Število strani: 148

Število grafov: 0

Število prilog: 3

Število bibl. opomb: 7

Število tabel: 3

Število slik: 1

Mentorica: Doc. dr. Vesna Leskošek

Ključne besede: delavci migranti, prosti čas, delovni pogoji, bivalni pogoji, ovire, vsakdanje življenje

Povzetek: V diplomski nalogi z naslovom *Vsakdanje življenje delavcev migrantov v Kranju* sem s pomočjo kvalitativne analize intervjujev raziskal položaj delavcev migrantov v Kranju.

V teoretičnem delu sem razpravljal o področju migracij, vrstah migracij in migracijah v slovenskem prostoru, potem o državljanih tretjih držav in pomenu koncepta integracije. Vključil sem teme, ki se tesneje povezujejo z vsakdanjim življenjem delavcev migrantov in sicer delovni pogoji, kriza in delo, zdravstveno stanje, bivalni pogoji, zasebnost in prostori druženja, vloga delavskih domov, društva, socialna mreža delavcev migrantov ter način ohranjanja stikov in vezi z izvornim okoljem. Pomemben del teorije so še ovire, s katerimi se delavci migranti srečujejo in sicer z nestrpnostjo, diskriminacijo, predsodki večinskega prebivalstva. Raziskoval sem vsakdanje življenje delavcev migrantov. Opravi sem intervjuje z 10. delavci migranti. Dobljene podatke sem obdelal s pomočjo kvalitativne metode. Rezultate sem predstavil v poglavjih o začetkih življenja v Sloveniji, o splošnih podatkih delavcev migrantov in razlogih za prihod v Slovenijo; kakšna je socialna mreža delavcev migrantov, kako je s prijateljskimi odnosi in stiki na splošno in kako s Slovenci, kako sprejete se delavci migranti počutijo v slovenski družbi ter na kakšen način ohranjajo stike in vezi z družino v domovini; s kakšnimi ovirami se delavci migranti srečujejo, kakšne težave se pojavljajo pri uporabi slovenščine, kako se spoprijemajo s finančno stisko, na kakšen način varčujejo denar ter v kakšni meri in na kakšen način se soočajo s diskriminatornim

ravnanjem; kakšne so življenjske razmere delavcev migrantov, kakšno delo opravljajo, kakšni so bivalni pogoji, kako je s zasebnostjo in prostori druženja, kako preživljajo prosti čas, kakšno je njihovo zdravstveno stanje, kakšne ovire in prednosti vidijo v Sloveniji ter njihovo zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji.

Title: Everyday life of migrant workers in Kranj

Key words: migrant workers, leisure time, working conditions, residential conditions, obstacles, everyday life

Abstract: In the diploma thesis, titled *Everyday life of migrant workers in Kranj*, I researched the position of migrant workers in Kranj by means of qualitative analysis of interviews.

In the theoretical part I discussed the field of migrations, types of migrations, and migrations in Slovenia; also of third world citizens and the meaning of the concept of integration. I included topics closely bound to migrant workers' everyday life, i.e. working conditions, crisis and work, health conditions, residential conditions, privacy and places of socializing, the role of worker's homes, associations, the social network of migrant workers, and the means of keeping contact and ties to their place of origin. An important part of the theory is the obstacles met by migrant workers, i.e. intolerance, discrimination, and prejudice of the majority population. I researched the everyday life of migrant workers. I conducted interviews with 10 migrant workers. The gathered data was processed by means of qualitative method. The results are presented in the chapters on the beginnings in Slovenia, general data on migrant workers and the reasons for coming to Slovenia; what is the social network of migrant workers like, of friendly relations and contacts in general and with Slovenians, how accepted migrant workers feel in Slovenian society and how they are keeping contact and ties with their families in their homelands; what obstacles migrant workers face, what are the problems when speaking Slovenian, how they deal with the financial crisis, how they save money and to what extent and in what way they deal with discrimination; what are migrant workers' living conditions, what kinds of work they do, what are their residential conditions, about privacy and places of socializing, how they spend leisure time, what is their health condition, what obstacles and advantages they find in Slovenia, and their satisfaction with living in Slovenia.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

VSAKDANJE ŽIVLJENJE DELAVCEV MIGRANTOV V KRANJU

Mentorica: Doc. dr. Vesna Leskošek

Avtor: Anže Bertoncelj

Kranj 2012

Prijatelju Eneju.

PREDGOVOR

Do migracij ljudi prihaja že od začetka človeštva in se dogajajo vse do danes. V zadnjem času so postale bolj aktualne in opazne, tako da se jim posveča večja pozornost. Ljudje se za migracije odločijo iz različnih razlogov, nekateri zaradi avanture, drugi zaradi želje po boljšem življenju, tretji zaradi iskanja dela, da bi preživel svoje družine, nekateri zaradi revščine, vojne ali nevzdržnih razmer v svojih izvornih državah, itn. Evropske unije ne imenujejo zaman »evropska trdnjava«, saj skuša svoje meje narediti čim bolj nepropustne, ampak ne za vse, predvsem za državljane tretjih držav, ki jih bom obravnaval v svojem diplomskem delu. Tudi v Kranju je precej državljanov tretjih držav, ki v večini prihajajo iz Kosova in ostalih delov bivše Jugoslavije. Večinsko prebivalstvo Kranja se teh delavcev zaveda, saj jih videvajo na ulicah, ampak gledajo skozi njih kakor skozi steklo. Za njih so delavci migranti »nevidni«, nevredni pozornosti, pozdrava ali nasmeha. Jih pa z veseljem uporabijo za »grešne kozle«, ko je potrebno nekoga okriviti, npr. za visoko brezposelnost. Malo je takih, ki bi jim odkrito povedali, da so v Sloveniji nezaželeni in naj odidejo domov. Namesto tega se jim za hrbtom raje posmehujejo ali pa jih preprosto povsem ignorirajo.

Jaz sem jih videl. Kot ljudi, ki so v Slovenijo prišli po boljše življenje in so zaradi tega poguma in odrekanja vredni spoštovanja. Prvič sem se z njimi srečal, ko sem v kavarni opravljal študentsko delo in jim postregel enako kavo z nasmehom na ustih kot vsakemu drugemu gostu. Od nekdanj so se mi zdeli najbolj prijazni gosti, zato smo se večkrat pogovarjali in smejali. Že takrat so se mi razbile predstave, ki sem jih o delavcih migrantih gojil. Že pred tem sem na televiziji opazoval številne prizore, kjer so izmučeni delavci migranti nemočno čakali na večmesečna izplačila plač, kazali plačilne liste in sramotne pogoje bivanja. Pomembno pa so na odločitve za pisanje tega diplomskega dela vplivali številni ljudje v moji okolici, ki o delavcih migrantih niso nikoli znali povedati dobre besede, ampak so na njih vedno projicirali vse slabosti. S tem diplomskim delom torej želim delavce migrante narediti »vidne« in predstaviti njihovo plat zgodbe skozi njihova pričevanja z malo moje pomoči. V prvem delu bom predstavil obstoječo literaturo, v drugem delu kvalitativno analizo empiričnega gradiva, rezultate predstavil v obliki poskusne teorije, nato pa v razpravi vse skupaj združil v eno.

Rad bi se zahvalil svoji mentorici Vesni Leskošek za vso podporo, pomoč in strokovno usmerjanje, vsem delavcem, ki so mi zaupali in sodelovali v intervjujih ter družini in prijateljem, ki so mi bili v podporo in so verjeli vame.

KAZALO VSEBINE

1. TEORETIČNI UVOD.....	6
1.1 MIGRACIJE	6
1.1.1 Migracije v Sloveniji.....	9
1.1.2 Vrste migracij.....	11
1.1.3 Integracija.....	14
1.2 DRŽAVLJANI TRETJIH DRŽAV	17
1.2.1 Delovni pogoji	19
1.2.2 Kriza in delo	22
1.2.3 Bivalni pogoji	24
1.2.4 Zasebnost, prostori druženja in prijateljstvo.....	26
1.2.5 Vloga delavskih domov	28
1.2.6 Socialni kapital	29
1.3 OVIRE.....	31
1.3.1 Nestrpnost, rasizem, ksenofobija.....	33
1.3.2 Tujstvo, drugost	37
1.3.3 Tradicionalni in moderni predsodki.....	39
1.3.4 Pogled večinskega prebivalstva	41
1.3.5 Stiki in vezi z izvornim okoljem.....	43
1.4 DRUŠTVA.....	45
1.5 ZDRAVJE	47
1.6 SOCIALNO DELO	50
1.6.1 Antirasistično socialno delo.....	50
1.6.2 Medkulturno socialno delo	52
2. PROBLEM.....	59
3. METODOLOGIJA.....	60
3.1 VRSTA RAZISKAVE	60
3.2 MERSKI INSTRUMENTI IN VIRI PODATKOV.....	61
3.3 POPULACIJA IN VZORČENJE	61
3.4 ZBIRANJE PODATKOV	62
3.5 OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV	63
4. REZULTATI	66

5. RAZPRAVA	83
6. SKLEPI.....	97
7. PREDLOGI.....	102
8. LITERATURA IN VIRI	103
9. POVZETEK.....	109
10. PRILOGE.....	111

SEZNAM TABEL

Tabela 1.6.2.1.: Dimenzije sposobnosti medkulturnega komuniciranja	54
Tabela 4.1.: Splošni (statistični) podatki delavcev migrantov	66
Tabela 9.1.: Kodiranje izjav	112

1. TEORETIČNI UVOD

1. 1 MIGRACIJE

Migracije nas spremljajo skozi celotno zgodovino vse do današnjih dni, zato ne moremo reči, da so pojav, ki se je pojavil šele v zadnjem času. Bade tako pravi, da *homo migrans* obstaja, odkar obstaja *homo sapiens*, selitve so *conditio humana*, tako kot rojstvo, razmnoževanje, bolezen in smrt (Bade, 2005: 8).

Širša javnost kaže vse večje zanimanje za mednarodne migracije, prav tako pa stopajo v ospredje političnih agend. Vzrokov za to je več, odmeven in razširjen pa je podatek, da se število migrantov vsako leto povečuje. V letu 1970 je bilo v svetu 81,5 milijona mednarodnih migrantov, število pa se je v obdobju treh desetletij več kot podvojilo, saj je bilo v letu 2000 v svetu 175 milijonov mednarodnih migrantov. Delež mednarodnih migrantov je v navedenem obdobju v okviru celotne svetovne populacije narasel iz 2,2 na 2,9 odstotka. Ocene mednarodne organizacije za migracije (IOM) pa nakazujejo, da je bilo v letu 2005 v svetu med 185 in 192 milijonov mednarodnih migrantov (World Migration 2005, IOM V: Kralj, 2008: 146-147).

Migranta lahko opredelimo kot osebo, ki državne meje prehaja z namenom začasne ali stalne naselitve v državi, ki ni država njegovega prvega prebivališča. Definicija zajema osebe z raznolikimi migrantskimi izkušnjami, ki se nanašajo na mobilnost (migracijska zakonodaja, prehajanje meje), na vzroke (študij, združitev družine, iskanje novih zaposlitvenih priložnosti, beg pred vojnami ali drugimi konflikti v izvorni državi) in na posledice (integracija, transnacionalne povezave) mobilnosti. Termin imigrant pa uporabljamo v kontekstih, ki se nanašajo na odnose med migrantom in državo naselitve (v našem primeru Slovenijo). Pri tem se pojavljajo vprašanja o pogojih zakonitega priseljevanja, integraciji in integracijski politiki države, participaciji imigrantov v civilni družbi, naturalizaciji in državljanstvu, idr. S tega vidika lahko kot imigrante pojmuje tudi prebivalce, ki so se sicer v Slovenijo priselili, vendar imajo slovensko državljanstvo. Izraz »tretja država« je pravno vrednostno nevtralen, vendar se v njegovo praktično rabo pogosto prikrade negativna asociacija na »zaostali« tretji svet, tretjerazrednost, ipd. Seveda se s tem asociacija prenese tudi na osebe, ki so državljani teh držav (Medica, Lukič, 2010: 8-9).

Danes ima pojem migrant še vedno dvojni pomen, saj ima po eni strani pozitivno konotacijo v smislu svetovljanstva in avanture, po drugi strani pa čedalje bolj negativno konotacijo, saj se tujce, migrante in azilante povezuje z nevarnostjo, nestabilnostjo in strahom. Predvsem se vse te značilnosti nanašajo na začasne delavce oziroma obiskovalce, ki se kasneje naselijo za vedno. Migrant se v novem okolju znajde v težki situaciji, saj skuša obdržati svojo prejšnjo identiteto, po drugi strani pa jo mora zaradi pritiskov prilagoditi, zamenjati in se začeti razvijati in napredovati (Medica, Lukič, 2011: 8). Vse dokler pa v javnosti obstajajo stereotipne predstave o migrantih, s tem da so prezirani v svojem ožjem okolju, na delovnem mestu, v širši javnosti in s tem odrinjeni na rob, je težko govoriti o uresničevanju integracije v širšo družbo (Medvešek, 2010: 55).

Evropa se v zadnjih petnajstih letih sooča z vse številčnejšim priseljevanjem, značilnosti teh mednarodnih migracij pa so, da se spreminjajo tudi kvalitativno, saj se spreminjajo vzroki migriranja in etnična sestava migrantov. Evropska unija skuša regulirati priseljevanje, to pa počne predvsem iz dveh povezanih razlogov. Prvi razlog se nanaša na demografsko stanje v državah članicah Evropske unije, saj se države srečujejo z nizko rodnostjo, populacija se stara oziroma podaljšuje se pričakovana življenjska doba. Vse to vpliva na strukturo trga dela, saj se delež aktivnih oziroma zaposljivih oseb zmanjšuje. Drugi razlog pa se nanaša predvsem na gospodarske razmere, saj država potrebuje cenejšo delovno silo, ki jo predstavljajo ekonomski migranti, ki ta manko na trgu delovne sile zapolnjujejo (Medica, 2010: 53).

Omenjena migracija ljudi kot delovne sile vse bolj postaja edina legalna oblika migracij, ki jo Evropska unija dopušča in po drugi strani z učinkovitimi mehanizmi spodbuja. V svoje države skušajo selektivno spustiti migrante, po katerih povprašujejo delodajalci, ki jih med domačimi delavci ne uspejo najti. Tukaj gre za nekatera deficitarna dela, po drugi strani pa za dela, ki jih opravljajo visoko izobraženi in ustvarjalni posamezniki. Po drugi strani pa Evropska unija namenja veliko truda in pozornosti zadrževanju beguncev in delavcev migrantov zunaj njihovih meja ter zagotovitvi začasnih krožnih migracij, saj želi preprečiti, da se delavci migranti in drugi tujci v njihovih državah naselijo za stalno in s tem dobijo vse pripadajoče državljanske pravice (Mozetič, 2009: 31).

Delavski domovi opravljajo pomembno vlogo pri spodbujanju migrantov tretjih držav, da se vrnejo v matične države in se v Sloveniji ne naselijo za stalno (več v poglavju Vloga delavskih domov). Več upravičenj in drugačnih obravnav so deležni državljani Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora in Švicarske konfederacije.

Različni avtorji (Baubock, 1998; Straubhaar, 2000; Castles in Miller, 2003; Geddes, 2003; Lahav, 2004 V: Kralj, 2008: 144-146) izpostavljajo nekaj značilnosti sodobnih mednarodnih migracij.

Vse več migracij je začasnih in sicer sezonskih, tedenskih ali celo dnevnih migracij. Večinoma so povezane z ekonomsko dejavnostjo v tretjem oziroma storitvenem sektorju in se nanašajo na nizko kvalificirano delovno silo. Teh migracij ne moremo najti v uradnih statistikah, ker ne izpolnjujejo pogoja, da migrant šest mesecev neprekinjeno biva v tujini. Migrira pa tudi veliko število strokovnjakov in visoko usposobljenih delavcev, tako imenovani »beg možganov«, ki lahko v tujini za svoje znanje dobijo višje plačilo kot doma. Veliko delavcev migrantov denar nakazuje družinskim članom v domovino, kar je izjemno pomembno tudi za tamkajšnjo ekonomijo. Mednarodni denarni sklad ocenjuje, da v petnajstih državah v razvoju obseg denarnih nakazil znaša več kot deset odstotkov bruto domačega proizvoda. V letu 2007 je bil njihov skupni obseg skoraj 240 milijard ameriških dolarjev, toda dejanski obseg naj bi bil še veliko višji. Samo za ponazoritev, razvite države namenjajo državam v razvoju dvakrat manjšo vsoto denarja od navedene.

Poleg vse večjega števila ekonomskih migrantov, pa se povečuje število tistih imigrantov, ki se sklicujejo na pravico do združitve z družino in tistih, ki so v migracije prisiljeni zaradi humanitarnih razlogov.

Migranti se za migracijo v določeno državo vse bolj odločajo na podlagi števila predhodnikov iz matične države, ki že bivajo v tej državi. Predhodniki v državi imigracije vzpostavijo socialne mreže, ki povezujejo imigrantsko skupnost in jim na ta način olajšujejo bivanje v tej državi. Tukaj govorimo o tako imenovanih verižnih migracijah.

Med nove trende zagotovo sodi feminizacija migracij. Včasih so med ekonomskimi migranti prevladovali mlajši (samski) moški, ženske pa so se partnerjem največkrat pridružile zaradi uveljavljanja pravice do združitve z družino. Danes pa ženske migrirajo tudi samostojno in v številnih državah oziroma regijah predstavljajo večino migrantske populacije. Drug trend pa se kaže v povečani koncentraciji migrantov v razvitih državah, znotraj tega v manjšem številu držav. Države vzhodne, srednje in južne Evrope so bile nekdanje predvsem države izvora, s širitvijo Evropske unije pa postajajo ciljne destinacije mednarodnih migrantov.

Predvsem v državah Evropske unije in ZDA pa se povečuje število ilegalnih imigrantov ter prosilcev za azil. Ti so seveda postali paradigmatska podoba »tujcev«, ki »razdirajo tako ali

drugače definirano samobitnost nekega naroda ali nacije» (Pajnik, Zavratnik Zimic, 2003 V: Kralj, 2008: 144-146).

1.1.1 Migracije v Sloveniji

Danilo Dolenc našteva nekaj temeljnih značilnosti priseljevanja v Slovenijo v zadnjih letih. Številke celotnega selitvenega prirasta kažejo, da se delež priselitev iz držav nekdanje Jugoslavije zmanjšuje in sedaj dosega samo še dve tretjini (v začetku 20. stoletja več kot 90, nato okrog 80 odstotkov). Povečuje se število priseljenih tujcev iz Evropske unije. Veliko število državljanov Slovenije, ki je emigriralo v Nemčijo, Avstrijo in nekatere prekomorske države, se je po letu 2000 odločilo za vrnitev nazaj v Slovenijo, čemur avtor pripisuje tudi starejšo starostno sestavo priseljencev v zadnjem času (Dolenc, 2007: 92). Po osamosvojitvi Slovenije in kasnejšim vstopom v Evropsko unijo so mnogi pričakovali, da se bo bistveno povečala kakovost tujih delavcev in da se bo povečalo zaposlovanje tujcev iz članic Evropske unije, še posebej tistih iz srednje in vzhodne Evrope. Po drugi strani se je pričakovalo, da se bo zmanjšalo zaposlovanje iz držav bivše Jugoslavije. Podatki o izdanih delovnih dovoljenjih nam kažejo drugačno podobo. Število zaposlenih tujcev iz Evropske unije se zares postopno povečuje, ampak velika večina zaposlenih tujcev v Sloveniji prihaja iz držav bivše Jugoslavije (Mlačič, 2010: 86).

Temu pritrujejo tudi drugi avtorji, med njimi tudi Dolenc, ki pravi, da priseljeni tujci iz bivše Jugoslavije predstavljajo 85 odstotkov vseh tujcev, kot izvirne države pa izstopajo Bosna in Hercegovina, Srbija in Črna gora. Iz selitvenih tokov naj bi počasi izstopala Hrvaška, saj naj bi delež znašal samo še 12 odstotkov. Za državljane Evropske unije seveda velja svoboden pretok in za začasno prebivanje niti ne potrebujejo dovoljenja, zato Dolenc meni, da je dejansko število teh priseljencev podcenjeno. Državljan izven Evropske unije, tako imenovani državljani tretjih držav, pa se srečujejo z več administrativnimi preprekami oziroma pridobitvami ustreznih dovoljenj, če želijo vstopiti in bivati v Sloveniji. V letu 2005 se je delež priselitev državljanov tretjih držav nekoliko zmanjšal (iz 85 odstotkov na 77 odstotkov), čemur pa botruje uvedba kvot za zaposlovanje omenjenih državljanov (Dolenc, 2007: 93).

Z osamosvojitvijo se je torej spremenil tudi značaj imigracijskih tokov, saj se je spremenila struktura notranjih migracij, ki pa so prav tako postale meddržavne. Seveda moramo tudi

omeniti nove tipe imigrantov, ki se so v Sloveniji pojavili zaradi vojn na območjih nekdanje Jugoslavije, kot so begunci, prebežniki in iskalci začasnega zatočišča (Medvešek, 2010: 51).

Sicer pa na zaposlovanje tujcev v Sloveniji delujejo dejavniki potiska in potega (Mlačič, 2006 V: Mlačič 2010). Dejavniki potiska so povezani s slabimi ekonomskimi razmerami in zapletenim političnim ozadjem, npr. že omenjene vojne, ki so nastale na območju nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije. Seveda pa ti dejavniki ne bi bili dovolj, če v Sloveniji na trgu dela ne bi bilo dejavnikov potega. Pomembno je predvsem nesorazmerje med ponudbo in povpraševanjem dela določenih vrst (Mlačič, 2010: 86). Najbolj viden dejavnik potiska je prisoten prav v Bosni in Hercegovini, kjer so ekonomski kazalniki zelo slabi. Srečujejo se z izredno visokim deležem brezposelnega prebivalstva in nizko povprečno plačo (Lukič, Medica, 2011: 108).

Po vsem napisanem seveda nedvoumno lahko trdimo, da so predstavniki iz širšega območja republik nekdanje Jugoslavije v Sloveniji že stalnica in še vedno najpomembnejša tuja delovna sila pri nas. Njihov priliv je številčno največji, zagotovo pa lahko rečemo, da je temu tako, ker obstaja kontinuiteta v navezovanju stikov, podobnost jezika, kulturna bližina in geografska bližina Slovenije, kar po eni strani pomeni, da jih je najbolj enostavno pripeljati, po drugi strani pa, ko jih ne potrebujejo več, jih preprosto pošljejo nazaj domov. Veljajo pa ti delavci migranti po kakovosti dela in pridnosti med delodajalci v vseh možnih sektorjih zaposlovanja kot najbolj zaželeni. Še vedno naj bi največ delavcev migrantov prihajalo iz Bosne in Hercegovine, kjer je tudi največja stopnja nezaposlenosti. V bistveno manjši meri so prisotni delavci migranti iz novih držav članic Evropske unije kot sta Romunija in Bolgarija, še manj pa iz ostalih t. i. tretjih držav kontinentov kot sta Afrika in Azija (Medica, 2004 V: Lukšič, Medica, 2011: 70).

Mojca Medvešek našteva pomembne dejavnike za imigrante pri izbiri kraja naselitve. Prvi je, da se imigranti zaradi večje možnosti za zaposlitev naseljujejo v večjih mestih gospodarsko bolj razvitih regij. Drug zelo pomemben dejavnik je obstoj migrantske skupnosti oziroma razvejano socialno omrežje v nekem kraju, kar seveda olajša njihovo vključevanje v družbo. Tretji dejavnik pa je ugodna možnost ureditve stanovanjskega vprašanja. V Sloveniji velik del migrantov živi v sedmih večjih mestih: Ljubljani, Mariboru, Kopru, Kranju, na Jesenicah, v Celju in Velenju. Če primerjamo leti 2005-2006 z letom 2007 ugotovimo, da se je precej povečalo število tujcev, ki so se priselili na Goriško, Gorenjsko ter jugozahodno Slovenijo,

prav tako pa sta bili močnega priliva deležni Podravska in Savinjska regija (Medvešek, 2010: 54-55).

Komac (et al., 2007) pa navaja zapis iz publikacije Statističnega urada Republike Slovenije iz leta 2003, ki nam več pove o deležih delavcev migrantov po Sloveniji:

»Največji delež neslovenskega prebivalstva je na Jesenicah (31 odstotkov), na katerih so večinska neslovenska narodnost Muslimani, podobno velja tudi za Velenje (20,5 odstotka). Na Jesenicah predstavljajo Bošnjaki in Muslimani skupaj skoraj 18 odstotkov narodno opredeljenega prebivalstva, v Velenju pa 8 odstotkov. Samo v štirih občinah (v Ljubljani, na Jesenicah, v Velenju in Kopru) jih živi več kot polovica od vseh v Sloveniji. / .../ Ker je bilo priseljevanje v Slovenijo na pretežno dobro razvita gospodarska urbana področja, imajo nadpovprečen delež neslovenskega prebivalstva (nad 10 odstotki) poleg Maribora nekatere največje občine (Ljubljana – 14,9 odstotka, Kranj – 13,2 odstotka, Koper) ter nekatere manjše občine, ki so zaradi svoje industrije (oziroma premogovništva) potrebovale veliko nekvalificirane delovne sile (Trbovlje, Hrastnik, Tržič – vse tri občine nekaj nad 11 odstotkov)« (Komac et al., 2007: 54).

1.1.2 Vrste migracij

V času liberalnega kapitalizma (in pred njim) je prihajalo predvsem do neorganiziranih migracij, v času monopolnega kapitalizma pa predvsem do organiziranih migracij, ki jih posamezne države urejajo v skladu z lastnimi interesi. Zadnje obdobje organiziranih migracij so poimenovali »sodobne«. Iz tega obdobja migracije lahko delimo na notranje in mednarodne. Do mednarodne migracije pride s prestopom državne meje in enoletnim bivanjem v tuji državi. Mednarodne migracije lahko ponovno delimo na začasne in trajne. Lahko pa še omenimo druge, kot so ekonomske, politične, organizirane ali neorganizirane – ilegalne, konservativne – inovacijske migracije in beg možganov (Klinar, 1976 V: Lukšič 1999: 10).

Bade razločuje migracije kar zadeva prostor med odseljevanjem, priseljevanjem in notranjim preseljevanjem. Za pomoč lahko migracije razdelimo po vzrokih, motivih in namenih. Pri tem razlikujemo gospodarsko in poklicno motivirane migracije, znotraj te skupine pa ločimo pridobitvene migracije kot eksistenčno nujnost (*subsistence migration*) ali kot boljšo možnost (*betterment migration*) od migracij zaradi usposabljanja oziroma izobraževanja ali tistih med podružnicami podjetja (*career migration*). Pogoste so tudi selitve, ki jih povzroči izguba

oziroma uničenje gospodarske eksistenčne podlage in so torej gospodarsko določene, lahko jih imenujemo selitve za preživetje, za katere so v poznem 20. stoletju skovali pojem »ekološki beg«. Od tako motiviranih lahko ponovno ločimo religiozno-nazorsko, politično, etnonacionalistično ali rasistično določen izgon ali beg. Mednje lahko sodijo tudi izgoni in prisilne selitve 20. stoletja, kjer so bili premiki ljudi čez meje pogosto posledica premikanja meja čez ljudi (Bade, 2005: 9).

Velikokrat se razglablja o vzrokih za migracije na podlagi teorije o dejavnikih odbijanja in privlačevanja (*push-pull theory*), ki pa ne pojasnjuje v zadostni meri odločitev nekaterih posameznikov, da se odselijo iz domačega okolja, drugi pa ne. Posameznik sprejme odločitev za preselitev na podlagi subjektivnih (racionalnih in emocionalnih) dejavnikov ter posameznikovih socialno-psiholoških osebnostnih lastnosti. Velikokrat pri odločitvi za preselitev pretehtajo prednosti pred slabostmi in vzroki niso le posameznikove sanje o boljšem življenju. Pogosto gre za kombinacijo različnih dejavnikov kot so socioekonomski dejavniki (potrebe po delovni sili in boljši zaslužek v državi sprejemnici in pomanjkanje delovnih mest v izvorni državi) (Portes, 1996 V: Medvešek 2010) in politični dejavniki. Prav tako pa so zelo pomembna socialna omrežja v državi sprejemnici. Velikokrat se posamezniki odločijo za preselitev, ker so to pred njim že naredili prijatelji, sosedje ali sorodniki. Pri tem pletenju socialne mreže nastanejo samovzdržujoče se transnacionalne mreže. Ne smemo pa pozabiti na kulturne dejavnike, kjer gre predvsem za zgodbe o boljšem življenju, ki naj bi potomcem imigrantov ponudilo boljše priložnosti v državi sprejemnici, te pa so posredovane preko medijev ali ustnega izročila (Medvešek, 2010: 56-57).

Vrečkova pa pravi, da je na začetku novega tisočletja revščina eden izmed pogostih vzrokov za migriranje, saj se v obdobju pospešene globalizacije pogloblja prepad med revnimi in bogatimi. Predvsem tehnološko-informacijski razvoj in cenejši stroški potovanj pa so še pospešili migracije ljudi (Vreček, 2007: 27).

V družboslovju obstaja veliko teorij migracij, ki jih Massey v svojem delu *Worlds in Motion: Understanding International Migration of the End of Millenium* (1998) navaja takole. Neoklasična ekonomska teorija vzroke za migracije išče v geografskih razlikah v ponudbi in povpraševanju na trgu delovne sile. Nova ekonomija migracij poudarja, da se za migracije odločajo predvsem večje skupine ljudi, ki so med seboj povezane. Za to se odločijo predvsem zato, da bi lažje prebrodili finančne ovire in zmanjšali tveganja ter si izborili čim višji status v socialni hierarhiji novega okolja. Teorija segmentiranosti trga delovne sile govori predvsem o

pritegujočih dejavnikov ciljne države. Delodajalci z delavci migranti zapolnjujejo cenena in prilagodljiva delovna mesta. Po drugi strani pa delavci migranti lahko izkoristijo specifične tržne priložnosti, ki nastanejo zaradi potreb etnične ekonomije (specifični kulturni proizvodi, usluge). Teorija svetovnega sistema pojasnjuje, da migracije nastanejo zaradi procesov širjenja kapitalistične ekonomije v območju svetovne (pol)periferije. Zaradi uvajanja industrializma socialna struktura in družbeni ustroj lokalnih populacij silita ljudi v nova življenjska tveganja ter posledično k razseljevanju oziroma migriranju. Teorija socialnega kapitala govori o migrantskih socialnih mrežah, poznanstvih, povezavah, ki jih migrant lahko spremeni v vire in si na ta način olajša iskanje zaposlitve oziroma bivanje v tujini. S socialnim kapitalom migrant lažje deluje v novem okolju. Teorija kumulativne vzročnosti govori o dejavnikih potiska za migracije, ki jih razdeli v osem kumulativno delujočih dejavnikov potiska: 1. distribucija dohodka, 2. distribucija zemlje, 3. organizacija kmetijske proizvodnje, 4. kultura, 5. regionalna distribucija človeškega kapitala, 6. družbeni pomen dela, 7. struktura proizvodnje in 8. razširjenost socialnih mrež (Kralj, 2008: 150-151).

Za Evropsko unijo sta najbolj pomembni dve glavni obliki krožnih migracij:

1. Krožne migracije državljanov tretjih držav, ki prebivajo v Evropski uniji. Omogočeno bi jim bilo, da opravljajo dejavnost v izvorni državi, medtem ko bi svoje glavno bivališče zadržali v državi Evropske unije. Ta oblika krožne migracije vključuje predvsem poslovneže, zdravnike ter pedagoške delavce.
2. Krožne migracije oseb, ki prebivajo v tretji državi. Nanaša se na tretje državljane, ki imajo prebivališče v svoji izvorni državi in za določen čas pridejo v državo Evropske unije zaradi dela, študija, usposabljanja ali kombinacije tega, pod pogojem, da se po izteku dovoljenja za prebivanje vrnejo v svojo državo, kjer imajo stalno prebivališče (Medica, 2010: 37-38).

Medica in Lukič zavzemata negativno mnenje o krožnih migracijah in trdita, da še dodatno prispevajo k dehumanizaciji in marginaliziranju migrantov. Koncept krožnih migracij se je v teoriji pokazal kot kontradiktoren, v praksi dolgoročno neuporaben in etično nesprejemljiv. Krožne migracije omogočajo nefunkcionalne kontrole, nezmožnost opozarjanja na slabe delovne razmere ter pomanjkljivo delovno, socialno in zdravstveno zaščito. Bistvo krožnih migracij je »najem« delavca za določen čas s predpostavko, da se po izteku dela vrne v matično državo. Pokazalo pa se je, da se »določen čas« zaposlovanja velikokrat skrajša po potrebi ali pa zaradi težjih poškodb in se delavca migranta napoti nazaj domov. Avtorja zato

predlagata sistem krožnih migracij »win-win-win«, ki si ga države članice Evropske unije prizadevajo vzpostaviti. Pri tem konceptu naj bi imeli vsi akterji pozitivne učinke na različnih področjih, kot so gospodarski razvoj, javno mnenje domačih prebivalcev do tujih migrantov, zmanjševanje ilegalnih migracij, izboljšanje socialnega položaja migrantov, itd. (Lukič, Medica, 2011: 108). Vendar pa Steven Vertovec (2007 V: Lukič, Medica, 2011: 63-64) opozarja na previdnost, saj naj koncept »win-win-win« ne bi bil tako vzajemen kot se ga prikazuje. Težava je v izpostavljanju predvsem gospodarskih interesov držav prejemnic (torej samo prvi »win«), premajhen pa je poudarek migrantom.

1.1.3 Integracija

Trenutno se zaradi mednarodnih migracijskih tokov v veliki večini t. i. razvitih držav povečuje etnična in nacionalna raznolikost prebivalstva ter demografska struktura. To je še posebej izrazito v nacionalnih državah, ki so bile nekdanje razmeroma kulturno homogene. To vse bolj velja za Slovenijo, kot tudi za vse države Evropske unije na splošno (Kralj, 2008: 144). Prav zaradi tega sta integracija in integracijska politika še vedno aktualni temi. Uspešno integracijsko politiko lahko dosežemo samo, če najdemo ustrezno simbiozo med stališči večinske/dominantne etnične skupnosti do vključevanja imigrantov in njihovih potomcev v večinsko družbo, ter željami in hotenji nedominantnih etničnih skupnosti (Komac, 2007: 2).

Pa si najprej pogledimo največkrat uporabljeno definicijo integracije, ki jo je že leta 1952 podal Ekonomski in socialni svet Organizacije združenih narodov (ECOSOC). Po tej definiciji je integracija: »... *postopen proces, v katerem novi naseljenci postanejo aktivni udeleženci v ekonomskih, socialnih, civilnih, kulturnih in duhovnih zadevah nove domovine. Gre za dinamičen proces, v katerem se vrednote oplajajo z medsebojnim spoznavanjem, prilagajanjem in razumevanjem. V tem procesu najdejo tako priseljenci kot domačini priložnost za svoj lasten poseben prispevek*« (Bešter, 2007: 107).

Beštrova poudari tri različne (a med seboj povezane) pomene integracije:

1. Pri integraciji gre za proces vključevanja in sprejemanja priseljencev v novo družbeno okolje ter za prilagajanje družbenih struktur, ki so posledica imigracije. Gre za večsmeren proces, ki zahteva prilagajanje iz obeh strani, tako priseljencev kot sprejemne družbe. Priseljenci sprejmejo nekatere norme in pravila, ki veljajo v novi družbi, naloga večinske družbe pa je, da odpre svoje institucije, jih prilagodi novi situaciji ter priseljencem v njih zagotovi enake možnosti, kot jih imajo preostali

prebivalci. Družbeni sistem naj bi tudi po vključitvi novih posameznikov ali skupin deloval kot povezan in notranje koheziven sistem. V kulturnem pogledu postane heterogen in v njem imajo posamezniki in skupine enake možnosti ne glede na svojo etnično ali kulturno pripadnost.

2. Z integracijo opisujemo tudi lastnost oziroma značilnost družbenega sistema. O tem govorimo takrat kadar sestavni deli, ki vključujejo tudi nove populacije priseljencev, delujejo med seboj kohezivno, povezano, soodvisno, solidarno in komplementarno. Bolj integrirana družba pomeni tudi bolj oziroma tesneje povezane skupine ali posameznike med seboj (Entzinger in Biezeveld, 2003 V: Bešter 2007). Za integracijo je značilna kohezivna družba, kar pomeni družba svobodnih posameznikov, ki se medsebojno podpirajo in skušajo doseči blaginjo vseh svojih članov, se izogibajo polarizaciji in minimalizirajo neenakosti, to pa dosežejo z uporabo demokratičnih sredstev. Značilnost integrirane družbe je tudi sprejemanje različnosti, s tem upoštevamo, priznavamo, enako obravnavamo, smo strpni in imamo pozitiven odnos do različnih etničnih, verskih in kulturnih identitet. Pojavi diskriminacije, socialne izključenosti, marginalizacije, segregacije in drugi, so nasprotja in ovire integraciji.
3. Z integracijo opisujemo tudi »... *kakovost in način povezanosti novih populacij z obstoječim sistemom družbenoekonomskih, pravnih in kulturnih odnosov*« (EFFNATIS, 2001 V: Bešter, 2007: 108-109). Omenjeno povezanost naj bi dosegli z aktivno in enakopravno udeležbo novih populacij v javni sferi družbenega sistema. Pri tem je seveda pogoj, da je vsakomur zagotovljena možnost ohranjanja in izražanja njegove lastne kulture. O integraciji pa govorimo tudi takrat, ko priseljenci (ali kategorije priseljencev), tako kot »avtohtono« prebivalstvo z enakimi možnostmi, dosegajo primerljive položaje v družbi, kot so izobrazba, poklicne kvalifikacije, starost, spol (Doomernik, 1998 V: ibid.). Vsako odstopanje še ne pomeni neuspešne integracije, pomembno pa je, da razlike niso posledica diskriminacije ali strukturnih ovir posameznikov oziroma posameznih skupin (Bešter, 2007: 108-109).

Komac (et al., 2007) navaja, da so se po več desetletjih trajajočih razpravah in raziskovanjih o integraciji oblikovali trije modeli integracije, ki jih opredeljujejo Cameron, Kymlicka in Weiner: asimilacija, model talilnega lonca in kulturni pluralizem (Carmon, 1996 V: Komac et al., 2007), ki je od konca devetdesetih let večkrat poimenovan kot multikulturalizem (Kymlicka, 1995 V: Komac et al., 2007). Pri asimilaciji priseljenci sprejmejo življenjski stil

in kulturne norme države gostiteljice na način, ki posledično vodi do popolne izgube skupinske identitete. Model talilnega lonca sicer dovoljuje dvosmeren proces prilagajanja z interakcijo med različnimi kulturami, vodi pa v kulturno in etnično homogeno družbo. Pri kulturnem pluralizmu pa je značilnost stalna heterogenost družbe, ki jo sestavljajo etnično in kulturno različni državljani, ki pa imajo enake pravice in so povezani v enotno državljansko skupnost (Carmon, 1996 V: Komac et al., 2007). Našteti pojmi niso vrednostno nevtralni in se lahko pojavljajo v različnih pojavnih oblikah. Multikulturalizem lahko vključuje tako pozitiven odnos družbe do priseljencev in sprejemanje razlik, kot tudi oblike prisiljenega ločevanja med različnimi skupnostmi, kar naj bi omogočilo enostavnejšo vrnitev priseljencev v njihove izvirne države (Weiner, 1995 V: Komac et al., 2007).

Obstoječa literatura o integracijski politiki večinoma temelji na razlikovanju med narodnimi in drugimi manjšinskimi skupnostmi kljub temu, da dejansko stanje v velemestih na različnih celinah sveta dokazuje, da priseljenci ohranjajo svoje običaje, način oblačenja, veroizpoved in tudi svoj jezik. Narodne manjšine naj bi bile upravičene do posebnih ukrepov, saj se v manjšinskem položaju niso znašle po lastni volji ali krivdi. Na drugi strani pa so se priseljenci priselili prostovoljno in naj zaradi tega kot skupnost ne bi bili upravičeni do posebnih ukrepov in posebnih pravic, ki bi zagotavljale ohranjanje njihove etnične identitete in skupnosti (Kymlicka, 1989, 1995 V: Komac et al., 2007). Raziskovalci le izjemoma ugotovijo, da bi priseljenci v večetničnih družbah želeli ohraniti svojo kulturno dediščino tudi v novem okolju (Wolfrum, 1993 V: Komac et al., 2007). Obširna empirična študija *Percepcije slovenske integracijske politike* (Komac in Medvešek 2005) je pokazala takšno željo pripadnikov etnično neslovenskih manjšin v Sloveniji.

Integracija poteka na različnih področjih – na ekonomskem (ekonomska integracija), na socialnem oziroma družbenem (socialna integracija) in na političnem področju (politična integracija) (Muller, 1998: 37 V: Komac et al., 2007: 97). Socio-ekonomsko integracijo opredeljujejo vsaj trije dejavniki, in sicer geografska koncentracija priseljencev, obstoj družbenih konfliktov med etnično skupnostjo in širšo družbo, med njimi samimi ali znotraj etnične skupnosti ter ekonomski položaj priseljencev, ki je odraz njihovega položaja na trgu delovne sile (McKenzie in Williams, 1998 V: Komac et al., 2007). Poleg naštetih področij pa naj bi se v mnogih okoljih integracija nanašala tudi na aktiven boj proti diskriminaciji, predsodkom in rasizmu (Babel, 1998 V: ibid.).

Prav tako se cilji slovenske integracijske politike skušajo osredotočiti na našeta področja:

- *»zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic«;*
- *zagotavljanje pravic in možnosti, da priseljenci »izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije«;*
- *zagotavljanje pravice do »udejstvovanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne države«;*
- *preprečevanje diskriminacije in družbene obrobnosti;*
- *zagotavljanje nediskriminatornih postopkov in ravnanja do priseljencev v ekonomskem, družbenem in kulturnem življenju;*
- *preprečevanje »razraščanja ksenofobije in odklonilnega odnosa do priseljencev«;*
- *»dodeljevanje pravic in obveznosti, s katerimi bodo priseljenci v skladu z dolžino bivanja upravičeni do bolj enakopravnega statusa v razmerju do državljanov Republike Slovenije v smeri proti polnemu državljanstvu« (Bešter, 2007: 120).*

Uspešno integracijo priseljencev in njihovih potomcev praviloma dosežemo s politiko na področju stanovanjske oskrbe, izobraževanja, zaposlovanja in vključevanja v družbeno okolje, v katerem priseljske skupnosti živijo. Kot rezultat uspešne integracije naj bi bil primerljiv položaj pripadnikov večinskega naroda na eni strani in pripadnikov novih manjšinskih skupnosti oziroma priseljencev in njihovih potomcev na drugi strani. Primerljivost se nanaša na področja, kot so vstop na trg delovne sile, družbena mobilnost, izobraževanje, stopnja brezposelnosti, osebni dohodki, poklicna struktura in zastopanost v posameznih gospodarskih dejavnostih (Komac et al., 2007: 235-236).

1.2 DRŽAVLJANI TRETJIH DRŽAV

Državljeni tretjih držav so vse osebe, ki niso članice Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije. S 23.04.2011 je pričel veljati nov Zakon o zaposlovanju in delu tujcev¹, ki omogoča prost dostop na slovenski trg dela naslednjim:

- družinskim članom slovenskega državljana,
- državljanom držav članic Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora in Švicarske konfederacije in njihovim družinskim članom, ki nimajo državljanstva

¹ Zakon o zaposlovanju in delu tujcev-1, Ur. list RS, št. 26/2011

Evropske unije, Evropskega gospodarskega prostora, imajo pa dovoljenje za začasno prebivanje za družinskega člana ali vizum za dolgoročno bivanje,

- tujcem z dovoljenjem za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji,
- beguncem,
- tujcem, ki imajo status rezidenta za daljši čas v drugi državi članici Evropske unije, po enem letu prebivanja v Republiki Sloveniji, dokler imajo v Republiki Sloveniji veljavno dovoljenje za začasno prebivanje,
- tujcem slovenskega rodu do tretjega kolena v ravni vrsti.

To pomeni, da tujec v Republiki Sloveniji lahko opravlja delo, se zaposli ali samozaposli brez delovnega dovoljenja. Omenjenim tujcem se delovna dovoljenja ne izdajajo več. Tako je bilo konec januarja 2012 veljavnih 34.184 delovnih dovoljenj. Glede na državljanstvo kar 93,7 odstotkov vseh tujih delavcev predstavljajo delavci s področja bivše Socialistične federativne republike Jugoslavije².

Državljan tretjih držav so zagotovo ranljiva (družbena) skupina, Mandičeva (2006 V: Pirc, 2010) pa kot ranljive opredeljuje tiste družbene skupine prebivalstva, ki imajo manj virov (denarja, informacij, poznanstev, veščin, itd.) za tekmovanje na trgu dela, obenem pa se jim s tem pojavljajo tudi večja tveganja (Pirc, 2010: 174).

V času finančne in gospodarske krize je bil profil povprečnega ekonomskega migranta v Sloveniji precej drugačen kot ta trenutek, leta 2012. Večinoma je šlo za moške, katerih povprečna starost je bila nekaj nad 30 let. Bil je državljan ene izmed držav nekdanje Jugoslavije (večinoma iz Bosne in Hercegovine), nizko do srednje kvalificiran (prva do četrta stopnja izobrazbe) in je imel prijavljeno bivališče na območju osrednje Slovenije. Delal oziroma imel je izkušnje v dejavnosti gradbeništva ter imel osebno delovno dovoljenje oziroma dovoljenje za zaposlitev in je v veliki večini vzdrževal več kot tri družinske člane (Lukič, Medica, 2011: 71).

Takšen je bil profil povprečnega delavca migranta pred izbruhom krize. Leta 2008 so delavski domovi ustvarjali vtis čebeljih panjev in Medica (2012) pripoveduje: *»Hodniki samskih domov so pokali od vrveža, sobe so bile polne, kleti so bile polne. Včasih so bile postelje tudi po hodnikih, zdaj je skoraj vse prazno, ti, ki so ostali, pa izgubljeni čakajo na kakšno zaostalo plačilo, denimo od Vegrada«* (Grah, 2012: 21). Lukič pripoveduje, da so danes delavski

² Dostopno na spletnem naslovu: http://www.ess.gov.si/_files/3514/MI0112.pdf

domovi znotraj prazni, okoli njih pa se sprehajajo delavci, ki razmišljajo. V času pred krizo niso imeli časa razmišljati, ker so delali do nočnih ur in tudi ob vikendih. Sedaj so brezposelni in ostalo jim je veliko časa, frustracij, negativnih izkušenj in sramote, ker ne morejo več vzdrževati svoje družine in jim pošiljati denarja. Delavci migranti kažejo vse elemente posttravmatskega stresa in so trenutno v fazi šoka. V večini so ostali starejši delavci s težkimi zdravstvenimi težavami, na robu invalidnosti ali pa že s statusom invalida. Samevajo v samskem domu, nimajo stikov, obiskov in nobene možnosti za zaposlitev. Mlajši migranti so odšli v druge države, ko so ugotovili, kaj se jim obeta na trgu dela. Medica ga še dopolni, da nekateri delavci upajo, da bodo iz stečajne mase vendarle prejeli vsaj del denarja ali da bodo izpolnili pogoje za upokožitev. Medica in Lukič sta na podlagi obiskovanja delavskih domov oblikovala »trenutni profil kriznega oziroma postkriznega delavca migranta«, kot sta ga poimenovala. *»Ta je praviloma nezaposljiv starejši delavec, ki ga zaradi izčrpavajočih delovnih vzorcev in nezdravih prehranjevalnih navad (npr. uživanje suhe hrane čez dan in izjemno mastne hrane zvečer) pesti vrsta zdravstvenih težav; hkrati je zaradi nenehnih kršitev delovnopravne zakonodaje ekonomsko in socialno izključen ter prisiljen v elementarne preživetvene vzorce, kakršno je npr. kupovanje živil pred iztekom roka ali kruha v velikih trgovskih centrih pol ure pred zaprtjem – ker je kruh takrat pač cenejši«* (Grah, 2012: 21).

Priseljenci iz Bosne in Hercegovine in drugih republik nekdanje skupne države Jugoslavije, so imeli včasih o Sloveniji podobo nekakšnega drugega doma, skoraj obljubljenе dežele. Zaradi drastičnega izkoriščanja, ki so mu bili še posebej izpostavljeni delavci migranti v gradbeništvu, se je ta podoba radikalno spremenila. Prav ta podoba je tudi vplivala na zmanjševanje priseljevanja iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, ne samo kriza. Lukič je zato prepričan, da so *»... migranti domov odnesli tudi informacijo o izkoriščanju, ki so ga doživeli v Sloveniji. Zato so politiki zelo naivni, ko zdaj obljubljajo, da bodo pospeševali migracije in uvoz delovne sile. Osnovni kadrovske bazen, s katerim razpolaga BiH, se zaradi zadnjih treh let brezobzirnega izkoriščanja ne bo nikoli več vrnil v Slovenijo«* (Grah, 2012: 21).

1.2.1 Delovni pogoji

Delavci migranti se srečujejo s čedalje bolj radikalnimi pogoji za početje, delovanje in delo, prepuščeni so odločitvam lastnikov kapitala in nehumanemu izkoriščanju, ki se mu ne morejo upreti. Temu pravimo prekarnost ali prekarizacija (*precariedad, precarious*) in je termin, ki pojasnjuje vse bolj nehumane pogoje za življenje in delo (ustvarjanje). Zadeva neenakost dohodkov, začasnost in negotovost dela, vrsto instrumentaliziranih in neformaliziranih oblik

dela (delo brez pogodbe, delo na domu, ilegalno delo in delo na črno, neplačano delo, priložnostno delo), itn. *Precarious* pojasnjuje ravno to s čimer se soočajo delavci migranti, in sicer odvisnost dela od naključnih okoliščin, neznanih pogojev, negotovega razvoja, izgubo zaposlitve ali (ne)možnost prve zaposlitve in delo brez zaščite ali varnosti. Prav tako označuje delovne pogoje, kjer prihaja do ničelne socialne in zdravstvene varnosti, ničelnega osnovnega ali rednega dohodka za preživetje, kljub delu. Dobesedno bi *precarious* prevedli kot »delo po milosti« ali »negotovo delo«, ki pa je povezano tudi z življenjem, tako da lahko rečemo kar »negotovo življenje«. Termin označuje nove pogoje suženjstva, ki zadeva tiste, ki opravljajo najnižja plačana dela v navadno nemogočih delovnih razmerah (Gregorčič, 2005: 45-46).

Rosenhek (2003 V: Mozetič, 2009) trg dela razdeli na primarnega in sekundarnega. Na primarnem trgu dela so pogoji zaposlitve in plačilo za delo veliko boljši kot na sekundarnem. Značilnosti sekundarnega trga dela so nizke plače, negotova zaposlitev, odsotnost (nekaterih) socialnovarstvenih upravičenj in drugih ugodnosti, ki jih ima delavec poleg plače ter majhne možnosti za napredovanje. Razcepitev trga dela na primarnega in sekundarnega je posledica oblastne odločitve, da nekatere družbene skupine razporedi na manj ugoden segment trga dela in ne zgolj narava povpraševanja delodajalcev po delovni sili, predsodkov delodajalcev, ki se kažejo v praksah zaposlovanja ali naključne napake v delovanju trga dela. To velja za delavce migrante iz tretjih držav, ki so zaposleni ali delajo v Sloveniji. Ti tujci so tisti, ki niso državljani držav članic Evropske unije, članic Evropskega gospodarskega prostora ali Švicarske konfederacije (Mozetič, 2009: 33).

Primarni in sekundarni trg dela se med seboj razlikujeta po tem, katera delovna mesta in kakšni pogoji dela so določenim družbenim skupinam na voljo. Temeljni so procesi v katerih se določajo pogoji dela in zaposlitvena razmerja. V primarnem trgu dela poglavitno vlogo igrajo kolektivna pogajanja in s strani države določeni predpisi, ki krepijo relativno moč delavcev v razmerju do delodajalcev. V sekundarnem trgu dela pa zaposlitvene odnose določajo neregulirani odnosi moči med delodajalci in delavci, kjer imajo delavci majhno pogajalsko moč, s katero težko vplivajo na pogoje zaposlovanja in dela. Praviloma delavci migranti nimajo opore v sindikalnem ali drugačnem organiziranju, zato so pretežno (pasiven) objekt eksploatacije (Rosenhek, 2003 V: Mozetič, 2009: 37-38). Številna poročila in trendi v Evropi in drugod po svetu pa kažejo na to, da delavci migranti praviloma opravljajo slabše plačana, manj ugledna, težja in bolj nevarna dela, ki jim v angleškem jeziku rečejo »3D jobs« (*dirty, dangerous, difficult*), torej umazana, nevarna in težka dela (Gornik, 2010: 179).

Ekonomska kriza se je na gradbiščih pokazala tako, da so podjetja začela varčevati na vsakem koraku, še posebej pogosto pri prehrani delavcev in varnosti pri delu. Medica pripoveduje: *»Delavcem so začeli dajati manjše obroke, tudi slabše obroke, npr. hrano pred iztekom roka. Sočasno zaščitnih ograj na odrih niso namestili ali so jih namestili pomanjkljivo. Zaradi tega se je ponesrečilo več delavcev, kot bi se sicer, ti pa so na drugi strani, pod pritiskom delodajalcev, morali izjaviti, da so se poškodovali po svoji krivdi«* (Grah, 2012: 21).

Veliko delavcev se boji *»hlađenja«*, to je čas, ko podjetje nima dela in so delavci na neplačanem dopustu in zato pogosto brez pritožb sprejmejo urnik, ki je v nasprotju s predpisanimi normami. Delavci so pogosto na gradbiščih po deset do dvanajst ur dnevno, včasih tudi dlje, le redki med njimi pa delajo osem ur dnevno (Lipovec, 2010: 74).

Sicer pa je priseljevanje v Republiko Slovenijo dober predpogoj za uspešno delovanje slovenskega trga delovne sile, saj ga dopolnjuje z delovno silo, ki opravlja deficitarne poklice in zaseda tista delovna mesta, ki jih Republika Slovenija ne more zapolniti z lastnimi človeškimi viri in/ali ki so manj zanimiva za njeno lokalno prebivalstvo (Brezigar, 2010: 144). Največji del imigrantov v Sloveniji opravlja težka in slabo plačana dela, tako je bilo v preteklosti in bo glede na dejavnosti zaposlitve najbrž tudi ostalo. Po mnenju Malačiča (2006 V: Medvešek, 2010) je struktura imigrantov v Sloveniji povezana s strukturo slovenskega gospodarstva, ki je preveč industrializiran in ima v primerjavi z drugimi razvitimi državami prenizek delež storitvenih dejavnosti. Ekonomska situacija in potrebe na trgu delovne sile določajo deleže imigrantov v posameznih dejavnostih. Nekatere druge dejavnosti kot na primer gradbeništvo, predelovalne dejavnosti (kovinsko predelovalna industrija), promet in skladiščenje pa so odvisne prav od imigrantske delovne sile. Imigranti se običajno zaposlujejo na delovnih mestih, kjer je povpraševanje po delovni sili največje, pogosto pa zasedejo delovna mesta za katera so previsoko kvalificirani. Največje deleže zaposlenih imajo v kategoriji poklici za neindustrijski način dela, upravljavci strojev in naprav in poklici za preprosta dela. V omenjenih poklicih prevladujejo državljani držav z območja nekdanje Jugoslavije, med njimi je največ državljanov Bosne in Hercegovine ter Srbije (Medvešek, 2010: 76-83).

Kot ključna dejavnika za uspešno vključitev imigrantov (tudi tistih, ki imajo slovensko državljanstvo) na trg dela sta se pokazala izobrazba in znanje slovenskega jezika (Medvešek, Brezigar in Bešter, 2009; Roter, 2007 V: Medvešek, 2010). Na lažjo vključitev imigrantov na trg dela pa prispevajo tudi kulturne in zgodovinske povezave med državo izvora in državo

sprejema. Iz tega lahko izvezamo začasne migrante, ki opravljajo težka dela, na primer v industriji in gradbeništvu ali sezonska dela v kmetijstvu, za katera ne potrebujejo kvalifikacij (Medvešek, 2010: 76).

Pajnikova poroča, da je veliko imigrantov prisiljeno sprejeti delo, ki ne ustreza njihovim kvalifikacijam (*de-skilling*) in izobrazbi, čeprav so večkrat poskušali najti delo primerno njihovim delovnim izkušnjam in izobrazbi. Ker želijo ostati v Sloveniji in ohraniti dovoljenje za zaposlitev, so pripravljeni sprejeti kakršnokoli delo. S tem se znajdejo v popolni odvisnosti od delodajalca, delajo na črno ali pa opravljajo več služb hkrati. Imigranti velikokrat izgubijo pogum, da bi se še naprej borili z dolgotrajnimi birokratskimi postopki, ki bi priznali njihovo izobrazbo, ki so jo dosegli v domovini. Veliko jih neha verjeti, da bodo še kadarkoli delali v svojem poklicu. Prav tako pa diskriminacija in težki delovni pogoji onemogočajo nadaljnje izobraževanje (Pajnik, 2010: 27-28).

Gornikova našteje negativne posledice vezanosti na delodajalca, ki delovne migrante še dodatno potiska v inferioren položaj. Mnogo delavcev migrantov vztraja v neustreznih in težkih delovnih pogojih, opravljajo slabše plačana dela in posledično živijo v slabših življenjskih razmerah. Seveda pa takšnim okoliščinam (javno) ne oporekajo, saj vedo, da bi s tem tvegali vrnitev v domovino, kjer so življenjske razmere pogosto še slabše (Gornik, 2010: 179).

1.2.2 Kriza in delo

V času finančne in socialne krize mnogo ljudi izgubi zaposlitev, še slabše pa se godi delavcem migrantom. Veliko ljudi se odloči oditi iz svoje domovine, stran od svojih družin in prijateljev, ker doma niso našli zaposlitve s katero bi jih lahko preživeli. Veliko jih v Slovenijo pride zaradi želje in sanj po zaslužku, s katerim bodo pomagali svojim družinam in prijateljem, ki so jih pustili doma. Dogaja se, da delavci migranti izgubijo zaposlitev čez noč, s tem pa se jim sistem preživljanja družin popolnoma poruši, saj komaj uspejo zbrati dovolj denarja za svoje preživetje, kaj šele, da bi ga pošiljali v domovino. Ampak več o tem v poglavju »Stiki in vezi z izvirnim okoljem«.

Naj naprej omenimo, da je čas ekonomske in socialne krize na žalost zelo plodno obdobje za različne populistične glasove, ki so velikokrat usmerjeni prav proti delavcem migrantom. Mednarodna organizacija dela pojasnjuje, da se lahko obrambni nagon oziroma skrb za samoohranitev hitro sprevrže v agresijo proti drugim. Tako delavci migranti in člani njihovih

družin hitro postanejo žrtve diskriminacije in ksenofobije (MOD, 2009 V: Lukič, 2010). Država torej po eni strani spodbuja priseljevanje kadar potrebuje novo delovno silo, za integracijo priseljencev pa praviloma ne poskrbi (ibid.: 134). Medica pa še doda, da se »... po drugi strani priseljenci v obdobju povečane brezposelnosti ali socialnih nemirov pogosto znajdejo v vlogi »grešnega kozla« in so prvi na seznamu za odpuščanje« (Medica, 2010: 53).

V trenutni krizi se zdi, da so ekonomske politike določile, da naj migranti plačajo najvišjo ceno za krizo. Prihaja do odpuščanj, omejevanja dostopa do socialne države in vse bolj nereguliranih in brutalnih izgonov. Zdi se, da ponovno vzpostavljene meje nacionalnih držav in nacionalne zakonodaje zmagujejo in podrejajo gibanje migrantov (Frassanito, 2009: 111).

Večina delavcev migrantov je zaposlenih v gradbeništvu in če samo pogledamo podatke Statističnega urada Republike Slovenije vidimo, da slika zadnjih let ni nič kaj rožnata. Podatki nam namreč kažejo, da je število zaposlenih v gradbeništvu med junijem 2008 in junijem 2011 padlo s 77.365 na 58.663, kar je skupaj skoraj dvajset tisoč oseb (SURS, 2011 V: Lukič, Medica, 2011: 96).

Grah globok poseg krize v migrantsko populacijo potrjuje še z drugimi statističnimi podatki. »Če je na samem začetku krize, decembra 2008, imelo enoletno delovno dovoljenje več kot 44.000 tujcev, je njihovo število v pičlem letu dni padlo na 28.000. V istem obdobju se je število migrantov, ki so se vrnili nazaj v Bosno in Hercegovino, povečalo za 120 odstotkov: s 3000 na 6600« (Grah, 2012: 21).

Kljub temu, da se delavci migranti čedalje bolj soočajo z izgubo zaposlitve, skušajo čim več energije usmeriti v iskanje nove zaposlitve. Pri iskanju zaposlitve se poskušajo opreti na socialni kapital, če ga le imajo. Kljub temu migrantski delavci pri iskanju naletijo na vse ožjo ponudbo prostih mest, zato si svoje zaposlitvene možnosti širijo s selitvijo znotraj države. Posledično to pomeni visoko pretočnost migrantskih delavcev med zaposlitvijo in različnim krajšim (ne)formalnim delom ter razpršitev migracijskih tokov (Lukič, Medica, 2011: 95). V času likvidnostnih težav v gradbeništvu vse bolj prihaja do kolobarjenja z delavci. To pomeni, da številni delodajalci delavce zaposlijo, jim dva meseca ne nakazujejo plač, delavci nato odidejo, delodajalci pa poiščejo nove delavce (Lukič, Medica, 2011: 96).

Z izgubo zaposlitve čez noč se delavcem migrantom hitro začne odvijati verižna reakcija poslabševanja ekonomskega in socialnega položaja, ki v končni fazi vodi v odločitev za vrnitev v izvirno državo. Medica in Lukič pravita, da bi morali ekonomskim migrantom v

kriznem času poleg nudenja informacij, nuditi tudi trdnejšo materialno podporo. Na ta način bi jim zagotovili in vsaj minimalno ohranili dostojen ekonomski in socialni položaj. Kot eno izmed možnosti predlagata vzpostavitev določenega števila kriznih centrov za delavce migrante v povezavi z info točkami za migrante. Krizni centri bi jim ponujali možnost začasnega bivanja, ko bi se znašli v težkem socialnem položaju. Poudarjata še, da moramo ekonomskim migrantom ponuditi vso razpoložljivo podporo, saj so se znašli v zelo težkem življenjskem položaju (Lukič, Medica, 2011: 111-112).

Lukič ob vseh negativnih stvareh, ki so migrantske delavce prizadele v obdobju krize, ugotavlja tudi nekaj pozitivnega. Povečala naj bi namreč senzibilnost in občutljivost večinskega prebivalstva za stiske migrantov. *»Morda bo zvenelo ironično, a v krizi se je povečala solidarnost v revščini med delavci migranti in domačim prebivalstvom. Če so še pred nekaj leti, v obdobju gospodarske rasti, prevladovala nasprotja, češ, na eni strani 'mi', na drugi 'oni', zdaj ljudje počasi ugotavljajo, da izkoriščanje ne pozna nacionalnih meja in da smo vsi na istem«* (Grah, 2012: 21). Ugotavlja tudi, da so se zaradi ubojožanja migrantske skupnosti pričele trgati, a se je po drugi strani povečala pomoč od zunaj. Tukaj se Goran Lukič spominja: *»Ko je, denimo, leta 2009 pogorel samski dom na Poljanski cesti v Ljubljani, so lokalna skupnost, številni župani, znani Slovenci in podjetja darovali toliko denarja, da smo morali po tednu dni prekiniti akcijo zbiranja pomoči«* (ibid.).

1.2.3 Bivalni pogoji

V Sloveniji uradno še nimamo natančnega števila delavskih domov in objektov, ki služijo za prebivanje delavcem migrantom, ki so na delu v Sloveniji. Delavci migranti živijo v različnih objektih, ki pa jih ni vedno mogoče kategorizirati kot delavski dom. Veliko delavcev migrantov živi v zasebnih hišah in stanovanjih vsepovsod po Sloveniji (Nemanič, 2010: 159).

Mozetičeva je na terenu v pogovorih ugotovila, da je sam bivalni prostor delavcem migrantom popolnoma odtujen. Bivalni prostor jim ne predstavlja zatočišča kjer bi si lahko odpočili, soustvarjali oblike skupnega življenja in solidarnosti in lažje odbijali invazivnost prostora dela. Bivalni prostori, ki so predpisani večini delavcem migrantom, so prav tako karceralni kot prostori dela kjer prihaja do segregacije, diskriminacije, nadzora in profitnega izčrpavanja življenjskih in skupnih moči (Mozetič, 2009: 8).

Delavcem migrantom so pri reševanju njihovega stanovanjskega vprašanja zelo pomembna neformalna socialna omrežja. Pomoč dobijo pri sorodnikih in znancih, ki že dlje časa živijo v

določenem kraju. Prav zaradi tega iščejo stanovanja na ozkem področju stanovanjskega trga, ki je pogosto tudi geografsko zamejen (Komac et al., 2007: 156). Državljeni tretjih držav se pri reševanju stanovanjskega vprašanja srečujejo z velikimi težavami, tako iz pravnega vidika kot iz vidika diskriminacije s strani najemodajalcev. Državljeni tretjih držav imajo tako pri nakupu stanovanja pičle pravne možnosti, prav tako pa jih ne upoštevajo Nacionalni stanovanjski program, javni stanovanjski skladi in neprofitne stanovanjske organizacije. To pomeni, da niso upravičeni do najema neprofitnih stanovanj in do posojil v okviru nacionalne varčevalne sheme. Državljanom tretjih držav tako kot ključna stanovanjska rešitev ostaja zasebni najemniški sektor, kjer pa sta zaloga in kakovost ponudbe na splošno relativno nizka. V večjih urbanih središčih so najemniki soočeni z izjemno visokimi najemnini. Kar se tiče tega Medica in Lukič ugotavljata: *»Glede na življenjske razmere v teh stanovanjskih objektih, s katerimi smo se seznanjali na terenu, in glede na povprečne najemnine, ki jih plačujejo stanovalci, kmalu ugotovimo, da so zadnje nesorazmerno visoke v primerjavi z ekonomskimi najemnini na primer v dijaških ali študentskih domovih«* (Lukič, Medica, 2011: 42-43). Državljeni tretjih držav so lahko tudi prisiljeni plačevati stroške najema brez pogodbe oziroma potrdil o plačevanju. Tukaj seveda govorimo o izkoriščanju ekonomske in socialne stiske imigrantov (Brezigar, 2010: 182-183).

Življenjske razmere delavcev migrantov, ki živijo v delavskih domovih do nedavnega s strani slovenske zakonodaje niso bile dorečene. To pomeni, da slovenska zakonodaja ni poznala pravilnikov in normativov, ki bi določali vsaj okvirne življenjske standarde bivanja v delavskih domovih. Ta nedorečenost je omogočala popolno zmedo, zato je bilo opaziti življenjske razmere, za katere bi lahko trdili, da niso bile v skladu z osnovnimi načeli človekovih pravic (Nemanič, 2010: 160). Ob tem se mi zdi zelo primerno omeniti raziskavo Zveze svobodnih sindikatov Slovenije in nekaterih nevladnih organizacij iz leta 2008, ki jo omenjata Medica in Lukič. Raziskava je razkrila, *»... da je povprečna življenjska površina delavca migranta v sobi, v kateri živi, ničkolikokrat le malce večja kot spalni predel za vznikovim prostorom v tovarnjaku. Raziskovalci so tako v več primerih našli sobe velikosti 12 m², kjer so živeli štirje delavci migranti, ki so si delili sobo z 19-imi ostalimi delavci. Kuhinja in sušilni prostor sta se pogosto štela pod dodatno opremo. Za tovrstno bivanje so delavci migranti plačali tudi po več kot 100 evrov mesečno, kar je več kot komercialna cena najetega kvadratnega metra stanovanja v Ljubljani«* (Lukič, Medica, 2011: 97).

Nekatere stvari so se spremenile, saj je slovenska zakonodaja življenjske razmere delavcev migrantov dorekla s sprejetjem Pravilnika o določitvi minimalnih standardov za nastanitev tujcev, ki so zaposleni ali bivajo v Republiki Sloveniji. V uradnem listu Republike Slovenije je bil objavljen 9. septembra 2011 (Lukič, Medica, 2011: 42).

Podoba delavskih domov se je v zadnjih mesecih leta 2010 in na začetku leta 2011 zelo spremenila. Prepolna bivališča in sobe so zamenjali vse bolj prazni delavski domovi. Do tega je prišlo zaradi recesije, krize, brezposelnosti, neurejenih razmer, propadanja gradbenih podjetij in tudi zaradi nezaupanja v osnovno pravico do plačila za opravljeno delo. Avtorja poročata, da so bili delavski domovi, obiskani decembra 2010 in januarja 2011, skorajda prazni. Preostali zaposleni pa so se spraševali, če je sploh še smiselno služiti kruh v Sloveniji (Lukič, Medica, 2011: 52-53). Prav tako pa se je po poročanju voznikov avtobusnih prog, ki geografsko zajemajo skoraj celoten teritorij Bosne in Hercegovine, število potnikov ne le občutno zmanjšalo, ampak celo prepolovilo. Trenutno naj bi se z njimi vozili predvsem starejši delavci in delavci srednjih let, ki imajo osebno delovno dovoljenje (ibid.: 104).

Medica in Lukič (ibid.: 71) kljub vsemu poudarjata, da prihajajoče spremembe zakona o zaposlovanju in delu tujcev sicer prinašajo pravno osnovo za uveljavitev bivalnih standardov za ekonomske migrante, vendar je tudi tokrat ekonomska kriza prehitela pozitivne javne ukrepe, saj so delavski domovi zaradi stagnirajočega gospodarstva bolj kot ne prazni.

1.2.4 Zasebnost, prostori druženja in prijateljstvo

Bivanje v delavskih domovih in s tem segregacija in prostorska koncentracija na videz delujeta kot potencial za krepitev asociacijske moči delavcev migrantov. Temu ni tako, saj so delavski domovi ukrojeni tako, da se namerno in sistematično preprečuje udejanjanje skupnostnih potencialov delavcev, ki skupaj bivajo in delajo ter med seboj delijo marsikatero probleme in pomembne življenjske izkušnje. V bistvu so odnosi med samimi delavci migranti precej neakovostni, nestalni in površinski. Temu v veliki meri botrujejo dolgi delovniki in s tem posledično pomanjkanje prostega časa. Delavci migranti velik del slednjega preživijo v svojih sobah (Mozetič, 2009: 44-46).

Človek je kljub temu družbeno bitje, zato nekatere svoje potrebe (po npr. socialni opori, druženju) zadovolji samo v družbenih odnosih, zato so za vsakogar prijateljske in družinske vezi pomembne, saj pomenijo čustveno, materialno in tudi informacijsko oporo. Socialno oporo opredeljujejo štirje dejavniki: čustvena opora (občutek, da je posameznik sprejet in

cenjen), informacijska opora (pomoč pri odseljevanju, razumevanju in soočanju s posameznimi dogodki), druženje (preživljanje prostega časa), gmotna oziroma instrumentalna opora (posojanje denarja, orodja, itd.) (Cohen in Wills, 1985 V: Komac, 2007: 175).

Komac (et al., 2007) je prišel do ugotovitve, da ima večina njihovih anketirancev vsaj nekaj pristnih prijateljev, ki so drugačne etnične pripadnosti. Le 2,6 odstotka jih je odgovorilo, da nimajo prijateljev drugačne etnične pripadnosti. Mlajši anketiranci imajo več prijateljev drugačne etnične pripadnosti kot starejši anketiranci. Le majhen delež anketirancev se druži izključno v krogu svoje etnične skupnosti ali v krogu drugih priseljskih skupnosti. Rezultati raziskave *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo (PSIP_MOL)*³ so pokazali, da se starejša in srednja generacija priseljencev in njihovih potomcev v nekoliko večjem deležu povezuje s pripadniki večinske populacije kot mlajša generacija priseljencev. Primerljive raziskave so pokazale, da prva generacija večinoma razvija prijateljstva znotraj lastne etnične skupnosti. Wimmer (2004 V: Komac et al., 2007) pri tem razlaga, da do tovrstnega druženja prve generacije znotraj lastne etnične skupine prihaja zaradi lažjega prilagajanja novemu okolju, ne pa zaradi zapiranja teh skupnosti. Druga in naslednja generacija pa svojo socialno omrežje širita tudi med večinsko populacijo (Reitz, 1980; Isajiw, 1990; Wimmer, 2004: 28 V: Komac, 2007: 175-179).

V delavskih domovih ni skupnih prostorov, ki bi omogočali kakršnokoli politično združevanje in delovanje, kaj šele, da bi spodbujali skupno delovanje, javni diskurz in udejanjanje skupnostnega potenciala delavcev migrantov. V delavskih domovih ni prostorov kjer bi se lahko posamezniki sporazumevali ter vstopali v medsebojna razmerja in jih krepili. Bivanjske razmere v delavskih domovih so take, da delavce odvrčajo od tega, da bi družinske člane ali prijatelje povabili na obisk. Zasebnosti ni, saj si delavec sobo navadno deli s tremi tovariši, v večjih sobah pa je skupaj tudi do deset delavcev (Mozetič, 2009: 43-47).

Prav tako je pomemben dejavnik pri vzpostavljanju trdnjih in dolgotrajnih vezi med delavci negotovost in fleksibilnost nastanitve. Delodajalec lahko brez težav delavca premesti v drug delavski dom, ki je v drugem kraju zato, da delavec biva bliže delovnemu mestu. Gosta mreža delavskih domov v Sloveniji jim to omogoča. S premestitvijo delodajalec doseže, da delavec živi blizu kraja dela, zmanjšajo se stroški prevoza na delo in čas, ki je potreben za prihod na

³ Projekt *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo*, izvajalec je Inštitut za narodnostna vprašanja. Vodja projekta: Miran Komac; sodelavci: Danilo Dolenc, Ana Kralj, Andraž Melanšek, Mojca Medvešek in Petra Roter.

delo. Dejstvo, da je delavec spletel prijateljske in druge družbene vezi z drugimi delavci in ljudmi izven doma za delodajalca nima nikakršnega pomena (ibid.: 42).

1.2.5 Vloga delavskih domov

Delavski domovi opravljajo več vlog, ki jih bom opisali v nadaljevanju, te pa še najbolj odgovarjajo delodajalcem. Delavci migranti se v veliko primerih odločijo za bivanje v delavskem domu, ker se želijo izogniti mučnemu iskanju stanovanja na trgu oddajanja stanovanj. Najbrž ni potrebno posebej poudarjati, da so delavci migranti na tem trgu diskriminirani. V delavskih domovih lahko delavci migranti bivajo zgolj sami tako, da se jim družine ne morejo pridružiti. Kljub velikemu številu delavskih domov delavci v njih ostajajo neslišni, neopazni in odrinjeni iz glavnega toka družbenega življenja. Domovi tako delujejo kot instrument prostorske segregacije in delavcem migrantom onemogočajo družbeno mobilnost (Mozetič, 2009: 87).

Režim bivanja v delavskem domu tako učinkovito vzdržuje ločnico med delavcem, ki dela v Sloveniji in njegovo družino in prijatelji, ki so ostali v matični državi. Bivanjski režim tako temelji na enodimenzionalnem pojmovanju migranta, seveda ne v njegovo korist. Migrantov gospodarski prispevek je dobrodošel, delavčeve potrebe onkraj dela in zaslužka pa ostanejo nezadovoljene, svoboščine pa okrnjene. Migranta se ne jemlje kot družinskega člana, zato je ta vloga povsem spregledana. Prav zato ga namestijo v delavski dom, saj tam nima nikakršne zasebnosti in možnosti za družinsko ali družabno življenje. Kot politični akter ne obstaja, možnosti za geografsko in poklicno mobilnost so omejene, prav tako so zanemarjene njegove kulturne potrebe. Najpomembnejši skupni cilj vsega naštetega je delavca odvrniti od stalne naselitve v državi zaposlitve (ibid.: 43).

Za lep povzetek že naštetega tukaj navajam še misel Beznečeve: *»V razmerah popolne izolacije od družine in večinske družbe so danes samski domovi prej kot mehanizem mobilnosti in integracije instrument zaviranja socialne vključitve v okolje s ciljem, da delavec v trenutku, ko ga delodajalec ne potrebuje več, zapusti državo«* (Beznec, 2009: 24).

Kot sem omenil že na začetku poglavja, ima prebivanje delavca migranta velike koristi za delodajalca. Delavec migrant je na delovnem mestu pod popolnim nadzorom delodajalca, ki pa sega še v sfero reprodukcije prek institucije delavskih domov (ibid.: 23).

Mozetičeva pri nameščanju delavcev iz tretjih držav v delavske domove vidi naslednje prednosti za delodajalce. S koncentracijo delavcev v delavskih domovih si delodajalci zagotovijo zadostno število delavcev za deficitarne poklice. Delavski domovi prispevajo k optimalnemu izkoriščanju delavcev na način, da nenehno poustvarjajo njihovo mobilnost in negotovost na področju dela in bivanja. Delavski domovi tudi omogočajo premeščanje oziroma mobilnost delavcev, kar je še posebej prednost pri gradbeni dejavnosti, pri kateri se kraj dela (gradbišča) nenehno spreminja. Prav tako pa mehanizmi na ravni delavskih domov onemogočajo formiranje kolektivne moči delavcev migrantov (Mozetič, 2009: 47-48).

1.2.6 Socialni kapital

Pojem socialni kapital avtorji pojmujejo različno, zato ta še nima enotne in splošno sprejete opredelitve. Bourdieu (1986 V: Komac, 2007) ga opredeli kot pomembnost in (številčnost) količino stikov, ki posamezniku pomagajo izboljšati svoj družbeni položaj. Putnam (1995 V: Komac, 2007) opredeli socialni kapital v organizaciji kot mrežo, norme in stopnjo zaupanja, ki pospešujejo sodelovanje in koordinacijo zaradi obojestranskih koristi. Poudarja predvsem horizontalne povezave med posamezniki. V novejših študijah, ki proučujejo socialni kapital pa v ospredje stopa predvsem beseda kapital, kar pomeni, da imajo odnosi vrednost, ki postane vir konkurenčne prednosti (Putnam, 1995 V: Komac, 2007: 179).

Socialne mreže, ki jih oblikujejo migranti ali migrantske skupnosti je mogoče obravnavati kot socialni kapital s pomočjo katerega (potencialni) migranti pridejo do informacij o novem okolju, možnostih nastanitve in zaposlitve, do pomoči pri birokratskih postopkih in osebnih stiskah (Kralj, 2008: 152).

Selitvene tradicije, ki so se avtomatizirale med samim selitvenim dogajanjem in pretok informacij med kraji izseljevanja in ciljnim območji po migracijskih mrežah, so podlaga in spremni pojav za stabiliziranje krožnih migracijskih sistemov, po drugi strani pa tudi za trajno priseljevanje in izseljevanje. Prav selitvene tradicije in migracijske mreže (socialni kapital) so imele usmerjevalni učinek v krajih izseljevanja, v krajih priseljevanja pa so migrante pogosto pripeljale do izvornih skupnosti, kar jim je znatno olajšalo priselitev in vključitev v novo okolje (Bade, 2005: 9-10).

Medica in Lukič dodajata, da so migrantske socialne mreže in socialni stiki večinoma omejeni na zasebno sfero, s tem mislimo ožje družinske člane in prijateljske stike s sonarodnjaki (Lukič, Medica, 2011: 75).

V nadaljevanju tega poglavja bomo pogledali vlogo socialnega kapitala na področju zaposlovanja in kakšne prednosti le-ta prinaša migrantom. Socialni kapital na področju zaposlovanja pomeni predvsem to, da »poznaš prave ljudi«.

Najprej pogledajmo s kakšnimi načini migranti lahko iščejo zaposlitev, pri tem mislimo na uporabo družbenih kanalov, ki jih posameznik uporabi za vstop na trg delovne sile. Pripadnik lahko pri iskanju zaposlitve išče pomoč neformalnih virov, na primer prijateljev oziroma znancev v okviru lastne etnične skupnosti in države. S tem ima možnost pridobitve zaposlitve, ki pripadnikom drugih etničnih skupnosti ni dostopna pod enakimi pogoji (Portes in Manning, 1986 V: Komac 2007: 179-180). Pri uporabi formalnih virov (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, javni razpisi, oglasi, itd.) pa iskanje zaposlitve pomeni zaposlovanje pod pogoji, ki so enaki za vse, ne glede na etnično pripadnost. Predvidevamo, da gre večinoma za delodajalce iz večinske populacije, zato to pomeni, da posameznik išče zaposlitev tudi zunaj svoje etnične skupnosti.

Raziskava o načinu pridobivanja zaposlitve v Sloveniji (Ferjan, 2003 V: Komac, 2007) je pokazala, da največ posameznikov službo poišče s pomočjo neformalnih virov. Prav prijatelji in znanci so tisti, ki iskalcu zaposlitve posredujejo največ informacij o prostih delovnih mestih in bodočemu delodajalcu tudi priporočijo tega posameznika. Socialni kapital, torej socialne vezi in poznanstva posameznikov, postaja vse pomembnejši pri iskanju zaposlitve. Ljudje z razpredeno mrežo zvez in poznanstev so v prednosti, saj lažje dobijo delovno mesto. Zagotovilo za uspeh v posameznikovi karieri pa je nenehno vzpostavljanje, graditev in ohranjanje socialnih vezi, saj so glavni vir informacij in drugih virov (Komac, 2007: 184).

V raziskavi, ki je predstavljena v Komac (et al., 2007) je prišel do naslednjih ugotovitev. Pri pripadnikih slovenske, hrvaške in srbske etnične skupnosti, drugih, neopredeljenih ter anketirancih katerih etničnost je neznana, prevladuje uporaba formalnih kanalov pri iskanju zaposlitve, pri Bošnjakih in Muslimanih pa prevladujejo neformalni kanali (prijatelji, sorodniki in samozaposlitev). To lahko pomeni, da se samo Bošnjaki in Muslimani v nekoliko večji meri pri iskanju zaposlitve opirajo na lastno etnično skupnost. Pri delovno aktivnih pa se je pokazalo, da mlajša generacija zaposlitev išče s pomočjo neformalnih virov (prijateljev in sorodnikov, samozaposlitev), srednja in starejša generacija pa v največjem deležu zaposlitev išče s pomočjo formalnih virov. Zaključujejo s tezo, da je v sodobnem družbenem kontekstu za uspešen vstop posameznika na trg dela zelo pomemben njegov socialni kapital in da so neformalni dejansko pomembnejši od formalnih virov (ibid.: 180-184).

Uporaba pretežno formalnih oziroma neformalnih virov pri iskanju zaposlitve priseljske (etnične) skupnosti lahko pomeni dvoje. Po eni strani pretežna uporaba formalnih virov lahko pomeni, da gre za marginalizacijo skupin priseljencev na trgu delovne sile, saj s pomočjo neformalnih virov (prijateljev, znancev) ne morejo dobiti zaposlitve. Po drugi strani pa lahko uporaba formalnih virov kaže na uspešno integracijo etnične skupnosti v širšo družbo. To pa pomeni, da njeni pripadniki ne potrebujejo neformalnih virov, da bi se uspešno vključili na trg delovne sile (Reinsch, 2001 V: Komac, 2007: 180).

Tubergen (2005 V: Komac et al., 2007) pa v svoji študiji zavrača predpostavko, da priseljenci, ki nimajo velikega socialnega kapitala (razvite socialne mreže poznanstev) in s tem zmanjšan vstop na trg delovne sile, uporabljajo samozaposlovanje kot alternativo. Pravi da temu ni tako, ker manj razvit socialni kapital, ki ne omogoča uspešne integracije na trg delovne sile, omejuje tudi uspeh v podjetništvu. Potrjuje pa predpostavko, da se priseljenci za samozaposlovanje odločajo takrat, ko jim je vstop na trg delovne sile onemogočen zaradi diskriminacije (ibid.: 182-183). Zaradi diskriminacije in drugih ovir priseljenci pogosto predstavljajo nadpovprečen delež med brezposelnimi, zaposlitev ni primerna njihovi izobrazbi in sposobnostim, kar pa vodi v številne frustracije in je škodljivo za posameznike in tudi za družbo kot celoto, saj gre za zapravljanje človeških potencialov in lahko vodi v ekonomske in socialne probleme (Coussey, 2000 V: Bešter, 2007: 222).

1.3 OVIRE

Delavci migranti se pri življenju v Sloveniji srečujejo z veliko ovirami, ki se pojavljajo predvsem na področju zaposlovanja, zdravja ter stanovanjskem in jezikovnem področju. Večinoma so te ovire povezane z drugačnim etničnim izvorom, diskriminacijo, nestrpnostjo, ksenofobijo, pravnimi razlogi, pomanjkanjem informacij ali pa šibkega socialnega omrežja delavcev migrantov. Brezigarjeva poudarja, da je tudi etničnost pomemben dejavnik razločevanja. Nekateri njeni intervjuvanci poročajo le o drugačni obravnavi, drugi pa o primerih domnevne diskriminacije in/ali pa že samega nadlegovanja (Brezigar, 2010: 169).

V tem poglavju se bomo dotaknili predvsem ovir, s katerimi se delavci migranti srečujejo na področju zaposlovanja in delovnih odnosov, stanovanjskem področju in na področju zdravja.

Raziskava Komaca (et al., 2007) je pokazala, da del priseljske populacije zaznava obstoj diskriminacije oziroma meni, da na nekaterih področjih nimajo vedno enakih možnosti v primerjavi z večinskim dominantnim prebivalstvom. Opazne so tudi razlike v stališčih

posameznih etničnih skupnosti, saj največ diskriminacije zaznavajo Bošnjaki, Muslimani, Srbi in narodno neopredeljeni (Komac, 2007: 150).

Komac (et al., 2007: 153) ugotavlja, da anketiranci zaradi svoje etnične pripadnosti najbolj občutijo neenako obravnavanje na področju zaposlovanja oziroma v odnosih na delovnem mestu. Brezigarjeva ugotavlja, da pri vključevanju na trgu delovne sile vidi državljanstvo in s tem status tujca s formalnega stališča kot veliko oviro. Intervjuvanci še menijo, da delodajalci zaradi veliko dela s posebno papirologijo, ki sodi zraven, niso navdušeni nad zaposlovanjem tujcev. Prav tako naj ne bi bili viri drugačne obravnave in diskriminacije le delodajalci in sodelavci, temveč tudi podrejeni, stranke in celo uradniki (Brezigar, 2010: 166-169). Pajnikova pa ugotavlja, da se diskriminacija na trgu dela pojavlja zlasti na podlagi jezika in etničnosti, ko se (v njenem primeru) imigrantke soočajo z zavrnitvijo zaradi neprave etničnosti ali nezadostnega poznavanja slovenskega jezika (Pajnik, 2010: 25).

Priseljenci se tudi pri reševanju stanovanjskega vprašanja srečujejo z oblikami diskriminacije, s tem mislimo predvsem na predsodke najemodajalcev do drugačnih etničnih in verskih pripadnosti. Poleg tega se soočajo tudi s pomanjkanjem informacij, višjo stopnjo brezposelnosti in s tem nižjimi dohodki. Po podatkih raziskave (Komac et al., 2007) se težave pri reševanju stanovanjskega vprašanja, torej nakupu in najemu stanovanja, uvrščajo takoj za področjem zaposlovanja oziroma odnosi na delovnem mestu (Komac et al., 2007: 161). Poleg pomanjkanja socialnih omrežij in že omenjenega finančnega kapitala pa je ena glavnih težav imigrantov pri iskanju primerne stanovanja slaba informiranost o možnostih najema ali pa celo nakupa stanovanja. Prav tako je potrebno omeniti, da so državljani tretjih držav izključeni iz nacionalnega stanovanjskega programa oziroma varčevalne sheme ter neupravičeni do dodelitve neprofitnega najemniškega stanovanja. Pirc pri približno polovici intervjuvancev ugotavlja, da so se pri iskanju prvega stanovanja ali ob nadaljnjih selitvah srečevali še z diskriminacijo ali drugimi vrstami izkoriščanja njihove stiske s strani potencialnih stanodajalcev (Pirc, 2010: 199).

Pajnikova opisuje izjemno težko situacijo intervjuvank, ki imajo zaradi slabih plač težave s plačevanjem drage najemnine za stanovanje. Prav zaradi izključenosti iz finančnih shem in ker težko pridobijo stanovanjski kredit, so prisiljene sprejeti težavna dela in dela na črno. Prav tako intervjuvanke pripovedujejo o diskriminaciji, saj naj bi jim najemodajalci zaračunavali višje najemnine ali pa jih zavračali, češ da niso Slovenke. Intervjuvanke so še povedale, da živijo z več drugimi dekleti v majhnem prostoru, kjer jim primanjkuje zasebnosti. Prav tako

se v nemogočih bivalnih pogojih pogosto znajdejo migranti, ki v Slovenijo pridejo na podlagi dovoljenja za zaposlitev, ki jim ga uredijo bodoči delodajalci (Pajnik, 2010: 31).

Na področju zdravja intervjuvanke izpostavljajo neprimerno zdravstveno zakonodajo. Osebe brez urejenega statusa imajo sicer dostop do nujne zdravstvene oskrbe, ki pa bi jo bilo potrebno preoblikovati in razširiti na druge zdravstvene storitve. Na terenu so se seznanili s situacijami, ko so migrantom zaradi nepoznavanja postopkov ali slabšega znanja slovenskega jezika zavrnili uporabo zdravstvenih storitev, ki sodijo pod dodatno zavarovanje, ker denimo, ne da bi to vedeli, niso plačevali dovolj velikega zneska. Ali pa se pojavljajo situacije, ko migranti, ki iščejo zdravniško pomoč ugotovijo, da jim delodajalec ni plačeval dogovorjenih prispevkov. Prav tako pa migrantkam delodajalci pogosto ne priznajo pravice do bolniškega ali porodniškega staža (ibid.: 32).

Bofulinova in Beštrova ugotavljata, da imajo osebe z migrantskim ozadjem dobro urejen formalen dostop do slovenskega zdravstvenega sistema, ampak da zaradi posebnega (bolj ranljivega) položaja imigrantov v slovenski družbi dostop in kvalitetno oskrbo preprečuje cela vrsta ovir. Prva ovira je pomanjkljiva informiranost imigrantov. Druga ovira, ki je povezana s prvo, pa je strah imigrantov, da bi poiskali dodatne informacije. Predvsem se bojijo, da v procesu pridobivanja informacij ne bi prišlo do razkritja nekaterih podatkov, kar bi po njihovem mnenju lahko privedlo do neželenih posledic (glede odnosa z delodajalcem, družinskih razmerij, pravnega statusa, ipd.) (Bešter, Bofulin, 2010: 281). Avtorici še zaključujeta, da pod krinko univerzalističnega pristopa »enako zdravstvo za vse«, prihaja do drugačne obravnave imigrantov zaradi jezikovnih ovir, pomanjkanja informacij, ki jih imigranti posedujejo o slovenskem zdravstvenem sistemu, neseznanjenostjo zdravstvenega osebja z veščinami medkulturne kompetence in diskriminacije (ibid.: 303).

1.3.1 Nestrpnost, rasizem, ksenofobija

Mednarodna organizacija United for Intercultural Action (evropska mreža v boju proti nacionalizmu, rasizmu, fašizmu in za podporo migrantom in prebežnikom) je besedo toleranca (slovenimo jo kot strpnost) pojasnila kot spoštovanje, sprejemanje in cenjenje bogate raznolikosti svetovnih kultur, načinov izražanja in oblik človečnosti, humanosti. Strpnost je harmonija različnosti, ki jo omogočajo znanje, komunikacija, odprtost, svoboda misli, zavesti in prepričanj. Strpnost pomeni, da sprejemamo dejstva, da so ljudje naravno raznoliki po videzu, govoru, vedenju in vrednotah, načinih bivanja, vsi pa imajo pravico živeti

v miru in biti takšni kot si želijo. Nasproten pojem je nestrpnost, kjer gre za nespoštovanje prepričanj in življenjskih praks drugih ljudi. Nekateri ljudje so obravnavani drugače zaradi svoje seksualnosti, religioznih prepričanj ali celo zaradi drugačne obleke ali las. Pri nestrpnosti torej mislimo na ideje in prepričanja (ne pa način vedenja), kjer gre za podreditev drugih, cilj je preprečiti njihovo polnopravno udeležbo v družbi, kar dosežejo z njihovo razglasitvijo za neustrezne, barbarske, lene, kriminalce, neumne, nemoralne, kratka potencialno nevarne za večinsko prebivalstvo. Osovraženih skupin je iz dneva v dan več, že dolgo pa so osovražene skupine ljudi iz nekdanjih jugoslovanskih republik, Afričani, Romi, istospolno usmerjeni, migranti, azilanti in matere samohranilke. V zavračanju omenjenih skupin ljudi se skriva cela vrsta čustev in občutkov, od ksenofobnega strahu pred tujim, prek prezira in gnusa do nižjih slojev, do nasilja in sovraštva do vseh, ki se ne skladajo s podobo »čistega« in pravovernega Slovenca (Leskošek, 2005: 9-11).

Darja Zaviršek razlaga današnjo rabo besede tolerantnost, kjer gre za napihovanje razlik med različnimi skupinami ljudi in posamezniki. Ko se razlike vzpostavijo, se lahko začne govor o »drugačnosti«. Biti drugačen nenadoma zakrije vse tisto, kar je ljudem skupno. Drugačnost postane Drugost, s tem pa že pridemo na področje rasizmov, ki se izraža v stilu ravnanja ene skupine ljudi do druge. Najpogosteje je ena skupina prepričana, da so njihovi ideali lepote, inteligence, kreposti in premišljenosti norma, po kateri se morajo ravnati tudi drugi (Zaviršek, 1996: 12).

Ana Kralj opozarja tudi na kulturni rasizem, pri katerem pri rasističnem razlikovanju v ospredje ni postavljena barva kože ali oblika telesa, temveč v tej funkciji nastopajo kulturni vzorci, kot so na primer običaji, navade, jezik, glasba in podobno. Kuzmanić v intervjuju za Dnevnik (14.3.2006 V: Kralj, 2008) pravi, da se kulturni rasizem: »... omejuje na kulture, ki niso del Zahoda. Vsi Nezahodnjaki oziroma Neslovenci, pri čemer med Neslovence ne sodijo Švedi, Avstrijci, Avstralci, Brazilci in tako dalje, so potencialni objekti tega kulturnega rasizma« (Kralj, 2008: 190). Kultura tako postaja opravičilo za verbalno in včasih tudi fizično nasilje ter hkrati orodje za njegovo izvajanje (ibid.: 201). Enako ugotavlja Jezernik, da naj bi razlike v zunanosti začele izgubljati pomen, saj so pomembne postale razlike v kulturi. Balkanci so bili za takega Drugega zelo primerni, ker so bili po svoji zunanosti pogosto celo bolj »evropski« od svojih zahodnih sosedov. Prebivalci Balkana so slikovito in ekstravagantno predstavljali vse, kar so generacijo ali dve nazaj na Zahodu zavrgli. Julia Kristeva (V: Vogel, 2012) je utelešenje tega prepleta poimenovala »vznemirljiva tujost«.

»drugost naše našosti«, nekaj, s čimer ne vemo kako ravnati. Prebivalci Balkana torej predstavljajo tisto, kar so Evropejci nekoč bili, ampak jim pozneje to ni bilo več dovoljeno biti. Evropejci pa so stoletja razlikovali med pripadniki »civilizirane družbe« na eni strani ter »primitivci«, »divjaki« in »barbari« na drugi (Vogel, 2012: 8).

Naravnost šokantna so mnenja in stališča anketiranih o nestrpnosti v Sloveniji. Izsledki raziskave *Percepcije slovenske integracijske politike* (PSIP)⁴ namreč kažejo, da je nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji več kot jo je bilo pred osamosvojitvijo (Medvešek in Vrečar, 2005 V: Komac et al., 2007: 134).

Rus in Toš ugotavljata, da je strpnost slovenskih respondentov nekoliko podpovprečna do etičnih skupin in nekoliko nad povprečjem do etničnih skupin. Nadpovprečno so strpni do drugih ras, tujih delavcev in do Romov, podpovprečno strpni pa so do Muslimanov in Judov, na kar ne vplivajo politični ali etnični predsodki, temveč katoliški ekskluzivizem. V primerjavi z drugimi respondenti po Evropi so Slovenci nadpovprečno nestrpni do alkoholikov in homoseksualcev. Očitno je, da se je večkulturnost v zadnjem desetletju občutno okrepila, strpnost do alternativnih življenjskih slogov pa zmanjšala. Strpnost do etičnih in etničnih skupin je večja pri mladih, ženskah, izobraženih in zgornjih slojih. Za bolj nestrpne pa so se izkazali moški, starejši, manj izobraženi in spodnji sloj prebivalstva (Rus, Toš, 2005: 111-113). Najbrž lahko tudi ugotovimo, da se je od leta 2005 do danes pokazala razlika v strpnosti, saj se je medtem zgodilo kar nekaj nevarnih napadov na romsko skupnost, med drugim bombni napadi in izgoni.

Medveškova v raziskavi ugotavlja, da je kar 70 odstotkov anketiranih odgovorilo, da nestrpnost med ljudmi obstaja. Štirideset odstotkov meni, da je danes med prebivalstvom več nestrpnosti kot pred osamosvojitvijo, približno 30 odstotkov meni, da je nestrpnosti enako kot prej, 13 odstotkov pa, da jo je manj kot pred osamosvojitvijo. Med tistimi, ki so v največjem deležu menili, da je etnične nestrpnosti po osamosvojitvi Slovenije več, je bilo največ Srbov in Bošnjakov ter Muslimanov (Medvešek, 2007: 199). Predvsem etnične skupnosti Srbov, Bošnjakov in Muslimanov občutijo več nestrpnosti, ženske v manjši meri zaznajo porast nestrpnosti kot moški. Med izobrazbenimi kategorijami pa anketiranci s srednjo stopnjo

⁴ Projekt *Percepcije slovenske integracijske politike*, izvajalci: Inštitut za narodnostna vprašanja, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Vodja projekta: Miran Komac; sodelavci: Romana Bešter, Mitja Hafner – Fink, Marina Lukšič – Hacin, Felicita Medved, Mojca Medvešek, Mirjam Milharčič Hladnik, Petra Roter in Natalija Vreček.

izobrazbe menijo, da je nestrpnosti več kot prej. Medveškova zaključuje, da anketiranci bolj kot »očitno nestrpnost« in sovraštvo zaznavajo posredno oziroma prikrito etnično nestrpnost s strani večinskega naroda (ibid.: 212-213).

Raziskave o diskriminaciji na etnični osnovi v Republiki Sloveniji pa potrjujejo, da žrtve pogosto ne zaznajo pojavov diskriminacije oziroma nestrpnosti in to dojemajo kot normalno. Ne znajo opredeliti, ali je določeno ravnanje diskriminatorno ali ne (Brezigar, 2007; Brezigar, 2007a; Medvešek, Brezigar in Bešter, 2009; Komac, 2007; Kuhar, 2010 V: Brezigar, 2010: 161-162).

Prav tako ksenofobični politični diskurz lahko pripomore k odklonilnemu odnosu do imigrantov, ki se kaže kot nestrpno izražanje in vedenje v širši javnosti. Na to je opozorila tudi Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI), ki je 13. februarja 2007 na spletni strani Sveta Evrope objavila Tretje poročilo o Sloveniji, v katerem je med drugim izrazila: *»/ .../ resno zaskrbljenost nad rabo rasistične, ksenofobične in drugačne nestrpne politične govorice v Sloveniji. Na žalost je to eno od področij, na katerem se je situacija, ki že v času drugega poročila ECRI ni bila idealna, še poslabšala. Čeprav so se prej k taki vrsti propagande zatekali še posebno zastopniki nekaterih političnih strank, se zdaj poroča, da je rasistično in ksenofobično politično izražanje postalo bolj splošno in so ga začeli uporabljati tudi politiki, ki opravljajo pomembne funkcije na nacionalni ravni. Glavne tarče rasistične in ksenofobične politične govorice – odsev bolj splošnega trenda v rabi sovražnega izražanja in nestrpnosti v javni areni – so bili »izbrisani«, Romi, muslimani, manjšinske skupnosti narodov nekdanje Jugoslavije, a tudi prosilci za azil in v nekaterih primerih vidne manjšine. Izrazi rasistične in ksenofobične politične govorice so se pojavljali v različnih oblikah, njihova intenzivnost pa se je spreminjala v povezavi z določenimi dogodki«* (ECRI, Tretje poročilo za Slovenijo, 2005: 25 V: Kralj, 2008: 199-200).

Jezernik pravi, da ni pretirano reči, da se je zahodna Evropa učila prednosti verske tolerance in multikulturalnosti večinoma prav od Osmanskega cesarstva. V Osmanskem cesarstvu sta bili verska toleranca in multikulturalnost ves čas način življenja, s tem pa so se razlikovali od Evrope, ki več stoletij verske tolerance in multikulturalnosti ni dopuščala. Evropa danes kvalitativno neguje drugačno versko strpnost kot osmanska, saj je utemeljena na individualnih pravicah državljanov (Vogel, 2012: 8).

Novonastala etnična heterogenost v evropskih državah in neuspešna integracija, pri kateri prihaja do diskriminacije, rasizma in neenake možnosti, kažejo na to, da je Evropa kot celota, ne samo posamezne evropske države, »... najverjetneje nesposobna absorbirati priseljence na resnično demokratičen način« (Crowley, 1999: 227 V: Komac et al., 2007: 92-93).

Balibar to poimenuje evropski apartheid. Tujci so postali metojki ali drugorazredni državljani (*second class citizens*), njihovo bivanje in dejavnosti pa so deležni posebnega nadzora. Tega nadzora so deležne različne populacije, tako npr. populacija z juga, kjer gre za starodavno novačenje z delovno silo ter populacije z evropskega vzhoda in jugovzhoda, kjer pa so tamkajšnja ljudstva v skupnost sprejeta selektivno. Ti različni mehanizmi izključevanja iz državljanstva, a vključevanja v ekonomijo, pomenijo strukturne značilnosti, ki jih upravljajo glede na notranje in zunanje okoliščine, tako da izkoriščajo razlike v življenjskem standardu in plačah. Avtorju ni žal za primerjavo z južnoafriškim apartheidom, saj se mu ta izraz zdi najbolj primeren za populacije, ki so manjvredne po pravicah in s tem tudi po dostojanstvu. Lahko je izpostavljena nasilnim oblikam varnostnega nadzora, ves čas mora živeti na meji, ne povsem znotraj, ne povsem zunaj. Avtor pravi, da so priseljenci z vzhoda in juga za seboj pustili nekaj nekdanjim južnoafriškim *homelands* podobnega (le da se tja občasno še vračajo ali pa pošiljajo sredstva in s tem poskušajo preživeti svoje družine). Z vključitvijo evropskega apartheida v proces globalizacije, podoba zunanjega sovražnika čedalje bolj izpodriva podoba notranjega sovražnika (Balibar, 2007: 235-236).

1.3.2 Tujstvo, drugost

Statistični urad Republike Slovenije tujce opredeli kot: osebe z državljanstvom tujih držav in izdanim dovoljenjem za stalno oziroma začasno prebivanje v Republiki Sloveniji, ki imajo prijavljeno stalno oziroma začasno prebivališče v njej; osebe z državljanstvom tujih držav in veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki imajo v Sloveniji prijavljeno začasno prebivališče; osebe brez ugotovljenega državljanstva oziroma brez državljanstva in s prijavljenim stalnim oziroma začasnim prebivališčem v Sloveniji; osebe, ki sta jim bila po Zakonu o azilu priznana pravica do azila in status begunca v Republiki Sloveniji (begunci) (Statistični urad Republike Slovenije, 2010 V: Bešter, Medvešek, 2010: 9).

Avtorici iz javnomnenjskih raziskav razbereta določeno protislovnost. Na eni strani večina ljudi meni, da bi morala biti Slovenija odprta in večkulturna družba, po drugi strani pa še vedno velik delež prebivalstva meni, da je mobilnost ljudi v Slovenijo (in tudi v Evropsko

unijo) treba omejiti, saj naj bi ogrožala slovensko oziroma evropsko identiteto in jezik. Prav tako imigrante povezujejo s terorizmom in kriminalnimi dejanji ter menijo, da odvzemajo delovna mesta večinskemu prebivalstvu. Skratka, gre za stereotipno povezovanje imigrantov z določenimi deviantnimi pojavi (ibid.: 11).

V Simmlovi konceptualizaciji »tujec« ni naključen prišlek, ki je danes prispel in bo jutri odpotoval, temveč gre za človeka, ki je »danes prišel in bo ostal tu tudi jutri«. Zgodovinsko je bila družbena vloga tujca v določenem prostoru dvojna: v času kriznih družbenih razmer mu je pogosto namenjena vloga grešnega kozla nad katerim se izvaja pogrom (Rizman v Simmel, 1993: 84 V: Kralj, 2008). Po drugi strani pa je tujec zaradi svoje nepristranskosti, neke vrste neprijetosti, zaradi hkratne oddaljenosti in bližine lahko idealen posrednik tako v blagovni kot v emocionalni menjavi (ibid.: 136).

Vzdrževanje in ustvarjanje nacionalne skupnosti (naroda), torej »nas«, zahteva nenehno pozornost, budnost in krčevito obrambo meja, tako tistih zamišljenih, kot administrativno-političnih. Meja sporoča identitetno razliko, torej vzpostavlja ločnico »mi-oni«. Obstoj fiktivnega »mi« je zavezan k stalnemu in nikoli končanemu potrjevanju, ki se udejanja s konceptualizacijo tujca kot nasprotnika ali celo sovražnika. Tujec torej v večini primerov pooseblja tiste sile, ki nastopajo proti nacionalnemu kolektivu in njegovi državi ter vanjo vnašajo spremembe in/ali jo ogrožajo. Edward Said (2005 V: Kralj, 2008: 140-141) pravi, da vsi tujci niso enaki, čeprav so vsi podvrženi »verigi drugačenja«. Prvi člen drugačenja je homogenizacija tujcev, kjer skupino drugačenja opazujemo od zunaj in jo gledamo, kakor da je enotna. Homogenizaciji običajno sledi hierarhizirano razvrščanje skupin tujcev po biološki, kulturni ali/in zgodovinski hierarhični lestvici. Tej skupini je mogoče določiti mesto v naravni in družbeni shemi evolucije. Primer: temnopolti in njihove kulture so bližje naravi, belci so od nje oddaljeni, torej so bolj civilizirani. Potem imamo še tipizacijo in instrumentalizacijo. Slednja pomeni, da so tujci le govoreča orodja subjektivitete, volje in moči jaza, tipizacija pa pomeni, da en član skupine ponazarja celoto (Jeffs v Said, 2005 V: ibid.). Na koncu verige drugačenja pa se znajdejo tujci, ki so zbrali vse deprivacije tujstva. Primer: na vrhu hierarhične lestvice drugačenja so »dobri tujci«, ki so na primer beli, premožni pripadniki zahodne kulture, ki sicer niso domačini, so pa koristni, zanimivi in podobno. Na koncu verige pa najdemo na primer revno, temnopolto imigrantko (ibid.).

Nacionalna država z »neavtohtonostjo« oziroma »tujstvom« znotraj svojih meja ravna na dva načina. Lahko si prizadeva za t. i. integracijo tujcev v nacionalno telo ali pa v obliki

manjšinske politike določen del prebivalstva potisne v notranjo izključitev. Aparat nacionalne države tako zaznava dve vrsti tujcev, tiste, ki so ravnokar prečkali državno mejo in tiste, ki znotraj države bivajo že dlje časa. Slednjim država lahko priznava poseben (kolektivni) status in jih uvrsti v kategorijo nacionalnih manjšin. Četudi je tujcem priznan status manjšine, so to skupina ljudi, ki je neprestano pod drobnogledom. Izpostavljeni so sumničenju, predvsem pod pretvezo, da so »drugačni«, drugačnost pa je že na splošno interpretirana kot škodljiva odklonskost. Tujci postanejo »osumljenci« brez da bi karkoli naredili in vedno je prisotna senca suma ali krivde, ne glede na obnašanje ali dejanja. Taguieff in Bauman govorita tudi o »miksofobiji«, to je strahu pred mešanjem s tujci. Prav »drugačnost«, ki je podkrepljena s tezo o »različnosti kultur in njihovem medsebojnem neskladju«, je eden poglavitnih argumentov zoper priseljevanje in integracijo tujcev v nove družbe. Gre za prizadevanje, da bi »tuje«, »drugo« in »drugačno« ohranili na ustrezni varnostni razdalji (Kralj, 2008: 141-143). Jezernik pojasni, da je razlikovanje med seboj in Drugim, in med »Drugimi«, nujno za razumevanje sveta. Identitete posameznika ali skupin so namreč vedno odnosne. Posamezniki in skupine ljudi se vedno prepoznajo glede na svojo različnost od drugih: jaz nisem ne on/a ne oni; mi nismo oni. Ljudje najbolj cenijo tisto, po čemer se razlikujejo od drugih, te posebnosti pa ne le da porajajo narode, temveč so tudi bistvene za njihov obstanek (Vogel, 2012: 8).

Zadnikar opozarja na obremenjenost Slovencev, saj nimamo zgodovinsko jasno konstruiranega Drugega. Ugotovi, da mi najbolj sovražimo sami sebe: komuniste, invalide, protestante, narkomane, sosede, ženske, lastne otroke, soudeležene v prometu, upokoјence, itd. Slovenci smo sami sebi Drugi, saj smo najprej samomorilci in šele nato morilci (Zadnikar, 1996: 6).

1.3.3 Tradicionalni in moderni predsodki

Delavci migranti se prav tako ne morejo izogniti predsodkom, ki jih nanje projicira večinsko prebivalstvo. Na tem področju je prišlo do sprememb, in sicer, da so tradicionalne predsodke postopoma začeli nadomeščati »moderni« predsodki. Za tradicionalne predsodke je bilo značilno, da se je antipatija do določenih družbenih skupin izražala neposredno, pri modernih pa temu ni več tako, saj se izraža bolj prikrito in simbolno. Namesto tradicionalnega nasilnega rasizma se uveljavlja simbolni, odklonilni rasizem (Brown, 1985 V: Ule, 2005: 21-22). Uletova nadaljuje, da so ljudje včasih predsodke izražali v neposrednih stikih s člani drugih družbenih skupin, danes pa se to kaže predvsem z izogibanjem teh skupin. V bistvu se je spremenila taktika. Sodobnega rasista danes ne bomo več slišali trditi, da so na primer črnci

manj inteligentni in bolj leni kot belci, ampak bodo trdili, da imajo več pravic in da zahtevajo preveč privilegijev. Sodobni rasist tudi ne gradi na neposrednih odzivih ljudi na pripadnike etničnih manjšin, temveč na posrednih odzivih. Pri tradicionalnem rasizmu je torej prevladovalo sovraštvo in odkrito nasilje do drugih skupin, sedaj pa gre predvsem za ignoranco, distanco in cinizem. Lahko bi rekli, da »novi« rasizem ni tako izključevalen kot »stari« rasizem in da se izraža bolj prikrito in posredno (ibid.). Komac (et al., 2007) pojasni manjšo uporabo neposrednih etničnih predsodkov v postmoderni družbi kot posledico sprememb v družbenih normah in sprejetih zakonih proti diskriminaciji v mednarodni skupnosti in mnogih državah. Pri tem še poudarjajo, da to ne pomeni, da predsodki izginjajo ali da je njihov pomen zanemarljiv, temveč gre predvsem za prenos raznovrstnih (rasnih, spolnih, etničnih, itd.) predsodkov na druga področja življenja (iz javne v zasebno sfero) ter njihovo drugačno obliko izražanja (Ule, 1999 V: Komac et al., 2007: 136).

Prav tako gre pri obeh rasizmih za razliko o poudarjanju večvrednosti ene oziroma druge strani. Pri tradicionalnem rasizmu se je poudarjala manjvrednost marginalne skupine v primerjavi z dominantno skupino, medtem ko pri sodobnem rasizmu opravičujejo in poudarjajo večvrednost dominantne skupine nad marginalno (Ule, 2005: 23-24). Prav tako je potrebno omeniti, da je za tradicionalne rasizme značilno navezovanje na »površinske« razlike med ljudmi, kot npr. barva kože, spol, običaji, vsakdanje vedenje. Za sodobne rasizme pa je značilno navezovanje na »globinske« razlike, ki pa niso neposredno opazne kot, npr. razlika v izobrazbi, kulturni ravni, religiji, v telesnem in duševnem zdravju, življenjskem stilu (ibid.: 26).

Uletova pa navaja še Pettigrewa in Meertensa, ki tradicionalni in moderni rasizem poimenujeta kot »kričavi« in »hladni« rasizem. Značilnost hladnega rasizma za razliko od kričavega rasizma je v tem, da ne izraža odkritih negativnih čustev do manjšin, temveč se vzdržuje vseh pozitivnih čustev do njih. Kričavi rasisti jasno zagovarjajo nasilen izgon vseh nezaželenih etničnih manjšin, medtem ko hladni rasisti zagovarjajo le omejen izgon za tiste etnične manjšine, ki so zagrešile kriminalna dejanja in ki nimajo urejenih osebnih dokumentov (1995 V: Ule, 2005: 22).

Komac (et al., 2007) na podlagi raziskave potrjuje, da se v novejšem, postmodernem času pojavljajo nove oblike etnične nestrpnosti. Navajajo ugotovitev, da »... *anketiranci bolj kot očitno nestrpnost in odkrito sovraštvo zaznavajo posredno in prikrito etnično nestrpnost večinske populacije*« (ibid.: 137).

Proti koncu bi bilo dobro omeniti še opozarjanje raziskovalcev, ki opažajo razmeroma visoko stopnjo ujemanja med obema vrstama rasizma. Menijo, da je težko govoriti o novem rasizmu, ker se stari in novi kljub razlikam ujemata v številnih potezah. Tako lahko govorimo le o prikritem rasizmu, ki pa je v bistvu enak, kot je bil doslej (Brown, 1985 V: Ule, 2005: 22-23).

Za konec bi samo še zaključil s trditvijo, da se vsakdo izmed nas lahko znajde v vlogi žrtve in da nas pogled drugega lahko ujame nepričakovano in kadarkoli. Vsakdo lahko postane objekt predsodkov, podcenjevanja ali diskriminacije, ker ima vsakdo lahko kako hibo ali manko, ki v očeh drugega človeka, skupine oziroma večinske družbe ne ustreza zahtevam dominantne ideologije o »normalnem« človeku (ibid.: 32).

1.3.4 Pogled večinskega prebivalstva

Jezernik razlaga, da pojem Zahod oziroma Evropa ni zgolj geografski, temveč gre predvsem za vrednostno oznako. Nadaljuje, da je » *»Zahod« v tem kontekstu tudi merilo razvitosti in naprednosti: kdor je podoben Zahodu, je razvit in napreden, kdor je drugačen, pa ni zgolj drugačen, temveč je nerazvit in zaostal*« (Vogel, 2012: 8).

Naj pričnem z ugotovitvijo Leskoškove (2005: 10), da so vrednostna stališča do manjšin v Sloveniji že nekaj časa negativna in postajajo čedalje bolj skrajna. Osovraženih skupin je iz dneva v dan več.

To potrjujejo tudi raziskave, saj je v določenem obdobju obstajalo mnenje, da imigranti celo ogrožajo slovenski narod. Izsledki empiričnih raziskav, ki so bile opravljene v 70., 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, jasno kažejo odklonilen odnos Slovencev do priseljevanja delavcev iz drugih republik (Komac, 2007: 47). Ta strah in odklonilen odnos lepo povzame Mazzini, ki pove, da je »... *značilnost majhnih narodov, ki so se morali boriti za obstanek pred tujci, strašen strah pred spremembo. Velik narod lahko eksperimentira in izgubi milijone ljudi, za malega bi to pomenilo uničenje. Skratka, oprimemo se svojega terena in stanja ter ga nočemo spremeniti*« (Mazzini, 2011: 59-60).

Na tem mestu lahko dodam še rezultate raziskav Slovenskega javnega mnenja (SJM) iz zadnjega desetletja, ki obravnavajo odnos do različnih družbenih skupin v bližnjem bivanjskem okolju s strani prebivalcev Slovenije. Na splošno je bilo v obdobju 2001-2002 opaziti najvišjo stopnjo nezaupanja oziroma zaprtosti v odnosu do družbenih skupin, potencialno tujega rodu. Sicer pa je nekoliko presenetljivo, da je bila najmanjše stopnje

nezaupanja deležna kategorija »ljudje druge rase«, ki v analiziranem obdobju ni presegla 20-odstotnega deleža (Pirc, 2010: 195).

Jasno je, da Slovenija potrebuje imigrante kot dodatno delovno silo in so kot taki zaželeni, ampak jih večinsko prebivalstvo pogosto jemlje kot manj zaželene od tistih, ki se nameravajo naseliti za daljši čas oziroma nameravajo ostati v Sloveniji. Tudi strah, da bodo Slovenijo preplavili tujci je neupravičen, saj statistični podatki kažejo, da se jih vsako leto zajeten del odseli iz Slovenije (Medvešek, 2010: 50). Prav tako številni prebivalci Slovenije imigrante vidijo kot cenejšo delovno silo, ki državljanom Slovenije odvzema delovna mesta, zmanjšuje plače ali pa obremenjuje slovenski proračun s prejetjem denarnega nadomestila za brezposelnost ali drugih oblik socialne pomoči (Medvešek, 2007; Zavrtnik idr., 2008 V: Medvešek, 2010: 73).

Raziskovalci so si v analizah pretežno enotni, da je vpliv imigracij na brezposelnost domače delovne sile majhen (Glover idr., 2001 V: Medvešek, 2010: 73-74). V Sloveniji je bil v obdobju 2000-2008 opazen trend povečanja števila imigrantov, kljub temu pa se je zmanjšalo število registriranih brezposelnih (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, 2008). Predlog Strategije ekonomskih migracij (Urad za razvoj pri Vladi Republike Slovenije in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2008) pojasnjuje, da imajo migracije lahko negativen vpliv na trg delovne sile zgolj takrat, ko so prilivi migrantov zelo veliki. Imigracijski tokovi povečujejo zalogo delovne sile (človeškega kapitala) v državi, vendar pa se ob fleksibilnem in dobro delujočem trgu dela, če so tuji delavci komplementarna delovna sila »domačim« delavcem, brezposelnost »domačih« delavcev ne povečuje na račun cenejše imigrantske delovne sile, prav tako se zaradi njihove prisotnosti ne znižujejo plače »domači« delovni sili. Visokokvalificirani imigrantski delavci zapolnijo delovna mesta, za katera ni dovolj ustrezne »domače« delovne sile in s tem povečajo produktivnost. Nizko kvalificirani imigrantski delavci pa večinoma zasedejo umazana, težka, nevarna ali slabo plačana dela, ki se jim domača delovna sila izogiba (Urad za razvoj pri Vladi Republike Slovenije in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 2008 V: ibid.).

Vzrok za dodatno nastrojenost domačega prebivalstva proti tujim emigrantom je tudi nejasno oblikovana migracijska politika in strog nadzor nad priseljevanjem, ki sta povečala število nedokumentiranih migracij ter prosilcev za azil. Temu se pridružujejo še politika in mediji, ki o tujcih ustvarjajo negativno javno mnenje s tem, da jih prikazujejo kot grožnjo Evropejcem, saj naj bi jim odvzemali delovna mesta, ogrožali njihovo kulturo in povečevali kriminal

(Brucker, 2001 V: Lukič, Medica, 2011: 21). Prav tako vse bolj očitno postaja, da se migranti, ki se za stalno naselijo v državo sprejema, ne (z)morejo asimilirati. Državljeni Evropske unije imajo vse bolj odklonilen odnos do emigrantov predvsem zaradi strahu pred spremembo lastnega ekonomskega in socialnega položaja v družbi, občutkov ogroženosti lastne varnosti ter strahu pred tujim oziroma drugačnim (ibid.).

Medica in Lukič ponujata rešitev za področje vplivanja na odnos javnosti do imigrantov. Pripomorejo lahko izobraževanja in informacijske kampanje, pomemben pa je predvsem medijski diskurz, ki se mora izogibati senzacionalističnemu poročanju in navajanju ksenofobnih izjav o tujcih. Medije lahko samo obveščamo o dejanskem stanju na terenu, ne moremo pa na njih vršiti pritiska. Hkrati pa poudarjata, da v času zaostrenih socialno-ekonomskih razmer prihaja do večje socialne solidarnosti, kar se kaže v pripravljenosti t. i. navadnih ljudi, ki delavcem pomagajo s hrano, obleko, manjšimi denarnimi prispevki, itd. (2011: 104-105).

Za zaključek pa še ugotovitev Mazzinija: *»Dobro, da imamo Slovenci Bosance. Nanje lahko prilepimo vse svoje slabe lastnosti in jih potem zmerjamo in zaničujemo v njih. Če bi ti družbeno nevidni delavci nehali delati za trenutek, bi slovenski nacionalisti s svojimi narcisističnimi modrovanji, šefovanji in govorancami za sekundo zalebdeli v zraku, potem pa trdo treščili ob tla realnosti«* (2011: 48).

1.3.5 Stiki in vezi z izvornim okoljem

O vzrokih za selitve smo že govorili, tukaj pa lahko samo še omenimo, da so družbene mreže zelo pomembne pri odločitvi za selitev. Mnogi se preselijo samo zato, ker se je preselil nekdo, s katerim so bili povezani. Pri teh selitvah lahko pride do »migracijskih verig« (Castles, Miller, 1998 V: Pezdir, 2007). Predvsem pa postanejo družbene mreže pomembne, ko se zaostrijo pogoji za vstop v določeno državo, saj imigrantu zmanjšajo negotovost in stroške ter tveganja selitve (Arango, 2000 V: Pezdir, 2007: 428).

Veliko delavcev migrira v Slovenijo, ker doma niso našli zaposlitve in niso mogli preživljati svoje družine. Veliko se jih prav zaradi tega odloči migrirati v tujino, da bi z denarnimi nakazili iz tujine pomagali družini. Seveda pa vsi imigranti ne nakazujejo denarja svojim družinam, ker ga le-te ne potrebujejo.

Naj najprej omenimo vojno, ki je pri nekaterih posameznikih negativno vplivala na stike, saj je za mnoge »pravi dom« izginil, vsaj takega kot so ga poznali. Prav tako sta šok in travma pri nekaterih posameznikih zmanjšala kakršnokoli željo ali hrepenenje po vzpostavitvi stikov z domovino. Po drugi strani pa je prav travmatična medvojna izkušnja nekatere posameznike vzpodbudila, da vzdržujejo tesne vezi s posamezniki in skupinami, ki so ostali v domovini (Ali-Ali, 2001 V: Pezdir, 2007: 426).

Poleg zgodovinskopoličnih in ekonomskih dejavnikov je za ohranjanje stikov z izvirnim okoljem, velikega pomena geografska bližina s Slovenijo. Obstaja tudi povezava med geografsko bližino in sestavo družine. Možje, ki živijo v Sloveniji sami, redno obiskujejo svojo družino v državi izvora. Enako velja za pare, ki so svoje otroke pustili pri babicah in dedkih. Geografska bližina pa nima velikega pomena za pare, ki skupaj z družino živijo v Sloveniji. Velik pomen za pogostost stikov in vezi z izvirno državo pa imajo v primeru večje geografske oddaljenosti komunikacijska in transportna sredstva. Zaradi dostopnosti in razvoja transportnih sredstev, telefonskih komunikacij, komunikacij prek faksa in elektronske pošte se je povečal obseg čezmejnih vezi in interakcij. Prva generacija migrantov kot komunikacijsko sredstvo uporablja predvsem telefon, elektronska pošta je manj pogosta, uporablja jo predvsem druga generacija. Fotografijo uporabljajo vse generacije, saj na ta način kljub relativno veliki oddaljenosti ostanejo blizu (Pezdir, 2007: 427). Pezdirjeva še sklepa, da posamezniki, ki že dolgo živijo v Sloveniji, v državi izvora nimajo več sorodnikov in prijateljev oziroma so se vezi med njimi pretrgale. Nadaljuje, da dlje ko posamezniki živijo v državi migracije, manjkrat obiščejo državo izvora. V svoji raziskavi še ugotavlja, da je med pripadniki hrvaške (skoraj tretjina) in bosansko-muslimanske (četrтина) etnične skupine tistih, ki se v državo izvora vračajo deset ali večkrat letno. Med pripadniki srbske etnične skupine jih manj kot desetina obišče državo izvora v enakem obsegu. Razlog bi lahko pripisali geografski bližini oziroma oddaljenosti, saj pripadniki srbske etnične skupine v večini obiskujejo državo izvora manj kot petkrat letno (ibid.: 431).

Denarna nakazila pomenijo izredno pomembno družbeno vez solidarnosti, recipročnosti in obveznosti ter pomenijo močno povezanost s sorodniki in prijatelji v državi izvora. Poleg tega so zelo ugledne in v domovino prinašajo pomembno sporočilo o priložnostih in življenjskemu standardu v državi sprejema. Večina omenjenih transakcij poteka po neformalnih kanalih, zato so lahko zelo nezanesljive, ampak so kljub temu zelo pomembne za sorodnike in nacionalno ekonomijo. Večina denarnih nakazil je uporabljenih za potrošnje dobrine ali

podporo družini, ne pa za nove investicije. Po podatkih Svetovne banke so denarna nakazila v Bosno in Hercegovino v letu 2004 predstavljala 23 odstotkov bruto domačega proizvoda, v Makedoniji štiri odstotke in na Hrvaškem tri odstotke (ibid.: 438).

Medica in Lukič ugotavljata, da delavcem migrantom po izplačilu nizke plače in plačilu vseh tekočih stroškov, konec meseca ostane okoli 150 evrov za hrano za mesečno preživetje. Kljub temu se od delavca pričakuje, da bo nekaj denarja vsak mesec poslal svojim sorodnikom. S svojim bolj ali manj skromnim zaslužkom v povprečju vzdržuje več kot tri družinske člane. Avtorja tako nič kaj obetajoče zaključita: *»Tako se domnevna migrantska formula »karierni napredek v tujini – zniževanje revščine doma« bolj kot ne spremeni v formulo »ujeti v slabe zaposlitve v tujini – revščina doma se ne znižuje«* (Lukič, Medica, 2011: 99).

Nekateri delavci so zaradi različnih razlogov primorani oditi domov. Pezdirjeva ugotavlja, da imajo sicer največjo željo po vrnitvi domov sedaj ali »enkrat v prihodnosti« tisti, ki so se v Slovenijo priselili pred 11 do 21 leti. Gre za obdobje, ko večina njihovih otrok še obiskuje šolo, še vedno pa imajo močne vezi z domovino. Kasneje se ta želja zmanjša, saj jim je bolj pomembna vpetost v večinsko okolje (družina, prijatelji, služba, socialni položaj) kljub temu, da so še vedno močno povezani z državo izvora. Veliko ljudi pa se v državo izvora ne želi vrniti iz povsem praktičnih razlogov. Večinoma so v državi izvora slabe ekonomske razmere, velika brezposelnost, neurejen zdravstveni sistem in podobno. Večjo tendenco po vrnitvi domov »enkrat v prihodnosti« kažejo moški, ženske pa dajejo prednost prostoru, v katerem stalno živijo. Sicer dopuščajo možnost, da se enkrat v prihodnosti vrnejo v državo izvora, vendar želijo hkrati obdržati močne vezi z izvorno družbo zaradi sorodnikov in sprejemno družbo, če tam živijo njeni otroci (Pezdir, 2007: 441-442).

1.4 DRUŠTVA

Za potrjevanje, ohranjanje in obnavljanje etnične identitete so potrebni obredi, druženja, simboli, itd., pri čemer pomembno vlogo igrajo razna športna, verska, kulturna društva, združenja in organizacije, lokalne samouprave, itd., v katerih se združujejo pripadniki etničnih skupnosti. Ustanovitev kulturnih društev ne pomeni nič drugega kot to, da so etnične skupnosti svojim začetnim neformalnim druženjem dodali bolj formalno strukturo. Društva ponujajo prostor in omogočajo priložnosti za izmenjavo informacij, medsebojno druženje, ustvarjanje socialne mreže, negovanje solidarnosti, ohranjanje specifičnih kulturnih

elementov, tradicij, jezika in nenazadnje tudi negovanje vezi med državo izvora in državo sprejemnico (Medvešek, 2007: 339).

Prav tako je za uspešno vključevanje posameznika v družbo potrebna njegova vključenost v različna družbena omrežja, kar mu omogoča pridobivanje informacij o izobraževalnih, ekonomskih in kulturnih priložnostih. Pripadniki manjšinskih etničnih skupnosti lahko sodelujejo v različnih aktivnostih organizacij in društev, ki jih organizira večinsko prebivalstvo ter v organizacijah in društvih etničnih skupnosti. Z aktivnim delovanjem v organizacijah, društvih in projektih, pripadniki manjšinskih etničnih skupnosti vzpostavljajo pomembne vezi v lastni etnični skupnosti, kot tudi z večinskim prebivalstvom (Komac, 2007: 192-193).

Stališča o kulturnem izražanju etničnih skupnosti in ustanavljanju lastnih društev so deljena. Od tega, da naj se priseljenci popolnoma prilagodijo slovenski družbi in opustijo elemente svoje kulture, do tega, naj se prilagodijo slovenski družbi, kulturo pa izražajo v zasebni sferi (v okviru družine), do pomembnosti ustanavljanja kulturnih društev določenih etničnih skupnosti za ohranjanje njihove kulture, ter do mnenja, da mora država sprejemnica nuditi dovolj podpore, da se medetnični odnosi izboljšajo in da se ohrani kultura priseljske skupnosti, predvsem pa da se večinsko prebivalstvo izobražuje o kulturah v Sloveniji živečih etničnih skupnosti (Medvešek, 2007: 344).

Medveškova glede na odgovore anketiranih v raziskavi predvideva, da so za delovanje svojih društev še najbolj zainteresirani tisti, ki se opredeljujejo kot Bošnjaki in Muslimani, Srbi ter anketiranci, združeni v kategorijo drugi. Moški so v primerjavi z ženskami v nekoliko večjem deležu aktivni člani društev ter nekoliko bolj spremljajo društveno delo. Mlajša generacija je bolj aktivna in bolj spremlja delovanje društev, kar je vedno zelo dobrodošlo, saj se kulturna društva manjšinskih skupnosti običajno soočajo s pomanjkanjem interesa za tovrstne dejavnosti. Najbolj opazno je delovanje bošnjaških in srbskih kulturnih društev. Svoje delovanje promovirajo s pomočjo interneta, časopisov (predvsem lokalnih), radijskih postaj in tudi nacionalne Radiotelevizije Slovenije. Hkrati pa organizirajo dobrodelne akcije predvsem za mladino, literarne večere, predstavitve filmov, folklorne festivale, gostovanja tujih umetnikov, gledališke predstave, itd. Prvi vtis morda kaže, da pripadniki novih manjšinskih skupnosti v majhnem deležu aktivno sodelujejo in spremljajo delovanje kulturnih društev etničnih skupnosti iz nekdane Jugoslavije. Če pa upoštevamo družbeni kontekst društev, njihovo število, njihove prostorske razporeditve, vsebine kulturnih programov, finančnih

sredstev, s katerimi razpolagajo, pa delež aktivno sodelujočih in tistih, ki delovanje spremljajo in podpirajo, dejansko ni tako majhen. Iz odgovorov lahko razberemo, da se jim organizirano združevanje na etnični podlagi zdi problematično, ker to pomeni neko vrsto segregacije znotraj družbe. Ohranjanje etnične identitete dojemajo kot intimno dejanje, ki sodi v njihovo zasebno sfero in za katerega ne potrebujejo društev, oblikovanih na etnični podlagi (ibid.: 346-349).

Nekateri pripadniki etničnih skupnosti v društvih ne delujejo dejavno in se ne udeležujejo prireditev predvsem zaradi strahu pred stigmatizacijo s strani večinskega naroda. Predvsem zaradi neodobravanja s strani večinske populacije jih precej ne obiskuje prireditev in niso člani v društvih kljub temu, da je to njihova intimna potreba in tudi ustavna pravica (Komac et al., 2007: 197).

1.5 ZDRAVJE

Najprej moramo omeniti, da v Sloveniji dostop do storitev javnega zdravstvenega sistema ni odvisen od posameznikovega državljanstva, temveč od tega, ali je posameznik obvezno zdravstveno zavarovan v skladu z Zakonom o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju⁵. Imigranti, ki imajo urejen status tujca so praviloma zavarovani kot zaposleni, samozaposleni, študenti, dijaki ali kot brezposelne osebe. Če so torej tujci obvezno zdravstveno zavarovani, imajo enake pravice do dostopa zdravstvenih storitev kot slovenski državljani. Preostalim tujcem pa ostane le upravičenje do brezplačnega nujnega zdravljenja (7. člen ZZVZZ), ki obsega »... neodložljive zdravstvene storitve oživljanja, ohranitve življenja in preprečitve poslabšanja zdravstvenega stanja obolelega ali poškodovanega. Nujnost zdravljenja presoja osebni zdravnik oziroma pristojna zdravniška komisija skladno s splošnim aktom Zavoda« (2. odstavek 25. člena ZZVZZ). Tujcem brez zavarovanja so na voljo še samoplačniške zdravstvene usluge v zasebnih zdravstvenih zavodih. Tujcem z nezadostnimi sredstvi tako na voljo ostaneta v Ljubljani in Mariboru brezplačni ambulantni za osebe brez zdravstvenega zavarovanja (Bešter, Bofulin, 2010: 277-278).

⁵ Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju. Uradni list Republike Slovenije, št. 9/1992, 13/1993, 9/1996, 29/1998, 77/1998 Odl.US: Up 53/96, 6/1999, 56/1999-ZVZD, 99/2001, 42/2002-ZDR, 60/2002, 11/2003 Skl.US: U-1-279/00-42, 126/2003, 20/2004-UPB1, 62/2005 Odl.US: U-1-390/02-27, 76/2005, 100/2005-UPB2, 100/2005 Odl.US: U-1-69/03-17, 21/2006 Odl.US: U-1-277/05-32, 38/2006, 72/2006-UPB3, 114/2006-ZUTPG, 91/2007, 71/2008 Skl.US: U-1-163/08-7, 76/2008, 118/2008 Skl.US: U-1-163/08-12, 47/2010 Odl.US: U-1-312/08-31, 62/2010-ZUPJS.

Imigranti pogosto sodijo med ranljive skupine prebivalstva z vidika zdravja, zato je neoviran dostop do zdravstvenega sistema zanje še kako pomemben. Bofulinova in Beštrova pa ugotavljata, da imajo imigrantske skupine pogosto slabši dostop do zadovoljivih zdravstvenih storitev. Razlogi za to so lahko status imigrantov, zaposlitev v sivi ekonomiji, pomanjkanje finančnih sredstev za plačilo zdravstvenih uslug, nezaupanje do drugačnih zdravstvenih doktrin in načina zdravljenja, pomanjkanje znanja jezika ali pa diskriminatoren odnos zdravstvenega osebja do imigrantov. Kot pomemben vidik zdravstvenega stanja imigrantov lahko omenimo tudi način življenja oziroma življenjske razmere, ki se lahko po preselitvi zelo spremenijo. Na imigrantovo zdravje lahko na različne načine vplivajo kraj prebivanja, tamkajšnje podnebje, onesnaževanje, način prehranjevanja, stres in drugo (Steffen idr., 2006 V: Bešter, Bofulin, 2010: 273-278). Prav tako nekatere raziskave kažejo, da je za zdravje imigranta pomembna njegova socialna mreža, saj je vir informacij, ki mu posameznik najbolj zaupa, prav tako pa olajša včasih težavno privajanje na novo okolje (Brovč idr., 2009; Da Silva in Dawson, 2004; Callister in Birkhead, 2007 V: ibid). Medica in Lukič ob opisovanju »trenutnega profila kriznega oziroma postkriznega delavca migranta« poleg vseh drugih težav opozorita tudi na njihovo zdravstveno stanje. Postkrizni delavec »... je praviloma nezaposljiv starejši delavec, ki ga zaradi izčrpavajočih delovnih vzorcev in nezdravih prehranjevalnih navad (npr. uživanje suhe hrane čez dan in izjemno mastne hrane zvečer) pesti vrsta zdravstvenih težav; hkrati je zaradi nenehnih kršitev delovnopravne zakonodaje ekonomsko in socialno izključen ter prisiljen v elementarne preživetvene vzorce, kakršno je npr. kupovanje živil pred iztekom roka ali kruha v velikih trgovskih centrih pol ure pred zaprtjem – ker je kruh takrat pač cenejši« (Grah, 2010: 21).

Imigranti, ki iščejo zdravniško pomoč, na pregled k zdravniku velikokrat pripeljejo osebo, ki posreduje med njo/njim in zdravnikom. Ti tolmači so večinoma naključni oziroma »ad hoc« tolmači in so običajno njihovi družinski člani, sorodniki, prijatelji ali znanci. Tovrstni tolmači so za mnoge posameznike najbolj priročen izbor, saj so časovno dosegljivi in običajno brezplačni. Praviloma so si že pridobili posameznikovo zaupanje, zato dobro poznajo osebo in zdravniku lahko posredujejo več dodatnih in uporabnih informacij (Buchwald, Caralis in Gany, 1993 V: Bešter, Bofulin, 2010: 273-278).

Medica in Lukič izpostavita še eno zelo perečo problematiko, in sicer zdravje na delovnem mestu. Delavci migranti so avtorjema izjavili, da so izčrpani od dela. Temu vzorcu izčrpavanja pritrjuje dr. Metoda Dodič Fikfak in izpostavlja, da »... gredo delavci migranti

domov v izrazito slabšem zdravstvenem stanju, v kakršnem so prišli.» (Lukič, Medica, 2011: 57). To je seveda posledica namernega izčrpavanja delavcev migrantov s strani delodajalcev. To potrjuje tudi Jasna Huskarić⁶ v diplomski nalogi, kjer je ugotovila, da imajo delodajalci zaposlene vse tujce, ker niso nikoli odsotni zaradi bolniške. To seveda pomeni, da vedno delajo in delodajalcu ni treba plačevati nadomestila zaradi bolniške odsotnosti, če je ta krajša od 30 dni. Dr. Dodič Fikfakova pa hkrati opozarja še na dve stvari. Pravi, da je potrebno razlikovati med delavci migranti, ki so si v času dela v Sloveniji ustvarili družino in delavci migranti, ki so ves čas v Sloveniji preživeli v delavskih domovih in ob vikendih odhajali domov. Pri slednjih so opazili neprimerno večje zdravstvene težave, ki so povezane tudi z nezdravo hrano in seveda tem, da se ni nič vlagalo v zdravje teh delavcev. Izpostavlja pa še, da se bodo zdravstveni problemi, ki so bili v času krize »potlačeni«, zagotovo pokazali po krizi v povečanem številu bolniških staležev (ibid.).

Leta 2005 so Majda Brovč, Janja Ahčin, Marinka Šlajpah in Danica Rotar-Pavlič (Brovč idr., 2009 V: Bešter, Bofulin, 2010) v Sloveniji opravile raziskavo med ekonomskimi imigranti iz nekdanje Jugoslavije glede njihovih stališč o boleznih in zdravljenju. Delavci migranti so vzroke za svoje zdravstvene težave pripisali napornemu delu, slabim delovnim razmeram in prehrani, slabim stanovanjskim razmeram in tudi močnim negativnim čustvom (skrb, strah, jeza). Zdravnika v veliko primerih obiščejo na podlagi pritiska/spodbude družine in sodelavcev, v odnosu do zdravnika pa pogosto zavzamejo izrazito pasivno vlogo. Med procesom zdravljenja pride do številnih ovir, ki vplivajo na slabši izid zdravljenja. Te ovire nastajajo zaradi napornega dela, neustreznega medkulturnega sporazumevanja, finančnih in bivanjskih težav. V drugem prispevku izpostavljajo nekaj ključnih problemov, s katerimi se spopadajo delavci migranti zaposleni v gradbeništvu. Gre za neinformiranost o zdravstvenih pravicah, problem kratenja pravice do bolniškega dopusta, problem dostopa do zdravstvene oskrbe in problem zdravstvenih tveganj pri delu, ki nastajajo zaradi neprimerne delovne opreme, predolgega delovnega urnika, prevelikih delovnih obremenitev ter prikrivanja nesreč in poškodb pri delu s strani delodajalcev (Bešter, Bofulin, 2010: 275-276).

V zdravstvenih sistemih prihaja do marginaliziranja pripadnikov etničnih in verskih skupin, ki se kažejo na način, da se težave v odnosu med osebami z migrantskim ozadjem in zdravstvenim osebjem pripišejo »specifičnim kulturnim posebnostim« migrantov in ne

⁶ Dostopno na spletnem naslovu: http://dk.fdv.uni-lj.si//diplomska_dela_1/pdfs/mb11_huskaric-jasna.pdf

diskriminatornemu odnosu in praksam zdravstvenega osebja (Razack, 1998 V: ibid.: 297). Številne raziskave pa kažejo, da so osebe, ki ne govorijo jezika večinske skupine (etnične manjšine, migranti), prikrajšani pri kakovosti zdravniške oskrbe, kar lahko vodi do njihovega slabšega zdravstvenega stanja (Jacobs idr., 2006 V: ibid: 282).

V drugi polovici 20. stoletja so bile jezikovne ovire bistveno manjše, saj so se v Slovenijo skoraj izključno priseljevali imigranti iz drugih republik nekdanje skupne države. Po osamosvojitvi se je pričelo priseljevanje iz bolj oddaljenih regij, zato ne moremo več računati na jezikovno sorodnost, da tisti, ki migrirajo, govorijo tudi angleško. Vse več migrantov govori svoj materni jezik, jezik večinskega prebivalstva pa le v tolikšni meri, da preživi izzive vsakdana. Običajno odločno premalo, da bi zdravniku lahko opisali svoje težave ali razumeli proces zdravljenja, ki jim ga je zdravnik razložil (ibid.: 302).

1.6. SOCIALNO DELO

1.6.1 Antirasistično socialno delo

Ključno je, da socialne službe prepoznajo in poimenujejo zatiranje in zanikanje pravic, kajti šele s poimenovanjem postane nevidno vidno in to, kar je bilo prej sprejemljivo, postane nesprejemljivo. Kar je bilo prej videti naravno, postane nujno problematično (Kelly 1996 V: Zorn, 2003: 305).

Dominellijeva pravi, da socialni delavci redko opazijo deprivilegirane državljane, ne glede na njihove težave, revščino in rasistične napade nanje. Poleg tega pa se učitelji in praktiki socialnega dela ne potrudijo dovolj, da bi problematiko obravnavali in s tem dosegli, da bi se profesionalci v socialnem skrbstvu ustrezno odzvali na potrebe deprivilegiranih državljanov (Dominelli, 1995: 183). Socialni delavci pri delu z njimi nakopičijo veliko podatkov, s katerimi lahko zavrnejo številne mite, spodbijajo stereotipe in razkrijejo strukturne neenakosti, ki se pojavljajo v naši družbi (ibid.: 191). Socialni delavci lahko celo pripomorejo k reprodukciji rasističnih družbenih razmerij skozi celo vrsto socialnih situacij in strategij (ibid.: 188). Socialno delo lahko v mejah svoje stroke podvaja enake odnose moči, ki prevladujejo drugje v družbi, ker imajo socialni delavci vrednote, pričakovanja in tradicije večinske družbe (Dominelli, 1998: 43). Če se torej prihodnji socialni delavci ne naučijo ozavestiti svojega diskriminacijskega pogleda na svet, ne morejo pričakovati, da ga bodo kdaj sposobni preseči (Pirec et al. 2010: 155-156). Dominellijeva našteva naslednje rasistične situacije: spregledovanje, zanikanje, barvna slepota, dekontekstualizacija, prelaganje,

pokroviteljstvo in izogibanje. Naštete strategije se na številnih mestih prekrivajo in lahko soobstajajo, zato jih je včasih težko izolirati in prepoznati, zagotovo pa strežejo temu, da se rasizem nadaljuje (Dominelli, 1995: 188).

Zornova našteva nekaj značilnosti tehnik zanikanja rasizma (povzeto po Zaviršek 2000 in Dominelli, 1997 V: Zorn, 2003: 306):

- Zanikanje rasizma v kulturni in institucionalni obliki, čeprav med zaposlenimi ni pripadnikov etničnih manjšin.
- Vemo, da rasizem obstaja, ampak si predstavljamo, da prizadene samo majhno skupino ljudi, npr. temnopolte ljudi. To imenujemo dekontekstualizacija.
- Odgovornost za rasizem preložimo na žrtve in pričakujemo, da ga bodo tudi one same odpravile. Ta način zanikanja rasizma gre celo tako daleč, da se vloge zamenjajo in zatiralci sami sebe začnejo doživljati kot žrtve.
- Do pripadnikov drugih kulturnih skupin gojimo pokroviteljski odnos s tem da svoje vrednote, načine ravnanja in mišljenja označujemo za superiorne, ampak kljub temu toleriramo navade, običaje in drugačnost drugih kulturnih skupin. Pri tem pa pozabljamo, da koncept drugačnosti predpostavlja odnose manjvrednosti in večvrednosti.
- Zavedamo se, da rasizem obstaja in da ga je potrebno odpraviti, svoj minimalni premik k odpravljanju rasizma pa povečujemo oziroma pri tem pretiravamo.

Za uveljavitev antirasističnega socialnega dela potrebujemo dolg proces odpravljanja rasizma. Začnemo z enim bolj pomembnih elementov, ozaveščanjem. Ta proces poteka takrat, ko prepoznamo povezavo med družbenimi odnosi, v katere stopamo in družbenimi pozicijami, ki jih zasedamo. Pri tem procesu prepoznamo tudi, na kakšen način se institucionalni rasizem prepleta z osebnim. Pomembno je tudi razumeti, kateri strukturni mehanizmi povzročajo zatiranje in diskriminacijo. Socialne delavke in delavci moramo spoštovati in poznati kulturne raznolikosti ljudi, ki pripadajo različnim etničnim skupinam, razumeti njihov življenjski stil, jezik in spoštovati raznovrstne tradicije, običaje, verovanja, ipd. Prav tako pa moramo razumeti pomen pripadanja etničnim skupinam, ki so označene kot »Drugi« in pomen barve kože. Poznati in zavzemati se moramo za načela zagotavljanja enakih možnosti s pomočjo pozitivne diskriminacije. Uporabnikom lahko v večji meri pomagamo pri uresničevanju pravic, ki jim pripadajo, če dobro poznamo zakonodajo. Pomembna je uporaba metod

socialnega dela, ki temeljijo na antirasistični perspektivi, ki so zagovorništvo, načrtovanje služb, izdelava individualnih načrtov, etnografska metoda, neposredno plačevanje socialnih storitev, osebna asistenca, itn. (Dominelli, 1995: 307-308).

Glavni cilj antirasističnega socialnega dela je sprememba družbenih odnosov, vključitev najbolj izključenih in diskriminiranih skupin v središče naše pozornosti in na zemljevid socialnih akcij. Ena od nalog socialnega dela je uresničevanje multikulturnega državljanstva v praksi, kjer gre za večsmerno integracijo in priznanje obstoja različnih etničnih, verskih, rasnih, idr. manjšin v javnem življenju. S tem jim je zagotovljeno priznanje in obstoj s strani dominantne družbene kulture, ki pa na ta način postaja vse manj dominantna in ekskluzivna (Dedić, 2002b V: Zorn, 2003). Antirasistično socialno delo si prizadeva vključiti ljudi v državljanski status, ustvariti zaposlitvene možnosti, običajno bivalno okolje, običajne servise pomoči in prispevati k temu, da so pripadniki etničnih manjšin in imigrantskih skupnosti v javnosti slišani (ibid.: 309).

Dominellijeva kot cilj antirasističnega socialnega dela vidi zagotavljanju potrebnih in učinkovitih storitev, ki se odzivajo na potrebe ljudi, kakor jih sami definirajo (ibid.: 190).

Socialni delavci moramo pri svojem delu razizem vzeti kot resen problem, odpravljajo pa ga lahko s tem, da določijo antirasizem kot prioriteto in zaobljubo pri delu in s prepoznavanjem in podporo deprivilegiranim državljanom, da postanejo polnopravni državljani. To pa lahko dosežemo tako, da jim dovolimo sodelovati pri preoblikovanju obstoječih družbenih razmerij, zaposlujemo na tak način, da bo odražalo sestavo lokalnega prebivalstva in izvajamo ter oblikujemo ustrezne storitve. Prav tako moramo na novo definirati profesionalno ideologijo in etiko, uveljaviti socialno delo kot poklic, ki je posvečen zagotavljanju blagostanja v družbi najbolj ranljivim ljudem in delati z drugimi, da bomo dosegli uresničitev antirasističnega socialnega dela. Od prakse antirasističnega socialnega dela pa lahko vsi le pridobijo (ibid.: 192).

1.6.2 Medkulturno socialno delo

Povodnikova pravi, da nam kulturni stiki vzbudijo celo vrsto reakcij, od neugodja, odmika, strahu pred izgubo, do srditega varovanja lastnega območja. Strokovnjaki morajo neugodje v medkulturnih situacijah priznati, proučiti svoje osnovne vrednote, predsodke in pristranskost, če želijo razviti kulturno razumevanje. Avtorica opredeli kulturo kot kompleksen pojav, ki se nenehno spreminja in o kateri se moramo celo življenje učiti (Povodnik, 2007: 117).

Tudi v Sloveniji se strokovnjaki čedalje več srečujejo z medkulturnim socialnim delom. Strokovnjakova učinkovitost se poveča, če se skuša vživeti, aktivno prilagoditi in vključiti v njemu tujo kulturo. Za vživljanje potrebuješ osnovno držo odprtosti, kaže pa se predvsem na petih področjih. Prvo področje je odnos spoštovanja. Gre za preproste, ampak pomembne geste, ki kažejo na spoštovanje tujega načina življenja, npr. da ješ lokalno hrano, spoštuješ lokalno religijo, itn.

Tradicija lahko povezuje člane skupnosti in jim daje občutek identitete, po drugi strani pa ohranja tradicionalne patriarhalne odnose, ki so lahko tudi nasilni in podreajo ženske in otroke. Tuji socialni delavci ob takih situacijah dostikrat reagirajo obtožujoče, nasilno, nepotrpežljivo ali ponižujoče do tistih, ki te prakse izvajajo. Socialni delavec mora jasno pokazati, da so takšne prakse nelegitimne in nelegalne, vendar mora pri tem paziti, da ne deluje enako nasilno, ponižujoče, obtožujoče in nepotrpežljivo.

Drugo področje je besedno sporazumevanje. Pozorni moramo biti na kulturne razlike v komunikaciji, saj je besedno sporazumevanje v najboljšem primeru težavno, sporočilna vrednost stavka pa močno okrnjena. Strokovnjakovo poznavanje lokalnega jezika je zelo pomembno, saj omogoča odprto in učinkovito komunikacijo z uporabniki. Dokler strokovnjak še ne obvlada lokalnega jezika pa je nujno, da zagotovi prevajanje vsega izrečenega. Govoriti mora jasno, izogibati pa se mora sodbam, pridigam, obsojajočemu jeziku in žargonu (ibid.). Barnet in Sung (2003 V: Plahhutta⁷, 2006: 5-22) medkulturno komunikacijo razlagata kot izmenjavo informacij med natančno definiranimi skupinami, ki izhajajo iz različnih kultur. Temu sledi povečano razumevanje nasprotne socialne skupine in posledično zmanjšanje negotovosti glede njenega obnašanja v prihodnosti. Lustig in Koester (2006 V: Plahhutta, 2006: 24) pa pravita, da medkulturna komunikacija *»... vključuje vsaj dva posameznika, katerih kulturi se razlikujeta v pomembnih lastnostih, kot so vrednote, komunikacijske kode, pričakovanja glede na vloge ter način razumevanja socialnih odnosov«*. Simons, Vazquez in Harris (1993 V: Plahhutta, 2006: 23) pravijo, da mora strokovnjak, ki dela in komunicira v medkulturnem okolju razumeti, da *»... resnično šteje le sporočilo, kot ga prejme in razume prejemnik sporočila in ne kot ga pošlje in razume pošiljatelj«*. Pri tem pa je seveda zelo pomembna sposobnost poslušanja. Materson (1986 V: Plahhutta, 2006: 27) namreč pravi, da *»... šibka sposobnost poslušanja pogosto povzroči nesporazume. Tujci pogosto ignorirajo,*

⁷ Dostopno na spletnem naslovu: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Plahhutta-Sergeja.PDF>

kar so slišali, posledica tega pa je, da komunikacija vzame več časa, kot je potrebno, ali pa se povsem ponesreči». Kompetentnosti za uspešno medkulturno komuniciranje so navedene v sledeči tabeli.

Tabela 1.6.2.1.: Dimenzije sposobnosti medkulturnega komuniciranja

Medosebne veščine	Učinkovitost v delovni skupini	Kulturna negotovost	Kulturna dojemljivost
• Zaznavanje razlik v stilu komunikacije in interakcije • Ravnanje s komunikacijski mi nesporazumi • Udobno počutje v komunikaciji s tujimi narodi • Zavedanje o lastnostih lastne kulture • Osnovno znanje o državi, kulturi in jeziku drugih članov delovne skupine	• Razumevanje in definiranje ciljev, vlog in norm delovne skupine • Podajanje in sprejemanje konstruktivnih povratnih informacij • Razpravljanje in razreševanje problemov • Ravnanje v konfliktnih situacijah • Spoštovanje do drugih članov delovne skupine • Uporaba stila vodenja z udeležbo • Sodelovanje pri delu z drugimi	• Ravnanje s kulturno negotovostjo • Potrpežljivost • Tolerantnost do dvoumnosti in negotovosti zaradi kulturnih razlik • Pripravljenost sprejemati spremembe in tveganja • Fleksibilnost	• Videti in razumeti svet iz perspektive druge kulture • Zanimanje za druge kulture, vrednote, verovanja in komunikacijske vzorce • Ceniti različne stile dela • Sprejemanje različnih pristopov pri delu • Pogled na pristope k delu drugih kultur ne kot slabe, pač pa kot drugačne

Vir: Matveev, 2003 V: Plahhutta, 2006: 19.

Tretje področje je strokovni prijem. Z uporabnikom skušamo zgraditi odnos zaupanja in soustvarjanja dobrih izidov, predvsem pa enakovreden delovni odnos, kjer strokovnjak prizna svoje pomanjkljivosti in neguje obojestransko v odnosu. Pomembno je, da od klienta

dobimo povratne informacije, mnenja in aktivno sodelovanje. Oba se učita drug od drugega. V tuji kulturi se strokovnjaki soočajo z vstopom v popolnoma neznano okolje, delom v izrednih razmerah, delom na območjih z nizkim življenjskim standardom, soočiti se morajo torej z zahtevnostjo dela in drugimi stresnimi dejavniki (Povodnik, 2007: 117).

Pri četrtem področju gre za uravnovešanje razmerij moči. Delitev moči naj bi v idealnem primeru dala strokovnjaku enako količino moči kot uporabniku, kar pa je velikokrat daleč od resničnosti. Velikokrat gre za premoč enega partnerja nad drugim, kar negativno vpliva na osebo z manj moči. Nemočni so lahko tako uporabniki, kot tuji strokovnjaki. Strokovnjakom prav odvzem referenčnega okvira delovanja, čutenja, mišljenja in obnašanja lahko predstavlja resno grožnjo njihovi identiteti (ibid.). Hofstede (2002 V: Plahhutta, 2006: 31) razlaga, da je v kulturi z nizko oddaljenostjo moči osnovna vrednota enakost med ljudmi. Navzven ni povsem jasno, kdo je na vodilnem položaju, saj imajo vodje omejeno moč in morajo biti iznajdljivi demokrati, saj bodo v nasprotnem primeru odstranjeni. Takšno kulturo lahko opišemo s sedmimi ključnimi elementi:

1. *»Neenakost med ljudmi naj bo minimalizirana.*
2. *Ljudje z manj in več moči naj bodo (in so) soodvisni.*
3. *Hierarhija v organizacijah pomeni neenakost vlog in služi le kot pripravnost.*
4. *Decentralizacija je popularna.*
5. *Podrejeni in otroci pričakujejo, da se bo z njimi posvetovalo.*
6. *V pogovoru lahko vodstvo prevzame kdor koli in kadar koli.*
7. *Ljudje z močjo poskušajo izgledati manj močni, kot v resnici so«.*

Za posameznike v kulturi z nizko oddaljenostjo moči je značilno, da:

- *»Govorijo brez omejitev v kakršnem koli družbenem kontekstu,*
- *so neformalni in neceremonialni v neverbalni komunikaciji,*
- *so samovoljni, nevljudni in ljubosumni,*
- *ugovarjajo vsakomur,*
- *v konfliktnih situacijah se pogovorijo ali celo kregajo«* (Hofstede, 2002 V: Plahhutta, 2006: 31).

Peto in zelo pomembno področje pa je zavedanje lastnih predsodkov. Strokovnjak se mora truditi načrtno ozavestiti lastne predsodke o tuji kulturi, avtorica še posebej omenja stereotipe,

etnocentričnost in »večvredne« dosežke lastne civilizacije. Odklonilen odnos ni nujno zavesten, odkrito sovražno usmerjen, pač pa je lahko tudi skrit, nezaveden in posledica kulturne pogojenosti (Povodnik, 2007: 119-120). Socialni delavci se že dolgo ponašajo s tem, da so razmeroma osvobojeni predsodkov. Raziskave ta stališča potrjujejo. V Britaniji sta Bagley in Young odkrila, da ima le 3 odstotke socialnih delavcev rasne predsodke, medtem ko jih ima v celotni populaciji 20 odstotkov (Bagley, Young, 1982 V: Dominelli, 1995: 187).

K večji učinkovitosti v tuji kulturi pa lahko prispeva tudi uporabnik. Tudi uporabniki imajo enako kot strokovnjaki prikrite ali povsem očitne predsodke do tujcev, pomembno pa je, da se jih zavedajo. Najpogosteje gre za predsodke o državi izvora, spolu, starosti, načinu oblačenja, območju bivanja in slojevski pripadnosti strokovnjaka. Še posebej zaradi naštetega je pri uporabniku zaželen osnovna drža strpnosti, torej sprejemajočega odnosa do nenavadnih ravnanj in postopkov tujega strokovnjaka. Strokovnjaki velikokrat pogrešajo in želijo več uporabnikovega kritičnega razmišljanja. Tu gre predvsem za sprejemanje vseh predlogov tujih strokovnjakov, ne da bi jih prej ocenili, preverili njihovo primernost zase ali ponudili kakršno koli povratno informacijo. Strokovnjaki opozarjajo tudi na odsotnost asertivnosti, kjer je zaželeno, da je uporabnik iskren, odkrit in pripravljen na aktivno izmenjavo povratnih informacij. Z zdravo radovednostjo lahko uporabnik strokovnjaku olajša pristop. Predvsem strokovnjakova pripravljenost za odpiranje, osebno sodelovanje in vpletenost in pripravljenost uporabnika, da tako sodelovanje sprejme, olajša vzpostavljanje odnosa zaupanja in razprši dobršen del predsodkov in sumničenj (Povodnik, 2007: 120).

Avtorica navaja naslednje argumente za medkulturno socialno delo:

Manjša verjetnost, da bi strokovnjaki diskriminatorno razlikovali med uporabniki na podlagi etničnosti, politične usmeritve, religije, statusa, itn. Štejejo tudi splošne izkušnje o dobrih izidih v različnih situacijah, ki so si jih strokovnjaki pridobili v različnih okoljih. Ti strokovnjaki iz izkušenj vedo kaj deluje in kaj ne deluje v različnih kontekstih. Obstaja večja verjetnost za zagovorništvo uporabnikov, saj so tuji strokovnjaki pripravljeni biti bolj odkrito kritični, so čustveno nepristranski, ker niso izpostavljeni domoljubju, prav tako pa jih ne strašijo politične omejitve določene države. Strokovnjaki imajo svobodnejšo izbiro delovnega okolja in lahko uspešno zapolnijo primanjkljaj strokovne delovne sile v ruralnih okoljih. Prav tako pa so uporabniki v večji meri pripravljeni sodelovati s tujim strokovnjakom zaradi njegove nevtralnosti v danem okolju ali zaradi uporabnikovega povečevanja razvitejše kulture (ibid.: 121).

Za večanje učinkovitosti dela v tuji kulturi je za strokovnjaka pomemben samonadzor, samovzgoja in trud za večjo kulturno občutljivost in spoštovanje drugačnega. Delo v tujini nikoli ni statično, ampak se ravnovesje vedno nagiba v smeri sporazuma ali v smer nesporazuma. Potreben je torej dinamičen pogled na delo v tuji kulturi, saj poudarja odgovornost vseh sodelujočih v procesu, po drugi strani pa odkriva, da nobena odločitev ni nespremenljiva in da vedno lahko popravimo svoje prejšnje ravnanje. Avtorica v raziskavi opredeli primeren in zaželen strokovni prijem podobno kot koncept delovnega odnosa, kot ga je oblikovala Gabi Čačinovič Vogrinčič (et al. 2005 V: Povodnik, 2007), in sicer z besedami enakopraven, enakovreden, spoštljiv, zaupljiv in sodelujoč. Poglavitni elementi delovnega odnosa so dogovor o sodelovanju, instrumentalna definicija problema, soustvarjanje rešitev in osebno vodenje. Povodnikova nadaljuje, da je koncept delovnega odnosa odlično navodilo za kulturno občutljivo delo v tuji kulturi, saj je socialnim delavcem v razvijanju skupnosti v veliko pomoč. Socialni delavci morajo razumeti, kako pomembno je aktivno sodelovanje uporabnikov pri delovnem procesu v tuji kulturi, kjer je pri iskanju rešitev prispevek uporabnika enako cenjen in pomemben kot prispevek strokovnjaka. Dosežen dogovor o sodelovanju bistveno zmanjša kulturne nesporazume, ki nastanejo med delom. Pomembno je delo iz perspektive moči, saj bodo okrepljeni uporabniki bolj odprti in strpni v odzivu do kulturnih razlik. Delovni postopki morajo slediti načelom trajnosti, soudeležbe uporabnikov, krepitve moči, okoljske ozaveščenosti, socialne vključenosti, spolne občutljivosti in stroškovne učinkovitosti (Feeney, 2001 V: Povodnik, 2007: 122-123).

Avtorica v raziskavi ugotavlja, da medkulturni delavci (ki niso izobraženi socialni delavci) pri svojem delu izražajo potrebo po večjem medsebojnem spoštovanju, bolj uravnovešeni delitvi moči in enakopravnejšem sodelovanju. Moč, delitev moči in enakopravnejše sodelovanje so v temelju socialno delovni. V raziskavi se je kot najprimernejši odnos do uporabnika izkazal tisti, ki ustreza socialnodelovnemu konceptu delovnega odnosa (Čačinovič Vogrinčič et al. 2005 V: Povodnik, 2007). Avtorica iz teh izsledkov sklepa, »... da medkulturni delavci za uspešno delo potrebujejo specifične socialnodelovne veščine, torej veščine dela s posameznim problemskim primerom oziroma veščine socialnega svetovanja po Lussijevi (1991) sistemski definiciji socialnega dela« (Povodnik, 2007: 123). Avtorica iz raziskave izhaja, da so tuji strokovnjaki, ki so primerni za delo v tuji kulturi tisti, katerih kulturna občutljivost je osebna lastnost, če so na delo v tuji kulturi posebej usposobljeni in če se držijo napotkov,

s katerimi lahko v socialnodelovnem procesu zavestno omejijo nastanek in vpliv kulturnih nesporazumov na učinkovitost dela v tuji kulturi (ibid.).

2. PROBLEM

Delavci migranti so v primerjavi z večinskim prebivalstvom na različnih področjih slabše oziroma neenako obravnavani. Z diplomsko nalogo želim predstaviti vsakdanje življenje delavcev migrantov v Kranju in ovire, s katerimi se le-ti srečujejo. Vse naštetu bom skušal predstaviti skozi več različnih vidikov, temelj pa bodo zgodbe delavcev migrantov, ki sem jih pridobil z intervjuji.

Z raziskavo želim odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

- Kako delavci migranti preživljajo svoj prosti čas?
- Kakšen je delavnik delavcev migrantov?
- Ali se delavci počutijo sprejete v slovensko družbo?
- Koliko stika in prijateljev imajo delavci migranti med slovenskimi državljani?
- Kakšno je finančno stanje delavcev migrantov konec meseca?
- Koliko je prosti čas delavcev migrantov odvisen od finančnega stanja?
- Ali se delavci migranti soočajo z diskriminacijo, kako ta deluje in kako jo občutijo?

3. METODOLOGIJA

3.1 VRSTA RAZISKAVE

Raziskava je:

- empirična, saj sem novo gradivo za obdelavo zbral s pomočjo intervjujev,
- kvalitativna, saj osnovno izkustveno gradivo sestavljajo besedni opisi ali pripovedi, ki so zbrani v raziskovalnem procesu. Gradivo je obdelano in analizirano na beseden način, brez uporabe merskih postopkov (Mesec, 2007: 11),
- eksplorativna (poizvedovalna), saj je bil namen odkriti osnovna spoznanja in značilnosti vsakdanjega življenja delavcev migrantov v Kranju,
- aplikativna (uporabna), saj lahko rezultati raziskave služijo kot dodatna osvetlitev teme in izhodišče za nadaljnjo delo z uporabniki.

Glavne teme, ki sem se jim pri raziskovanju delavcev migrantov posvetil, so naslednje:

- Kolikšna je dolžina bivanja delavcev migrantov v Sloveniji?
- Katera je država izvora delavcev migrantov?
- Kakšna je stopnja izobrazbe delavcev migrantov?
- Kakšni so bili razlogi za prihod v Slovenijo?
- Kakšen je bil začetek življenja v Sloveniji?
- Kako je z vzpostavljanjem prijateljskih odnosov? Ali imajo prijatelje tudi izven kroga svojih sodelavcev ali ljudi s katerimi živijo?
- Kako je s prijateljevanjem in stiki s Slovenci? Ali se družijo z domačini? Ali težko navežejo stik z domačini? Kje mislijo, da je vzrok?
- Ali se počutijo sprejete v slovensko družbo? Kaj bi bilo potrebno narediti, z vseh strani, da bi se počutili sprejete?
- Kako ohranjajo stike in vezi z družino v domovini? Ali v domovino pošiljajo kaj svojih prihodkov? Kako pogosto obiskujejo družino v domovini? Kakšen način prevoza izberejo za obisk domovine?
- Kakšno je znanje slovenskega jezika? Kje so se naučili slovenskega jezika? Ali sploh potrebujejo znanje slovenskega jezika? Ali jim jezik predstavlja oviro v slovenski družbi?

- Na kakšen način delavci migranti čutijo diskriminacijo? V katerih situacijah se diskriminacija pojavlja? Ali se počutijo diskriminirane s strani večinskega prebivalstva?
- Kakšno je finančno stanje delavcev migrantov konec meseca? Kako se spoprijemajo s finančno stisko? Kako prihodki vplivajo na pošiljanje denarja domov? Na kakšne načine delavci migranti varčujejo denar?
- Katero delo delavci migranti opravljajo? Kakšen je njihov delovni čas? Koliko so utrujeni po delu?
- Kakšni so bivalni pogoji delavcev migrantov? Ali živijo sami ali skupaj z ostalimi delavci migranti? Kako so delavci migranti prišli do stanovanja? S kakšnimi ovirami se delavci migranti srečujejo pri najemu stanovanja?
- Koliko zasebnosti imajo delavci migranti v bivalnem prostoru? Ali njihovi bivalni prostori omogočajo prostor za druženje? Kje delavci migranti poiščejo zasebnost? Kje se družijo s svojimi prijatelji?
- Na kakšen način delavci migranti preživljajo svoj prosti čas? Koliko ur dnevno jim prostega časa ostane na voljo? Imajo kakšne hobije? Se s čim ukvarjajo? Se družijo s prijatelji? Ali ostajajo v stanovanju?
- Kakšno je zdravstveno stanje delavcev migrantov? Ali imajo osebnega zdravnika v Sloveniji? Ali redno obiskujejo zdravnika? Kako poteka zdravljenje?
- Katere ovire in prednosti vidijo v Sloveniji? Kako so zadovoljni z življenjem v Sloveniji?

3.2 MERSKI INSTRUMENTI IN VIRI PODATKOV

Podatke za raziskavo sem zbral s pomočjo polstrukturiranega intervjuja, pri tem so mi bile v pomoč smernice za intervju z delavci migranti.

3.3 POPULACIJA IN VZORČENJE

Populacijo sestavljajo vsi delavci migranti v Kranju, ki sem jih pridobil po neslučajnostnem priročnem vzorcu in z njimi opravil intervju v času od 15.03.2012 do 16.04.2012.

Vzorec je neslučajnostni priročni, ker sem pogovor najprej opravil z dvema delavcema migrantoma, ki sem ju poznal od prej in ker sem podatke o delavcih migrantih pridobil od predstavnikov črnogorskega in srbskega društva v Kranju. Zaradi narave dela nisem imeli nobene možnosti, da bi izbral kateri koli drug način vzorčenja, saj je bilo zelo težko priti do delavcev migrantov, še posebej na začetku. Poznal sem samo dva delavca migranta, ki sta me nato povezala še z drugimi delavci migranti. Intervjuje sem torej opravil z delavci migranti, ki so bili voljni in pripravljeni sodelovati. Z vsebinskega vidika se mi je zdelo pomembno, da bi raziskava zajela kar se da »pester« vzorec. To pomeni, da sem želel zajeti delavce migrante, ki v Sloveniji bivajo že dlje časa in tiste, ki v Sloveniji bivajo kratek čas. Prav tako sem v raziskavo želel zajeti delavce migrante, ki živijo v različnih bivalnih pogojih, ampak mi na žalost ni uspelo dobiti intervjuja z delavcem migrantom, ki biva v delavskem domu. V raziskavi sem se osredotočil samo na moške predstavnike delavcev migrantov. Na koncu pa je odločilo dejstvo, da sem intervju izvedel s tistim, ki je bil pripravljen sodelovati. Pri nekaterih delavcih migrantih so se pojavile jezikovne prepreke, ki pa smo jih rešili s pomočjo *ad hoc* tolmača. Uporabil sem metodo snežne kepe, da sem prišel do zadostnega števila delavcev migrantov.

3.4 ZBIRANJE PODATKOV

Zbiranje podatkov je potekalo od 15.03.2012 do 16.04.2012, intervjuje sem izvedel z desetimi posamezniki. Časovno in prostorsko sem se popolnoma podredil željam delavcev migrantov. Prostori srečanja so bili praviloma mirne in ne preveč hrupne kavarne, čas pa praviloma pozno popoldne oziroma zvečer. Nekateri pogovori so potekali individualno, nekateri pa v skupini, ker je bila tisti trenutek pripravljenost za sodelovanje večja, bolj pa je bilo priročno tudi za samega »*ad hoc*« tolmača. Z nekaterimi delavci migranti sem se za intervju dogovoril že predhodno, z nekaterimi pa smo se dogovorili spontano, na mestu intervjuja. Nekatere delavce migrante sem že poznal, zato je to pripomoglo k večji stopnji sproščenosti in zaupanja. Včasih sem v enem dnevu opravil tri zelo dobre intervjuje, z nekateri delavci migranti pa sem moral pogovor ponoviti, da sem dobil dovolj dobre podatke. Intervjuji so v povprečju trajali 30 minut, odvisno od zgovornosti intervjuvanca.

Vsakemu delavcu migrantu sem se pred intervjujem predstavil in razložil, kdo sem in kaj delam. Razložil sem jim sam potek, vsebino in namen intervjuja. V intervju nisem nikogar

silil. Prav tako sem jim povedal, da bom pazil na njihovo anonimnost in da bodo podatki služili zgolj za raziskavo za diplomsko delo. Večina je bila nad izrazom intervju navdušena in so bili prav ponosni, da lahko v njem sodelujejo. Že takoj pri prvem intervjuju so zavrnili snemanje, zato sem intervjuje sprotno zapisoval, kar se je izkazalo za učinkovito. Intervjuje sem po pogovoru takoj prepisal in dodal izjave, ki si jih med samim intervjujem nisem uspel zapisati.

Intervjuvancem sem večinoma zastavil samo izhodiščno vprašanje, ki se je navezovalo na določeno raziskovalno področje. Večina jih je začela govoriti sama od sebe, velikokrat pa sem moral zastaviti podvprašanja, da sem dobil boljši odgovor. Pri prvem intervjuju sem ugotovil nekatere pomanjkljivosti in dobil namig, kaj bi še lahko vprašal, zato sem vprašalnik kmalu dopolnil in s tem dobili odgovore, ki so še bolj pojasnili položaj delavcev migrantov v Kranju.

3.5 OBDELAVA IN ANALIZA PODATKOV

Podatke sem obdelal kvalitativno in ročno. Kasneje sem si za lažjo ponazoritev pomagal z računalniško obdelavo.

1. Urejanje gradiva

Intervjujev nisem mogel snemati, sem pa jih lahko sproti zapisoval na samem mestu dogodka. Odgovore sem skušal zapisovati čim podrobneje, ampak se zavedam, da sem določene dele intervjuja preslišal ali pozabil. Takoj po končanem pogovoru sem zapisano prepisal na računalnik v obliko intervjuja, dodal pa sem tudi vse stavke, ki jih med intervjujem nisem uspel zapisati. Pri parafraziranju besedila sem obdržal zgolj glavno temo, na katero so se vprašanja nanašala. Vse intervjuje sem zapisal v slovenščini, vse narečne in pogovorne izraze pa sem že med samim pogovorom ali ob prepisu skušal nadomestiti s slovničnimi. V intervjujih sem podčrtal relevantne izjave delavcev migrantov.

Imena izrečenih podjetij, kjer so delavci zaposleni ali katero koli drugo ime, sem zapisal z zvezdicami *** in jih nadomestil z delovnim mestom zaposlenega oz. z izrazom (npr. vstanem ob 1.30 in delam do 10h, razvažam kruh za *** (ime podjetja) ... ali → trenutno delam pri kolegu *** (ime kolega), danes je bil moj prvi delovni dan, delam na gradbišču *** (ime gradbišča). ali ...).

2. Določitev enot kodiranja (klasificiranje) in razvrščanje pod skupne teme in podteme

Iz podčrtanih relevantnih izjav sem dobil enote kodiranja, ki sem jih v tabelo prepisal eno pod drugo in jih oštevilčil.

3. Odprto kodiranje

Vsaki izjavi sem pripisal pripadajoč pojem ali besedno zvezo, ki jo vsebinsko najboljše opisuje. Podobne izjave so dobile enak pomen.

Enote kodiranja sem vpisal v tabele glede na teme raziskovanja in vsakemu empiričnemu opisu pripisal pojem. Pri odprtem kodiranju sem uporabil tehniko neposrednega poimenovanja in iskanja sinonimov.

Zaradi velikega števila kategorij, sem se odločil, da bom opravil še tretjo raven abstrahiranja. Kategorije, ki se nanašajo na enako ali podobno področje, sem združil v nekaj nadkategorij, ki so naslednje:

- **ZAČETEK ŽIVLJENJA V SLOVENIJI** – zajema splošne podatke delavcev migrantov, razloge za prihod v Slovenijo in začetek življenja v Sloveniji.
- **SOCIALNA MREŽA DELAVCEV MIGRANTOV** – zajema prijateljske odnose delavcev migrantov, prijateljske odnose in stike s Slovenci, kako se delavci migranti počutijo sprejete v slovensko družbo in kako ohranjajo stike in vezi z družino v domovini.
- **OVIRE DELAVCEV MIGRANTOV** – zajema jezikovne težave, diskriminacijo, kako se delavci migranti znajdejo v finančni stiski, koliko denarja jim ostane konec meseca in na kakšen način varčujejo denar.
- **ŽIVLJENJSKE RAZMERE DELAVCEV MIGRANTOV** – zajema področje dela, bivalne pogoje, zasebnost in prostore druženja, preživljanje prostega časa, zdravstveno stanje, ovire in prednosti, ki jih delavci migranti vidijo v Sloveniji in kako so zadovoljni z življenjem v Sloveniji.

4. Poskusna teorija

Vse hierarhično urejene pojme sem nato zapisal v rezultatih in izpeljal poskusno teorijo, podprto z izjavami delavcev migrantov in lastnimi komentarji. Z odgovori na postavljena raziskovalna vprašanja sem prišel do končnih ugotovitev in sklepov.

4. REZULTATI

Začetek življenja v Sloveniji

SPLOŠNI PODATKI DELAVCEV MIGRANTOV

Tabela 4.1.: Splošni (statistični) podatki delavcev migrantov

Delavec migrant	Spol	Država izvora	Dolžina bivanja v Sloveniji	Izobrazba	Družinski status
D1	Moški	Kosovo	10 let	Srednja poklicna šola	Poročen, ima otroke (bivajo v Sloveniji)
D2	Moški	Kosovo	6 let	Srednja poklicna šola	Poročen, ima otroke (bivajo na Kosovu)
D3	Moški	Kosovo	3, 5 let	Srednja poklicna šola	Samski
D4	Moški	Kosovo	3 leta	Srednja poklicna šola	V razmerju s Slovenko, nima otrok
D5	Moški	Kosovo	23 let	Srednja poklicna šola	Poročen, ima otroke (živijo na Kosovu)
D6	Moški	Kosovo	17 let	Srednja poklicna šola	Poročen, ima otroke (živijo na Kosovu)
D7	Moški	Kosovo	9 let	Srednja poklicna šola	V razmerju s Slovenko, ima otroke (živijo v Sloveniji)
D8	Moški	Črna gora	35 let	Srednja poklicna šola	Poročen, ima otroke (živijo v Sloveniji)
D9	Moški	Bosna in Hercegovina	2 leti	Srednja poklicna šola	V razmerju s Slovenko,

					nima otrok
D10	Moški	Bosna in Hercegovina	37 let	Srednja poklicna šola	Poročen, ima otroke (živijo v Srbiji)

Delavci migranti v Kranju v povprečju bivajo 14,5 let, imajo končano srednjo šolo in prihajajo iz držav nekdanje Jugoslavije.

RAZLOGI ZA PRIHOD V SLOVENIJO

Najpogostejši razlog za prihod delavcev migrantov v Slovenijo je bila želja po zaslužku (*... mi smo prišli v Slovenijo zaslužiti denar (D5)*) in boljšem življenju (*... z namenom, da bi počel nekaj boljšega, imel boljše življenje in razmere na splošno. (D6)*, *... smo prišli z enim samim ciljem, ustvariti čim boljše pogoje za življenje in utreti pot za bodoče generacije. (D10)*).

V enem primeru pa je bila poleg dela zelo pomemben razlog za prihod v Slovenijo tudi partnerica, s katero se je intervjuvanec kasneje tudi poročil (*Tukaj sem se poročil s punco ... in zaradi dela. (D9)*).

Nadzorni delavec migrant, ki se srečuje z velikim številom delavcev migrantov pove, da večina nima namena ostati v Sloveniji (*... večina ne pride z namenom ostati. D6*)), ampak pridejo z drugim namenom (*Namen je nekaj časa ostati in potem iti na boljše. (D6)*).

Eden od delavcev migrantov je bil na Kosovu lastnik gostilne, tako da je bil razlog za prihod prav tako odprtje lastne gostilne v Sloveniji, vendar mu ni uspelo (*... tukaj sem želel odpreti gostilno, ampak ni šlo. (D4)*). Dva delavca migranta sta svoji družini pustila v domovini, tako da je bil njun prvotni razlog za prihod v Slovenijo delo, imata pa namen v Slovenijo pripeljati tudi svoji družini (*O tem smo že razmišljali in zadeva je še vedno aktualna, kako se bo razpletlo pa je odvisno od žene in otrok. Prva ovira v tem primeru je seveda jezik, zaposlitev in vse večji mesečni izdatki. (D10)*, *Jih pa imam namen pripeljati, ko bodo razmere dopuščale. (D2)*).

Pomemben razlog za prihod v Slovenijo je zagotovo tudi razvita socialna mreža, ki je bila že ustvarjena pred delavčevim prihodom. Nekateri delavci migranti poročajo, da so prišli sami in brez razvite socialne mreže, precej pa jih poroča, da so bili v Sloveniji pred njihovim

prihodom že nekateri sorodniki, v največ primerih oče ali brat (*Ko sem prišel v Slovenijo, sta tukaj že delala moj oče in brat, ki sta opravljala isto delo. (D2), Ker je že oče delal v Sloveniji, smo situacijo v Sloveniji dokaj dobro poznali. (D10)*).

ZAČETEK ŽIVLJENJA V SLOVENIJI

Delavec iz Bosne in Hercegovine je v Slovenijo prišel leta 1975 in mi pojasni dogajanje v Sloveniji v tistem času: *»Takratna skupna država je ponujala res veliko, dela je bilo več kot dovolj, kar pomeni, da o finančnih problemih ni bilo nobenega govora. Slovenija nam je v tistih časih nudila veliko, finančno stabilnost, službena potovanja po celem svetu, prijazne ljudi in predvsem nova prijateljstva, ki so se ohranila do danes.« (D10)* Naprej pojasnjuje, da je moral leta 1990 zaradi situacije, ki je nastala v Jugoslaviji, zapustiti Slovenijo za 8 let. Odšel je v Bosno in Hercegovino, od tam pa so bili z družino primorani pribežati v Srbijo, tam pa je opravljal priložnostna dela, ker drugega ni bilo na voljo. Povratek v Slovenijo leta 1998 je pokazal popolnoma drugačno sliko: *»Čutili je bilo malo napetosti in nestrpnosti na vsakem koraku, na občini, v trgovini, na cesti. Predvsem pa je šlo za diskriminacijo delodajalcev, manjših privatnikov, ki so izkoriščali delavce iz držav bivše Jugoslavije.« (D10)*

To potrjujejo tudi pričevanja drugih delavcev migrantov. Razlagajo, da je bil začetek življenja v Sloveniji za mnoge precej težak, predvsem za tiste, ki so v Slovenijo prišli že pred leti. Razmere so se v desetletju ali dveh precej spremenile. Eden od delavcev migrantov se nerad spominja svojega prihoda v Slovenijo (*Moti me, že če razmišljam o tem, o tistih časih, mori me. (D6)*), saj je bil začetek zares težak in naporen. Delo je bilo predvsem fizično (*Na začetku sem kopal kanale, 15-20 metrov na dan, po meter globoke. (D5)*), delovni čas pa je bil odvisen od količine dela in volje delodajalca (*... delal sem 12 ur na dan, vsak dan, razen nedelje, včasih tudi nedelje. (D6)*). Začeli so kot navadni delavci in opravljali dela, ki jih nihče ni želel opravljati (*Delal sem tisto kar nihče noče, kramp pa lopata, tega se vsi izogibajo (D5)*), poleg tega pa so na delovnem mestu dobivali še slabo hrano (*... za jest smo imeli slabo, jedli smo salame in take stvari. (D5)*). Večina v Sloveniji ni imela nikogar, zato so se morali znajti po svojih najboljših močeh (*Pred mojim prihodom v Sloveniji nisem imel nikogar. (D9)*).

Prav tako so delavci migranti poročali o slabih bivalnih pogojih v delavskih domovih, kjer so bili na začetku natrpani v sobe po tri ali štiri z eno skupno mizico in vsak svojo posteljo.

Kopalnico, kuhinjo in stranišče si je v enem nadstropju delilo 30-40 ljudi, kot edina dobra stvar v celotnem delavskem domu pa naj bi bilo ogrevanje. Ogrevanje pa v tistih časih ni bilo tako samoumevno za enega delavca migranta, ki je precej časa živel v leseni baraki brez ogrevanja (*V baraki je bilo slabo, na začetku ni bilo gretja, ampak so potem uredili. (D5)*). Delavci migranti so kmalu ugotovili, da so razmere v zasebnih najemniških stanovanjih boljše, zato so se odločili, da si bodo stroške najemnine delili in izboljšali pogoje bivanja.

Socialna mreža delavcev migrantov

PRIJATELJSKI ODNOSI

V tem poglavju bom spregovoril o druženju in prijateljevanju delavcev migrantov z osebami, ki so enake narodnosti ali kakšne druge narodnosti, izpustil pa bom druženje in prijateljevanje s Slovenci, ki ga bom obravnaval v naslednjem poglavju. Za prijateljevanje in druženje si delavci migranti izbirajo osebe, ki jih želijo spustiti v svojo bližino in z njimi preživljati čas, v bližino nekaterih oseb pa niti ne morejo priti. Predvsem delavci migranti, ki so v Sloveniji že dalj časa, imajo med svojimi prijatelji več oseb različnih narodnosti (*Jaz se družim z vsemi, meni je vseeno, samo da je človek in da se razumemo, spoštujemo in ne gledamo grdo (D5)*), zagotovo k temu pripomore boljše znanje slovenskega jezika, v nekaterih primerih pa tudi sklepanje poslov s Slovenci. Predvsem pri delavcih migrantih iz Kosova, ki so v Sloveniji kratek čas je opaziti, da se družijo predvsem z osebami iste narodnosti, gre torej za precej zaprte skupine (*Večino prijateljev imam iz Kosova ... (D3)*). Med njimi je veliko takih, ki se družijo predvsem s sodelavci (*Z delavci iz gradbišča se da družiti izven delovnega časa, z njimi lahko kaj počneš. (D6)*), prav tako pa mnogim pomembno socialno mrežo predstavljajo sorodniki, ki so na delu v Sloveniji (*Največ se družimo v gostilni, z bratom in prijatelji. (D7)*).

PRIJATELJSKI ODNOSI IN STIKI S SLOVENCMI

Ko pogledamo stike, ki jih imajo delavci migranti s Slovenci vidimo, da med njimi prihaja do velikih odstopanj. Tudi v tem primeru je veliko povezano z dolžino bivanja delavca migranta v Sloveniji in ostalimi dejavniki. Delavci migranti, ki so v Sloveniji že dalj časa, imajo veliko prijateljev Slovencev in se ne družijo samo s sodelavci ali delavci svoje narodnosti (*V 80 % se družim s Slovenci (D6), Slovenskih prijateljev imam polovico. (D5)*). Tem delavcem

migrantom je lažje priti v stik s Slovenci, ker bolje govorijo jezik, v veliko primerih pa prav zaradi sklepanja poslov s Slovenci (*Ko se gre za delo, se pogovarjam s Slovenci, v prostem času se družim z vsemi. (D5)*). Eden od delavcev pa meni, da je predvsem od vsakega posameznika odvisno, koliko prijateljskih stikov bo želel vzpostaviti (*Z vzpostavljanjem prijateljskih odnosov nimam prav nikakršnih težav, saj menim da je to precej odvisno od vsakega posameznika. Imam kar nekaj prijateljev, ki so domačini. (D10)*).

Nekaj delavcev migrantov si je za svoje partnerice poiskalo Slovenke (*... punca je Slovenka. (D4)*) in so preko njih prišli v stik še z drugimi Slovenci (*Slovenci, s katerimi se družim so npr. bratranec od punce, sošolka od punce, itn. (D4)*). V njihovih primerih gre velikokrat za druženje s sodelavci in prijatelji, ki so jih delavci migranti imeli že prej in druženje s Slovenci, ki so jih spoznali preko svoje partnerice.

Med delavci migranti pa je precej tudi takih, ki med Slovenci nimajo prijateljev (*S Slovenci nisem nikoli poskusil biti prijatelj. (D1)*), ali pa z njimi sploh ne pridejo v stik (*... nimam kontakta s Slovenci ... (D3)*), večinoma gre za delavce iz Kosova, ki še ne govorijo dobro slovenskega jezika, so v Sloveniji kratek čas in nimajo partnerice Slovenke. Gre za precej zaprto skupino delavcev migrantov. Delavci migranti tudi pravijo, da se nimajo priložnosti družiti s Slovenci, ker so Slovenci večinoma samo njihovi vodje (*... ne moreš si privoščiti toliko stika z ljudmi z gradbišča, ker so šefi in se z njimi težko družiš. (D6)*), če pa že pridejo z njimi v stik, so do njih precej zadržani (*... če prideš v stik z njimi, se da komunicirati, ampak bolj malo. (D6)*).

SPREJETOST V SLOVENSKO DRUŽBO

Odgovori na vprašanje o sprejetosti v slovensko družbo so sprva kazali, da se vsi delavci migranti čutijo sprejete v slovensko družbo. Najpogostejši odgovori delavcev migrantov so bili: »dobro«, »v redu«, »v slovensko družbo se počutim sprejeto«, ipd. Ponovno se je pokazalo, da se delavci migranti, ki v Sloveniji bivajo že daljše obdobje in tisti, ki imajo za partnerice Slovenke, počutijo popolnoma sprejete (*Sedaj sem sprejet kot da sem Slovenec ali pa še bolj. (D6)*, *Tukaj se počutim sprejetega, meni je zelo v redu. (D7)*). Ne glede na zgornjo trditev delavca migranta, da se počuti popolnoma sprejetega, se v njegovi naslednji izjavi kažejo elementi nesprejetosti v slovensko družbo, ki se izražajo na prikrit in posreden način (*Kaže se tako, da te vedno nekaj sprašujejo, kaj nameravaš, koliko nameravaš, da ti*

postavljajo pogoje, ki jih ne moreš izpolniti. Ovire so prisotne, ko ne moreš uporabljati naglasa, sprašujejo te zakaj imaš naglas, kaj počneš v Sloveniji. (D6)).

Nekateri delavci migranti občutek nesprijetosti doživijo v kavarnah ali barih, ki so njihovi najbolj pogosti prostori za druženje (*V kavarni mi je pijanček rekel: »ti si čefur«.* (D9), *V kavarnah te ne marajo...* (D6), *Enkrat sem imel težave s Slovenci v baru, smo se skregali, bili so pijani.* (D4)). V Kranju obstajajo kavarne in bari, kjer so stranke večinoma delavci migranti, v določenih barih in kavarnah pa ne boš srečal niti enega delavca migranta. V veliko barih in kavarnah jih natakarji slabše postrežejo, velikokrat se jim tudi skrito posmehujejo. Delavci migranti se torej družijo samo v izbranih lokalih, kjer vedo, da bodo sprejeti in ne bo prišlo do težav (*Delavec je navaden, večina delavcev se lepo obnaša. Potrudil se bo, da te razume in se bo umaknil iz položaja. Tudi če se z delavcem obnašaš na način nacionalizma, se bo on umaknil.* (D6)). Naj še povem, da imamo v Kranju dele mesta, kjer živi precej delavcev migrantov, tukaj gre predvsem za blokovska naselja in obrobje mesta, eden takih predelov je označen z besedo »Bosanc«, torej s strani večinskega prebivalstva označen zaničevalno.

Delavci migranti so sami podali predloge, kaj bi bilo potrebno narediti z vseh strani, da bi bili bolj sprejeti. Po njihovem mnenju je zelo pomembno, da delavci migranti pokažejo svoje dobre lastnosti (*Če se boš pokazal kot normalen, da znaš komunicirati, te bodo sprejeli.* (D6), *Priden, razumljiv in pošten moraš biti, vse to moraš dokazati.* (D6)) in da se prilagodijo (*... človek se mora asimilirati, vsak se mora sčasoma asimilirati.* (D8)). Nekateri so prišli z miselnostjo, da se bo potrebno v manjši meri prilagoditi slovenski družbi, kot so mislili pred prihodom (*Vključil sem se v slovenska društva in tam dojel, da se bom moral jest vključiti v družbo.* (D8)). Eden od delavcev migrantov je k rešitvi te problematike dodal še nekaj tehtnih misli (*Vsi smo enaki, drugo ni pomembno. Drug drugega moramo jemati kot človeka in spoštovati. Spoštovati moramo vse kulture, biti odprti, ker smo vsi ljudje s svojimi kulturnimi in nacionalnimi identitetami. Treba se je prilagoditi, ta različnost je dobra, da si predstavimo kulture, da se spoštujemo in imamo razumevanje, da bo boljše.* (D8)).

OHRANJANJE STIKOV IN VEZI Z DRUŽINO

Nekateri delavci migranti so si v Sloveniji našli partnerico ali pa si tukaj ustvarili družino (*Tukaj smo skupaj z ženo in dvema otrokoma ...* (D1)). Glede pošiljanja denarja domov v

domovino pa se situacija zelo razlikuje. Nekatere družine v domovini potrebujejo pomoč delavcev migrantov, nekatere družine pa so ekonomsko samostojne in delavčevega denarja ne potrebujejo (*Na Kosovu imajo dovolj, ne potrebujejo moje pomoči (D4), Domov ne pošiljam denarja, ker so ekonomsko samostojni. (D9)*).

Nekateri delavci migranti po pokritju svojih stroškov (*Poleg stanovanja so največji strošek prehrana, bencin, cigarete. (D10)*) vse prihodke pošljejo družini v domovino (*Tukaj uredim stvari, potem pa denar pošljem domov. (D5), Tisto kar ostane, pošiljam družini na Kosovo. (D6), Denarja konec meseca ne ostane praktično nič, saj gre večina prihodka za investicije v matični državi, predvsem za šolanje otrok in gradbene investicije. (D10)*), nekateri pa odvisno od tega, koliko prihodkov jim mesečno ostane (*Kakšen mesec pošljem 1000 evrov, včasih nič, ker ne pridem skozi mesec. (D5)*). Ne smemo pozabiti, da je v času finančne in gospodarske krize mnogo delavcev migrantov ostalo brez zaposlitve, kar vpliva tudi na pošiljanje prihodkov v domovino. Brezposelni delavec migrant se tako sooča z velikimi težavami, da preživi sebe oziroma svojo družino v Sloveniji, če jo seveda ima (*Kako naj pošljem na Kosovo, če pa še sam nimam denarja, nimam dela. (D1)*). Nekateri pa v domovino nikoli niso pošiljali denarja, ampak imajo drugačno miselnost (*Moja miselnost je, da moraš najprej poskrbeti zase, potem pa za druge. (D8)*).

Seveda pa ni pomembno samo pošiljanje prihodkov, ampak tudi komunikacija in obiski v domovino. Pogostost obiskov je odvisna od finančnih zmožnosti, službenih obveznosti, geografske oddaljenosti, prav tako pa od tega, ali delavci migranti s svojo družino živijo v Sloveniji, ali pa so žena in otroci ostali v domovini. Delavec migrant iz Bosne in Hercegovine družino obišče večkrat letno (*Enkrat na mesec grem v Bosno, grem v soboto in se v nedeljo vrnem. (D9)*), delavec migrant iz Kosova, ko najde čas (*Kadar sem prost grem na Kosovo, ponavadi sem dol 2 dni. (D5)*), delavec migrant iz Črne gore pa enkrat letno (*Sedaj greva z ženo enkrat letno v Črno goro, tja se odpraviva z avtom in ponavadi ostane tja do enega meseca. (D8)*).

Delavci migranti se poslužujejo različnih načinov prevoza do doma, vse od letala, avtobusa pa do lastnega prevoza (*Včasih grem na Kosovo z avtom, največkrat pa z avtobusom, ker je najceneje. (D5)*). Eden od delavcev migrantov občasno uporablja letalo, sicer pa delavci migranti pravijo, da je najcenejši avtobus, veliko pa se jih na pot odpravi s svojim avtomobilom.

V vmesnem času delavci migranti uporabljajo različne načine ohranjanja stikov z družino v domovini, s starejšo populacijo preko telefona – žena, starši, stari starši - z mlajšo generacijo pa občasno prav tako preko telefona, sicer pa kar preko interneta, če imajo to možnost (*Svojo ženo pokličem, s sinovoma govorimo preko interneta. (D5), Drugače pa se slišimo preko telefona. (D9)*). Redno ohranjajo stike, večinoma gre za preproste pogovore in zanimanje za dogajanje doma in v okolici oziroma v družini (*Govorimo 10-15 minut, vsak drugi ali tretji dan, včasih se slišimo enkrat na teden. (D5)*).

Ovire delavcev migrantov

JEZIK

Delavci migranti, ki že dlje časa bivajo v Sloveniji, se dobro sporazumevajo v slovenščini in s tem nimajo težav (*Jezik me ne ovira veliko. (D1)*). V pogovoru s Slovenci uporabljajo slovenski jezik, v pogovoru s prijatelji, ki ne znajo slovenščine, pa govorijo materni jezik. Pravijo, da se v Sloveniji mora govoriti slovensko (*Slovenščina se mora govoriti, moramo se prilagoditi. (D8)*) in se spominjajo časov, ko v začetku bivanja v Sloveniji še niso govorili slovenščine (*Na začetku je bil problem zaradi jezika, ker ga nisem govoril. (D4)*), tiste, ki slovenščine kljub dolgoletnemu bivanju v Sloveniji ne govorijo dobro, pa je tega sram (*... me je sram, da ne govorim dobro slovensko. (D8)*).

Pri delavcih migrantih s krajšim obdobjem bivanja v Sloveniji je opaziti pomanjkljivo oziroma zelo skromno znanje slovenskega jezika (*Znam nekaj besed: kuža, malca, živjo, itn., drugače pa menjam besede. (D3)*). Delavci iz Bosne in Hercegovine primanjkljaj slovenščine nadomestijo z uporabo lastnega jezika, ki je slovenščini precej podoben (*Malo govorim srbsko, ker ne znam dobro slovensko. (D2)*), ampak kljub temu velikokrat naletijo na gluha ušesa (*Na začetku, ko sem prišel v trgovino, me je prodajalka spraševala kaj želim in ji nisem znal odgovoriti po slovensko. Znajo in razumejo, malo me je ignorirala. (D9)*). Po drugi strani pa so se delavci iz Kosova primorani naučiti slovenščine, če želijo vsaj za silo komunicirati v javnih prostorih in s Slovenci, saj njihov jezik ni podoben slovenščini. Pravijo, da se želijo naučiti slovenščine (*Albanci so dovolj pozorni in se hočejo naučiti. (D6), Trudijo se maksimalno, potrudili se bodo, da bodo razumeli. (D6)*), vendar jih ovira zaprtost njihove skupine, diskriminacija s strani večinskega prebivalstva in zelo redki stiki s Slovenci (*Delal sem v gradbeništvu, zato jezika nisem veliko potreboval. (D7)*). Iz te skupine lahko izvzamemo dva delavca migranta iz Kosova, ki sta si v Sloveniji našla partnerico in se tako

odlično naučila slovenščine. Ta dva delavca migranta sta vpeta v stike s Slovenci preko svojih partneric, eden od njiju še preko otrok v šoli in drugih ustanov.

DISKRIMINACIJA

Večina delavcev migrantov sprva pove, da se niso nikoli čutili diskriminirane in da je »vse dobro« (*Diskriminacije nisem nikoli čutil. (D9)*). Kasneje se je izkazalo, da temu ni tako, in da se v praksi pojavlja več vrst diskriminacije. Najbolj odprto delavci migranti spregovorijo o diskriminaciji, ki se pojavlja na področju iskanja stanovanja (*Dostikrat rečejo, da si tujec in ti ne dajo stanovanja., Vprašajo te od kod si in ti ne dajo stanovanja, ker nisi državljan., ... bilo je določeno, če si Albanec, ti ne more dati stanovanja. (D6)*). Nekateri delavci migranti zelo težko pridejo do stanovanja in morajo poizvedovati pri velikem številu najemodajalcev, da pridejo do stanovanja (*Na več kot desetih naslovih sem moral vprašati, da sem dobil stanovanje. (D1)*). Najemodajalci od delavcev migrantov zahtevajo, da več mesečnih najemnin za stanovanje poravnajo takoj, sicer jim stanovanja ne želijo oddati (*Rečejo ti, da želiš za 10 mesecev vnaprej plačano najemnino ... (D1), Za svojega svaka sem moral plačati 6 mesecev najemnine za stanovanje vnaprej. (D5)*). Pri najemu stanovanja se v slabšem položaju znajdejo delavci migranti, ki želijo stanovanje najeti za sebe in svojo družino, v malo boljšem položaju pa naj bi bili delavci migranti, ki želijo bivati sami ali skupaj z drugimi delavci migranti (*Ni problema, če živiš sam, problem je, če hočeš živeti z družino. (D2)*).

Delavci se z diskriminacijo na podlagi nacionalnosti srečujejo tudi, kadar se odpravijo na zabavo (*V Planetu Tuš so rekli, da ne morem noter, ker sem Albanec., Albanec si, vrni se nazaj!, Kaj si ti, Albanec? Vrni se nazaj! (D2)*).

Precej sovražen in nadzorovalen odnos pa delavci migranti čutijo s strani policistov, saj po odgovorih sodeč, nekaterim dokumente preverjajo bolj pogosto kot slovenskim državljanom (*Policija me vedno ustavlja, vedno me sprašujejo za dokumente., To se dogaja povsod, dvakrat tedensko mi preverjajo dokumente.(D3)*). Prav tako se delavci migranti počutijo ogrožene, ker morajo s seboj ves čas nositi veliko dokumentov, v primeru, da jih policija preveri (*Tukaj bivaš, ampak moraš imeti vsa dovoljenja s sabo. (D1)*). Izjava brezposelnega delavca migranta, ki je dobil kazen od policije en dan pred intervjujem: »Včeraj s sabo na sprehodu nisem imel dovoljenja, zato bom moral plačati 230 evrov. S sabo sem imel osebni dokument za tujce, nisem pa imel tega, da sem prijavljen. Moral bom plačati 460 evrov, če ne

bom plačal v osmih dneh. Kje naj dobim denar, da to plačam? Včeraj so mi prvič rekli za dokumente, zakon je zakon, nimam kaj.» (D1). Policist mu je samo odvrnil: *»Je po zakonu, tiho bodi«.* Delavci migranti pravijo, da preverjanj s strani policistov pred tremi leti nazaj v tolikšni meri ni bilo, sedaj se je situacija zaostila (*Vsako jutro pred Intersparom stoji kriminalist in preverja dokumente. Gledajo, kdo je Albanec, kdo je Slovenec. (D1)*). V naslednjem primeru je bil delavec migrant diskriminatorno obravnavan s strani policista na podlagi nacionalnosti (*Dobil sem kazen. Ti si iz Kosova, ti nimaš izpita ... Pijan sem bil, priznam. Potem je začel lagati, da sem govoril po telefonu in da nisem bil privezan. (D5)*).

Nekateri delavci migranti so se diskriminaciji v veliki meri zaradi daljšega bivanja ali poznavanja razmer v Sloveniji izognili (*Ne, teh problemov osebno nimam. Verjetno zaradi tega ker sem bival in delal v Sloveniji že prej, tako da sem situacijo kar dobro poznal in sem se ji tudi primerno prilagodil. (D10)*). Navsezadnje me delavec migrant, ki v Sloveniji prebiva že dolgo časa pouči, da večina delavcev migrantov niti ne prepozna diskriminatornega ravnanja, ali ga ne želijo razkriti ali pa si ga razlagajo po svoje (*Nekateri delavci mislijo, da se za njih zanimajo. (D6)*). Sodeč po navedbah iz zadnje izjave sklepam, da se delavci migranti z oblikami diskriminatornega ravnanja srečujejo bolj pogosto, kot pa so mi zaupali v pogovorih.

FINANČNA STISKA, DENAR IN VARČEVANJE

Velikokrat pozabimo, da je finančna in gospodarska kriza z vso silo udarila tudi po delavcih migrantih. Veliko število se jih je vrnilo v domovino ali preselilo v druge države. Nekateri, kljub brezposelnosti, ostajajo v Sloveniji, tudi trije izmed mojih anketirancev. Ti delavci težko oziroma komaj preživijo skozi mesec (*... komaj preživimo., Ne pridemo skozi mesec, ne moremo poravnati vseh računov. (D1)*). Velikokrat jih rešuje skromnost, ki so je vajeni iz svoje izvorne družine (*Težko je, ampak sem skromen in zadovoljen z majhnim., Trenutno sem brezposeln, žena dobi 480 evrov pokojnine, tako da nama konec meseca ostane 150 evrov. (D8)*).

Večina delavcev migrantov svojim družinam v domovino pošilja svoje prihodke, ker ekonomsko niso dovolj močni, da bi preživeli. Nekaterim delavcem migrantom konec meseca ne ostane nič prihodkov (*Tudi ko delam ali če ne, mi skoraj nič ne ostane. (D3)*), Denarja konec meseca ne ostane praktično nič ... (*D10*)), nekaterim pa nekaj prihodkov ostane,

odvisno od števila delovnih ur in uspešnega varčevanja (*Na koncu meseca mi ostane 300 evrov ... (D1), Ostane ti od 400 do 600 evrov, če delaš po 12 ur in ne daješ drugam ... (D6)*). Delavci migranti želijo preživeti s čim manjšimi stroški, in sicer na različnih področjih: pri druženju (*Če se ne družiš, ne porabiš. (D6)*); pri prehrani (*Skušaš čim več privarčevati, ne kupuješ drage hrane, pogledaš, kje je poceni hrana. (D6)*); pri skupnem bivanju (*Če so delavci skupaj, je cena nižja. (D6), Razmišljali smo že o selitvi v drugo stanovanje, ampak iz tega ni bilo nič. Imamo kar dobro ceno najemnine, tako da je to glavni razlog da še nismo zamenjali stanovanja. (D10)*). Glavni cilj varčevanja je pomoč družini v domovini, k temu pa veliko pripomore tudi vzgoja delavcev migrantov (*... vse je v vzgoji, naš način življenja je v vzgoji. (D6)*).

Družine nekaterih delavcev migrantov v domovini so ekonomsko samostojne, zato delavcem migrantom ni potrebno pošiljati prihodkov. Ti delavci migranti lahko denar potrošijo po lastnih željah in potrebah (*Denar porabim zase in za punco., Vse, kar mi ostane, porabim. (D9)*) in tako živijo bolj kakovostno življenje v Sloveniji.

Življenjske razmere delavcev migrantov

DELO

Kot sem že omenil, je finančna in gospodarska kriza sled pustila tudi pri delavcih migrantih, saj kar trije intervjuvanci trenutno nimajo zaposlitve (*Trenutno sem brezposeln ... sem na Zavodu za zaposlovanje. (D8)*), četrti je na dan intervjuja dobil zaposlitev (*Danes sem začel z delom ... (D3)*). Delavci migranti pravijo, da tudi za njih ni dovolj dela, zato jih je veliko odšlo v druge države ali v domovino. Večina delavcev migrantov dela v gradbeništvu, nekateri so ta poklic opravljali že v domovini (*Vedno sem delal v gradbeništvu. (D2)*), nekateri pa so ga bili primorani začeti opravljati v Sloveniji (*... na Kosovu sem delal v kuhinji. (D2), Na Kosovu sem delal v lokalu, doma sem imel kmetijo. (D3)*). V primeru enega delavca migranta je njegov poklic prevažanje blaga (*Vstanem ob 1.30 in delam do 10h, razvažam kruh za *** (ime podjetja) ... (D9)*), drugi delavec migrant pa delo opravlja na terenu po Sloveniji (*Opravljam delo projektnega vodje na terenu za večje elektro podjetje. (D10)*). Delavci migranti večinoma delajo osem ur dnevno, veliko pa je tudi takih, kjer delo opravljajo od osem pa vse tja do dvanajst ur dnevno, odvisno od količine dela (*Če je na koncu službe prišel beton, je to trajalo še štiri ure. (D2)*) in volje delodajalca (*... dokler ni šef rekel*

dovolj za danes. (D3)). Največja količina dela je v obdobju od marca do decembra, dnevna količina dela pa je odvisna tudi od vremenskih in ostalih razmer (*Odvisno od tega kaj delamo tisti dan. Kakšen dan delamo več, danes nismo delali nič. Poleti se dela več, pozimi je dosti prosto. Ko je sneg se ne dela. (D4)).*

Po službi so delavci migranti utrujeni (*Če samo stojiš 12 ur na dan, si že utrujen. (D6))*, tako da večino prostega časa po službi izkoristijo za nujne opravke, družino in srečanja s prijatelji (*... razen, če je deževno, takrat izkoristiš za druženje ali pa nekaj nepričakovanega. (D6))* ali pa se zaradi utrujenosti preprosto odpravijo spat (*Jaz sem komaj čakal, da si naredim nekaj za jest in grem spat. (D6), Dostikrat sem utrujen, zato grem kar spat. (D5))*). Delodajalci delavcem migrantom nadur ne izplačujejo, smejo pa jih izkoristiti, ko ni dovolj dela (*Dodatne ure lahko izkoristim pozimi, jih ne izplačujejo. (D2))*). Nekateri delavci migranti so do zaposlitve prišli preko svoje socialne mreže (*Delam v gradbeništvu pri sorodniku. (D4), Prišel sem k puncu in mi je prijatelj od tasta pomagal najti službo. (D9))*), nekateri pa so po nekaj letih bivanja v Sloveniji odprli svoje podjetje (*Potem sem odprl firmo, leta 1999, delali smo za telekomunikacijo, komunalne storitve, ipd. (D5))* in sedaj zaposlujejo druge delavce migrante (*Čez poletje imam čez 40 delavcev, vzamem kooperante, ljudi vzamem na pogodbo. (D5))*). Omenjeni lastnik podjetja z delavci migranti sklepa pogodbe in jim plačuje 6 evrov na uro, težav s kadrom nima, saj ga delavci migranti kličejo kar sami (*Ljudi najdem, ker smo znana firma, ljudje me sami kličejo, če imam kakšno delo za njih. (D5))*). Delavcem migrantom vedno plačuje 15. v mesecu, ker sam dobro ve, kako je biti v njihovi koži, saj je bil ne dolgo tega nazaj na istem. Največji strošek in skrbi mu povzroča plačevanje prispevkov v zimskih mesecih (*Za sebe imam največ težav, ker ljudi pozimi ne morem odjaviti, tako da jim moram 3, 4 mesece plačevati prispevke, kljub temu, da ne delajo. (D5))*).

BIVALNI POGOJI

Bivalni pogoji delavcev migrantov se med seboj precej razlikujejo. Vsi bivajo v najetih zasebnih stanovanjih s to razliko, da jih nekaj živi v skupnem stanovanju skupaj z ostalimi delavci migranti (*V sobi sem jaz in še štirje fantje. (D2), ... v sobi živim jaz in štirje drugi kolegi. (D3))*, pri tem pa si delijo kopalnico, stranišče in kuhinjo (*Imamo kuhinjo, toaleto in kopalnico. (D3))*). Delavci migranti še pojasnjujejo, da v njihovih bivalnih prostorih ne moreš pričakovati popolne čistoče, saj k temu pripomorejo številni dejavniki (*Za higienske razmere*

v bivalnih prostorih je za silo poskrbljeno, težko pa je pričakovati od takšnega profila ljudi, da bo vse brezhibno čisto in sterilno. Problem se pojavi že pri življenjskih navadah, pomanjkanju časa, ipd. (D10)). Omenjeni delavci migranti kljub temu trdijo, da je za njihove osnovne bivalne pogoje poskrbljeno. Najemnina za takšno stanovanje je precej visoka, saj na posameznega delavca migranta znaša okrog 140 evrov mesečno (*... mesečno plačujem 140 evrov. (D2), ... plačujem 135 evrov mesečno. (D3)*). Naj samo za primerjavo omenim, da soba z dvema posteljama v študentskem domu stane 150 evrov. Delavci migranti pravijo, da do stanovanja za skupno bivanje ni težko priti, večina pa se za takšno obliko bivanja odloči zaradi nižjih stroškov in varčevanja za svoje družine v domovini (*Nemogoče je biti sam, ker želiš pomagati družini in varčevati denar. (D6)*). Delavec migrant, ki v stanovanju živi z ženo in dvema otrokoma, za najemnino potroši 350 evrov mesečno (*Živimo skupaj v najemniškem stanovanju za 350 evrov mesečno. (D1)*).

Z več težavami pa se srečujejo delavci migranti, ki želijo najeti stanovanje zase in svojo družino (*Stanovanja ni bilo tako lahko dobiti. (D8)*). Omenil sem že, da veliko najemodajalcev stanovanja ne želi oddati delavcem migrantom, prav tako pa nekateri zahtevajo vnaprejšnje plačilo večjega števila najemnin. Sicer pa tudi vsi delavci migranti, ki tukaj prebivajo z družino živijo v najetih stanovanjih (*Z ženo sva dobila 35 kvadratov veliko garsonjero, od začetka sem bival v privatnem stanovanju. (D8)*).

V boljšem položaju se nahajajo delavci migranti, ki živijo sami, in tisti, ki so si za partnerico našli Slovenko, saj ti živijo v večjem stanovanju (*Imam dvosobno stanovanje, kuhinjo, dnevno sobo, kopalnico, stranišče. (D7)*, *Živim v enosobnem stanovanju, imam kuhinjo, kopalnico in stranišče. Punca ima hišo z 250 kvadratnimi metri, tako da sva večinoma pri njej, doma se večinoma samo stuširam, potem pa grem k njej. S punco sva se skupaj hotela preseliti na svoje, ampak sva se odločila, da je bolje pri njej doma. (D4)*, *Živim pri puncu in njenih starših, z mamo. Imam dovolj prostora, smo trije v trosobnem stanovanju. (D9)*), imajo prostor za druženje (*V svojem stanovanju imam prostor za druženje. (D7)*) in pri iskanju stanovanja niso imeli težav (*... nikoli nisem imel problemov pri iskanju stanovanja. (D7)*).

Vsi delavci migranti so izjavili, da imajo zagotovljene osnovne bivalne pogoje (*Živim v najemniškem stanovanju. Stanovanje je normalno. (D1)*), torej kopalnico, stranišče in kuhinjo, po njihovem mnenju vse kar potrebujejo (*V stanovanju živim z bratom, imava kuhinjo, kopalnico, stranišče, vse imam. (D5)*). Predvidevam, da je njihovo zadovoljstvo z bivalnimi

pogoji v Sloveniji povezano tudi s skromnejšimi bivalnimi pogoji v domovini in njihovo vzgojo (... vse je v vzgoji, naš način življenja je v vzgoji. (D6)).

ZASEBNOST

Pri zasebnosti v s stanovanju so ponovno v slabšem položaju delavci migranti, ki skupaj s svojimi družinami živijo v majhnem stanovanju (*Imam enosobno stanovanje, zato se ne morem nikamor umakniti. (D1)*) in delavci migranti, ki si bivalni prostor delijo z ostalimi delavci migranti (*Skupnih prostorov je malo, nikogar ne moraš povabiti ... (D6), Možnosti za zasebnost v stanovanju praktično ni, ker si sobo delim z sodelavcem. (D10)*). Nekateri delavci migranti si najema lastnega stanovanja ne morejo/želijo privoščiti (*Zasebnost je mogoča, redki si to lahko privoščijo ... (D6)*), s tem pa izgubijo zasebnost (... si sam, ampak so ljudje ves čas okrog tebe., Si sam, ampak si ves čas z drugimi. (D6)) in večinoma tudi prostore za druženje (*Ne moreš se družiti, ne more se gost usesti na posteljo., Skupnih prostorov je malo, nikogar ne moraš povabiti ... (D6)*). Večina delavcev migrantov načrtno biva z ostalimi delavci migranti, saj želijo na ta način privarčevati nekaj denarja za sebe ali družino v domovini (*Nemogoče je biti sam, ker želiš pomagati družini in varčevati denar. (D6)*).

Ponovno pa imamo na drugi strani delavce migrante, ki so ekonomsko močnejši, prav tako pa njihove družine v domovini. Ti delavci migranti si lahko privoščijo bivanje v lastnem stanovanju, s tem pa imajo tudi dovolj prostora za zasebnost in druženje (*V svojem stanovanju imam prostor za druženje. (D7), V svojem stanovanju imam prostor, kjer se lahko umaknem, lahko sem ves čas sam, samo ključ moram obrniti. (D5)*). Kljub temu, da imajo prostor za zasebnost ali druženje v lastnem stanovanju, pa delavci migranti še vedno svoj mir največkrat najdejo izven stanovanja v naravi, na sprehodu ali v kavarni ob kavi (*Če hočem imeti mir, grem na sprehod po mestu ali pa na kavo. (D2), Grem na sprehod, v gozd, dol do Kokre, gledam vodo in ribe. (D1)*).

PROSTI ČAS

Za prosti čas večine delavcev migrantov bi lahko rekel, da je precej enoličen (*V prostem času ne počnem ničesar posebnega., Ponavadi ob 19.30 že gledam televizijo, grem malo na internet ... (D5)*), kar pa ne drži za vse delavce migrante, saj imajo nekateri malo več prostega časa ali želje, da svoj prosti čas izkoristijo za različne aktivnosti. Največ jih svoj prosti čas

izkoristi za druženje s svojimi prijatelji ali sprehod po mestu (*V prostem času grem na sprehod, gremo v Tuša, na kavo s prijatelji. (D2), V prostem času grem na kavo s kolegi ... (D3), Največ smo v gostilni. (D4), Če sem prost, grem na pijačo, kavo s prijatelji, se pogovarjamo. (D5)*). Nekateri delavci migranti pa imajo le malo prostega časa (*... prostega časa skoraj ni, ga je čisto malo. (D6), Prosti čas je pomemben, ampak ga dnevno ne ostane prav veliko. (D10)*), nekateri ga imajo nekaj ur dnevno, največ pa ob vikendih (*Dnevno imam 6 ur prostega časa. (D4), Na dan imam 3 ure prostega časa, največ pa za vikende. (D7)*).

Delavci migranti, ki imajo v Sloveniji tudi družino oziroma partnerico, pa poleg naštetih aktivnosti svoj čas namenjajo tudi njim, tako da jim posvečajo skrb (*... v prostem času se družim s prijatelji, doma sem z družino, skrbim za otroke. (D1)*), ali pa z njimi preživljajo prosti čas (*V prostem času gledam telenovele s punco., S punco greva malo okrog po Bledu, Bohinju. (D4)*).

Dolg delavnik, utrujenost in finančne težave pa vsem delavcem migrantom ne omogočajo druženja po kavarnah s prijatelji, ampak se le-ti v prostem času posvečajo predvsem nujnim stvarem, ki jih morajo opraviti za normalen potek življenja (*Prosti čas posvetiš higieni, redu, samemu sebi., Potrudiš se, da očistiš stanovanje, stranišče, umiješ oblačila., Večinoma v nedeljo skušaš it nakupovat ... (D6)*), ali pa enostavno precej časa preživijo kar v svojem stanovanju (*Kar dosti časa po napornem delovniku pa preživim v stanovanju. (D10)*).

Redki delavci migranti imajo svoj hobi, saj naj bi ga bilo po njihovih besedah skoraj nemogoče imeti (*... je skoraj nemogoče imeti hobi ... (D6)*). Kljub temu ga nekateri delavci migranti imajo, saj se jih nekaj od njih udeležuje v športu (*Malo igram tudi nogomet, za vikende, v nedeljo. (D7), Rokomet sem igral včasih, sedaj le, ko je priložnost. (D9)*), nekateri pa svoj prosti čas posvečajo aktivnostim v kakšnem društvu (*V prostem času delam stvari v zvezi s črnogorskim društvom., Športni tip nisem, dobimo se v klubskem prostoru, igramo šah in podobne stvari. (D8)*), ampak takih ni veliko.

ZDRAVSTVENO STANJE

Zdravstveno stanje delavcev migrantov je po njihovih pričevanjih »dobro« (Z zdravjem nimam težav, vse je v redu. (D2)) in samo občasno se pojavijo kakšne zdravstvene težave (*...pojavijo se kakšne težave, grem do zdravnika in dobim zdravila. (D8)*). Zdravnika obiščejo

samo, kadar je potrebno (*Zdravnika ne obiskujem v Sloveniji, v kolikor ni res nujno. (D10)*), sicer pa imajo z zdravniki dobre odnose (*Zdravnik je prijazen, veliko se pogovarjamo o Črni gori, več kot o zdravju. (D8)*), *Nimam zdravstvenih težav, hodim k zdravniku in z njim nimam težav. (D1)*). Nekateri delavci migranti se v Sloveniji počutijo bolj zdrave (... *tukaj sem bolj zdrav., Na Kosovu sem bil bolj suh, v Sloveniji sem se zredil za 21 kilogramov. (D4)*), vsi pa so navdušeni nad dobrim zdravstvenim sistemom (*Do zdravnika sem šel samo enkrat, sistem funkcionira. (D9)*). To potrjujejo tudi izjave zaposlenih na Upravni enoti Kranj, kjer pravijo, da je naš zdravstveni sistem precej boljši v primerjavi s tistim, ki ga imajo delavci migranti v domovini, in tudi cenejši, ter da je v veliko primerih za delavce migrante cenovno ugodneje, da se pripeljati v Slovenijo in tukaj koristiti zdravstvene storitve, kot pa, da bi jim enako storitev opravili v domovini.

Le delavec migrant, ki se je poškodoval izven delovnega časa, ima občasno glavobol (... *zadaj v glavi imam glavobole. (D5)*), tako da zdravnika redno obiskuje, da dobi potrebna zdravila (*Do zdravnika grem vsak mesec in pol... (D5)*), čemur tudi prilagaja obiske v domovino. Delavec migrant je zaradi poškodbe polovično invalidsko upokojen (*Polovično sem upokojen, polovično delam, torej delam 4 ure dnevno. (D5)*), ampak je ob rednem jemanju zdravil sposoben, npr. voziti avto do Kosova in nazaj.

OVIRE, PREDNOSTI IN ZADOVOLJSTVO Z ŽIVLJENJEM V SLOVENIJI

Odzivi na prednosti in slabosti v Sloveniji so različni. Nekateri v Sloveniji ne vidijo veliko prednosti (*Trenutno v Sloveniji vidim malo prednosti. (D9)*) in si svoje življenje v bodoče težko predstavljajo v Sloveniji (*Odkvisno od perspektive, kakršna je situacija, ne kaže, da bom ostal v Sloveniji. (D9)*). Trdijo, da so ovire na vsakem koraku (*Na ovire naletiš povsod. (D6)*), predvsem v smislu, da se od njih ves čas nekaj zahteva. Eden od delavcev migrantov še najbolj precizno in jasno opozori na vse ovire, s katerimi se on in ostali delavci migranti soočajo v Sloveniji: »Prevelika razdalja od družine, predvsem je otežena situacija pri vzgoji treh šoloobveznih otrok; plačilna disciplina delodajalcev in neevropske plače; vse večji pritiski na delovnem mestu; verjetnost, da zaradi načina življenja in dela ostanejo posledice pri zdravju; državljanstvo, papirji, birokracija, v kolikor želiš delati na svojo roko; nakup nepremičnine, saj razmišljamo tudi o selitvi in bivanju v Sloveniji; tiho izkoriščanje delavcev, s tem predvsem merim na dolgotrajno izkoriščanje, kot so presežki delovnih ur pri večjih

projektih, opravljanje »umazanega« dela, ki ga domačini na višjem položaju ne želijo opraviti, itn.» (D10)

Po drugi strani se večini intervjuvancev Slovenija zdi »super« in »dobra« (*Življenje tukaj se mi zdi v redu, brez problema. (D4)*) in pravijo, da jim nič ne manjka (*Vse kar rabim, imam. (D4)*). Predvsem cenijo, da nekatere stvari v Sloveniji delujejo, kot npr. zdravstvo (*V Bosni moraš dati denar, če želiš priti v vrsto za zdravnika. (D9)*), varstvo otrok (*Sin in hčerka sta tukaj rojena, hodita v vrtec, sin bo začel hoditi v šolo. (D7)*), trg dela (*Je urejena država, lažje se najde služba, imate dobro zdravstvo, ni toliko korupcije. (D9)*). Všeč jim je tudi čistost države (*Tukaj je vse lepo., ... denarja je dovolj, lepo je, čisto je. (D7)*). Nekaterim ustreza tudi življenjski slog Slovencev (*... prav tako mi odgovarja način življenja. (D8)*), drugi pa nas cenijo zaradi nekaterih lastnosti (*Slovenci ti dajo možnost, če ti dobrega ne morejo dati, ti slabega ne bodo naredili. (D6)*). Eden od delavcev migrantov izpostavlja še ostale prednosti, ki jih vidi v Sloveniji: *»Več dela kot v matični državi; boljši zaslužek in s tem preskrbljena družina; boljša delovna disciplina; večje možnosti za osebni uspeh; izzivi in preizkušnje; več stika s tujino.« (D10)*

Delavci migranti imajo prav tako različna mnenja o zadovoljstvu v Sloveniji, saj nekateri živijo boljše (*V Sloveniji se dobro počutim, zame je tukaj boljše kot na Kosovu. (D7)*, *Na Kosovu je boljše, ampak za enkrat je tudi dobro. (D1)*) in Slovenijo vidijo kot svojo novo domovino (*Črno Goro jemljem kot matično domovino, kot novo domovino pa Slovenijo. (D8)*, *Počutim se, kot da je cela Slovenija moja, ja res! (D5)*), za druge pa bo domovina vedno ostala samo njihova rodna država (*Rodil sem se v Albaniji in umrl bom Albanec., V Sloveniji sem samo zaradi denarja, živi pa se bolje na Kosovu. Tukaj se ne počutim kot doma, tukaj je dobro zaradi denarja. (D5)*).

5. RAZPRAVA

SPLOŠNI PODATKI DELAVCEV MIGRANTOV

Povprečna dolžina bivanja delavcev migrantov, s katerimi sem se pogovarjal, je bila 14,5 let. Razpon med samimi delavci migranti glede dolžine bivanja v Sloveniji je bil precej velik, saj se giblje med 37 in 2 letoma. Vsi delavci migranti imajo dokončano srednjo poklicno šolo, v Sloveniji pa so primorani opravljati dela, za katera so preveč kvalificirani. Nekateri so nekaj let delali v domovini, večina pa jih je kmalu po končani srednji šoli prišla v Slovenijo. Močno pa se med seboj razlikujejo v družinskih statusih, saj so nekateri samski, drugi so si družino ustvarili v Sloveniji, tretji imajo družino, ki živi v domovini, četrti so poročeni in z družino živijo v Sloveniji, itn.

Med pogovori z delavci migranti sem prišel do, zame presenetljivega spoznanja, da delavci migranti niso enotna skupina in da se med seboj zelo razlikujejo. Na njihovo življenje v Sloveniji vpliva veliko število dejavnikov, zato imajo delavci migranti zelo različne življenjske poti. Delavci migranti se razlikujejo v razlogih za prihod v Slovenijo, saj so bili nekateri primorani migrirati v drugo državo, nekateri pa so se za migracijo odločili, ker so v Sloveniji lahko zaslužili več denarja in imajo dovolj razvejano socialno mrežo, ipd.

Prav tako so različni začetki življenja v Sloveniji, saj nekateri niso poznali nikogar, živeli so v človeka nevrednih bivanjskih razmerah in delali dvanajst ur dnevno. Na drugi strani pa imamo delavce migrante, ki so ob prihodu že imel razvejano socialno mrežo, zagotovljeno službo, običajen osemurni delavnik, itn.

Razlikujejo se tudi pri ovirah, s katerimi se srečujejo v Sloveniji, v življenjskih razmerah, sklepanju partnerstev, vključevanju v okolje, komuniciranju in druženju z večinskim prebivalstvom in stikih z državo izvora. Pomemben vir razlik je življenjsko partnerstvo. Delavci migranti, ki so v partnerstvu s Slovenko, imajo več možnosti za vključevanje v okolje, več stikov z večinskim prebivalstvom, če imajo otroke pa so aktivno vključeni tudi v institucije. Najbolj so izključeni delavci migranti, ki imajo družine v svojih izvornih državah, kamor hodijo na bolj ali manj redne obiske in kamor pošiljajo denar. Ti delavci se gibljejo večinoma na relaciji stanovanje – delovno mesto. Ko torej govorimo o delavcih migrantih se

moramo zavedati, da gre za raznoliko skupino, ki ima v svojih ekstremih zelo malo skupnega, zato se je potrebno izogibati posploševanj.

RAZLOGI ZA PRIHOD V SLOVENIJO

Delavci migranti se za prihod v Slovenijo ne odločijo zgolj zaradi zaslužka, temveč tudi zaradi želje po boljšem življenju. Boljše življenje želijo zagotoviti sebi in svojim družinam, bodočim generacijam pa utreti pot in jim olajšati odločitev za prihod v Slovenijo. Delavci migranti boljše življenje skušajo poiskati v Sloveniji, če pa ga tu ne najdejo, svojo srečo iščejo v drugih državah. Nekateri delavci migranti so imeli namen v Slovenijo priti le začasno, na koncu pa jim je način življenja tako ustrezal, da so se tu naselili za stalno. Večina delavcev migrantov, ki je svojo družino pustila v domovini, jo ima namen pripeljati v Slovenijo, ko bo to mogoče.

Močan razlog za prihod v Slovenijo je tudi partnerstvo, ljubezen in socialna mreža. Socialno mrežo delavcev migrantov predstavljajo ljudje, ki so se za delo v Sloveniji odločili pred njimi, v veliko primerih so to sorodniki. Ti ljudje so nekakšna sidra, ki delavcem migrantom pomagajo, ko pridejo v Slovenijo. Pomagajo jim poiskati stanovanje, delo, urediti dokumente, idr., ter jim na začetku predstavljajo edino socialno mrežo. Po pogovorih s strokovnimi delavci Upravne enote Kranj in Centra za socialno delo Kranj se zdi, da največje število delavcev migrantov v Kranju predstavljajo osebe iz Kosova, kar pomeni, da imajo v Kranju že precej dobro razvito socialno mrežo.

ZAČETEK ŽIVLJENJA V SLOVENIJI

Začetki življenja v Sloveniji so za delavce migrante problematični, za nekatere pa je že sam spomin na tisto obdobje boleč, zato se ga neradi spominjajo. Razmere so se v desetletju ali dveh precej spremenile. Delavec migrant je v času Jugoslavije Slovenijo doživel kot državo, ki mu je nudila veliko stvari. Dela je bilo dovolj, finančnih problemov ni bilo, ljudje so bili prijazni, tako da je bilo lahko skleniti prijateljstva. Eden od delavcev migrantov, s katerim sem opravil intervju, je bil primoran zapustiti državo in je bil po 8. letih ob vrnitvi v Slovenijo razočaran nad situacijo. Zaznati je bilo več napetosti in nestrpnosti ter izkoriščanja delavcev iz držav bivše Jugoslavije.

Delavci migranti so življenje v Sloveniji začeli na dnu in vsi vidiki življenja so bili slabi. Delo je bilo težko in naporno, predvsem fizično. Delavci migranti so opravljali dela, ki jih nihče drug ni želel opravljati. Delovni čas je bil odvisen od količine dela in volje delodajalca, včasih so delali tudi 12 ur dnevno, od ponedeljka do sobote. Prav tako so imeli slabo prehrano, predvsem suho in nekvalitetno. Živeli so v slabih bivalnih pogojih v delavskih domovih, ki so bili na začetku natrpani, prostora za zasebnost ali druženje niso imeli. Nekateri delavci niso imeli niti ogrevanja. Opisana področja so se izboljšala šele v zadnjih letih. Kar se tiče bivalnih pogojev so delavci migranti ugotovili, da je cenovno ugodneje in kakovostnejše najeti stanovanje in v njem bivati skupaj z ostalimi delavci migranti.

PRIJATELJSKI ODNOSI

Delavci migranti se družijo in prijateljujejo z osebami, ki jih želijo spustiti v svojo bližino in z njimi preživljati prosti čas, z nekaterimi osebami pa se niti ne morejo družiti in prijateljevati, ker ne morejo priti v njihovo bližino. Zaradi tega velikokrat pride do zaprtih skupin ene narodnosti, npr. v našem primeru delavcev migrantov iz Kosova, kar torej ni le posledica tega, da se delavci ne bi želeli družiti z ostalimi ali da ne govorijo dovolj dobro slovensko, ampak predvsem nedostopnost oseb drugih narodnosti. Omenjeni delavci migranti se torej precej družijo med seboj in s sodelavci, pomembno socialno mrežo pa jim predstavljajo sorodniki, ki so na delu v Sloveniji.

Delavci migranti, ki v Sloveniji bivajo že dlje časa, imajo bolj razvejano socialno mrežo in imajo med prijatelji več oseb različnih narodnosti, zagotovo pa k temu pripomore tudi boljše znanje slovenskega jezika, v nekaterih primerih pa tudi sklepanje poslov s Slovenci.

PRIJATELJSKI ODNOSI IN STIKI S SLOVENCMI

Ko pogledamo stike, ki jih imajo delavci migranti s Slovenci vidimo, da med njimi prihaja do velikih razlik, ki so odvisne od dolžine bivanja delavca migranta v Sloveniji in od ostalih dejavnikov. Delavci migranti, ki so v Sloveniji že dalj časa imajo veliko prijateljev Slovencev in se ne družijo samo s sodelavci ali delavci svoje narodnosti. Tem delavcem je lažje priti v stik s Slovenci, ker bolje govorijo jezik, v veliko primerih pa prav zaradi

sklepanja poslov s Slovenci. Eden od delavcev pa meni, da je predvsem od vsakega posameznika odvisno, koliko prijateljskih odnosov bo želel vzpostaviti.

Med delavci migranti je tudi veliko takih, ki med Slovenci nimajo prijateljev, saj z njimi niti niso poskusili priti v stik, nekateri pa nimajo stika s Slovenci. Velikokrat se nimajo priložnosti družiti s Slovenci, ker so Slovenci samo njihovi vodje v službah. Večinoma gre za delavce migrante iz Kosova, ki še ne govorijo dobro slovensko, so v Sloveniji kratek čas in nimajo partnerice Slovenke. Menim, da veliko delavcev niti ne more prijateljevati s Slovenci, ker jih le-ti ne spustijo v svojo bližino, če pa že pridejo v stik z njimi, pa so do njih precej zadržani.

Delavci migranti, ki se v največji meri družijo in prijateljujejo s Slovenci so tisti, ki imajo partnerico Slovenko. Ti so v stik s Slovenci prišli preko svojih partneric, saj se družijo z njenimi družinskimi člani in prijatelji/cami. Delavci migranti, ki so si v Sloveniji ustvarili družino pa v stik s Slovenci pridejo tudi preko svojih otrok v šoli in v ostalih ustanovah.

SPREJETOST V SLOVENSKO DRUŽBO

Sprva je kazalo, da se vsi delavci migranti počutijo sprejete v slovensko družbo, saj so bili njihovi najpogostejši odgovori: »dobro«, »v redu«, »v slovensko družbo se počutim sprejeto«, ipd. Ponovno se je pokazalo, da se delavci migranti, ki v Sloveniji bivajo že daljše obdobje in tisti, ki imajo za partnerice Slovenke, počutijo popolnoma sprejete.

Nesprejetost v slovensko družbo se kaže na več načinov, od občasnih neposrednih oblik pa do v večini posrednih oblik. Izražanje nesprejetosti na prikrit in posreden način se kaže predvsem v nenehnem zasliševanju in spraševanju, kaj nameravajo, kaj počnejo v Sloveniji ter v opozarjanju, npr. da ne uporabljajo pravilnega naglasa ipd. Pri neposrednih oblikah gre večinoma za uporabo poniževalnih besed, ki jih druge stranke izražajo v barih ali kavarnah, ki so za delavce migrante najbolj pogosti prostori za druženje. To bi lahko označili kot prakso diskriminacije, in sicer kot nadlegovanje, ki je nezaželeno delovanje, povezano s posameznikovo osebno okoliščino, ali pa kot etnično profiliranje, ki pomeni rangiranje skupin glede na rasno ali versko pripadnost (Kuhar, 2009: 17). Po Boreusu (2006 V: Kuhar, 2009: 19) bi to lahko označili kot prvi tip diskurzivne diskriminacije, kjer gre za zavestno uporabo oznak z negativnim prizvokom. *»Namesto, da uporabimo politično korektno označevanje, z izbiro žaljivega izraza namerno izključujemo ali ponižamo določenega posameznika ali*

skupino«. Žaljiv izraz je uporabljen tudi za predel mesta v Kranju, ki ga imenujejo »Bosanc«, saj tam živi veliko število delavcev migrantov.

Delavci migranti se zaradi tega družijo samo v izbranih lokalih kjer vedo, da bodo sprejeti in ne bo prišlo do težav. Večina delavcev migrantov se obnaša vzorno in v primeru težav skušajo razumeti napadalca in se umaknejo iz situacije. Kot pravi Kuhar, se posameznik izogiba situacijam, v katerih bi bil lahko potencialno diskriminiran (Kuhar, 2009: 125). V Kranju torej obstajajo bari in kavarne, kjer so stranke večinoma delavci migranti, v določenih barih in kavarnah pa ne boš srečal niti enega delavca migranta. V veliko barih in kavarnah so deležni slabše postrežbe, skrivoma pa tudi posmeha.

Delavci migranti podajajo predloge, kaj bi bilo potrebno narediti, da bi bili bolj sprejeti. Po njihovem mnenju je zelo pomembno, da sami pokažejo svoje dobre lastnosti, da se morajo dokazati in se prilagoditi slovenski družbi. Nekateri od njih so prišli z miselnostjo, da se bo potrebno v manjši meri prilagoditi slovenski družbi. Eden od delavcev migrantov je povedal, da smo vsi enaki in da naj drugo ne bi bilo pomembno. Drug drugega moramo jemati kot človeka, biti odprti in se prilagoditi. Spoštovati in razumeti moramo vse kulture in različnosti, ki so med nami. Tu lahko umestimo koncept (multi)kulturnega državljanstva (Kymlicka, 1995 V: Kuhar, 2009: 21), kjer ima posameznikova kultura pravico, da se v določenem prostoru reprezentira, in kjer je posameznik državljan, čeprav kultura ni večinska.

OHRANJANJE STIKOV IN VEZI Z DRUŽINO

Kar se tiče pošiljanja denarja v domovino, se situacija med delavci migranti precej razlikuje. Nekateri delavci migranti so si v Sloveniji našli partnerico oziroma so si tukaj ustvarili družino, zato večino svojih prihodkov namenijo njim. Prav tako nekatere družine v domovini pomoči delavcev migrantov ne potrebujejo, saj so ekonomsko povsem samostojne.

Večina družin v domovini pa ekonomsko ni samostojna, zato se od delavcev migrantov pričakuje, da jim bodo vsak mesec poslali nekaj denarja. Nekateri delavci po pokritju svojih stroškov vse prihodke pošljejo svoji družini v domovino, tako da jim konec meseca ne ostane praktično nič denarja. Nekateri pa domov vsak mesec pošiljajo različne vsote denarja, odvisno od ostanka mesečnega prihodka. Medica in Lukič ugotavljata, da delavec migrant s svojim bolj ali manj skromnim zaslužkom v povprečju vzdržuje več kot tri družinske člane.

Ne smemo pa pozabiti, da je v času finančne in gospodarske krize mnogo delavcev migrantov ostalo brez zaposlitve, kar vpliva tudi na pošiljanje prihodkov v domovino. Brezposelni delavec migrant se tako sooča z velikimi težavami, da preživi sebe oziroma svojo družino v Sloveniji, če jo seveda ima. Nekateri delavci migranti pa družini v domovino nikoli niso pošiljali denarja saj menijo, da morajo najprej poskrbeti zase, šele nato pa za druge.

Seveda pa ni pomembno samo pošiljanje prihodkov, temveč tudi komunikacija in obiski v domovino. Pogostost obiskov je odvisna od finančnih zmožnosti, službenih obveznosti, geografske oddaljenosti, prav tako pa od tega, ali delavci migranti s svojo družino živijo v Sloveniji, ali pa so žena in otroci ostali v domovini. Nekateri delavci migranti družino v domovini obiščejo večkrat letno, nekateri pa samo enkrat in takrat za daljše časovno obdobje. Pezdirjeva (2007: 426) pravi, da obstaja tudi povezava med geografsko bližino in sestavo družine. *»Možje, ki živijo v Sloveniji sami, redno obiskujejo svojo družino v državi izvora. Enako velja za pare, ki so svoje otroke pustili pri babicah in dedkih. Geografska bližina pa nima velikega pomena za pare, ki skupaj z družino živijo v Sloveniji«*. Pezdirjeva še sklepa, da posamezniki, ki že dolgo živijo v Sloveniji, v državi izvora nimajo več sorodnikov in prijateljev oziroma so se vezi med njimi pretrgale. Nadaljuje, da dlje, ko posamezniki živijo v državi migracije, manjkrat obiščejo državo izvora (ibid.: 431).

Delavci migranti se poslužujejo različnih načinov prevoza do doma, vse od letala, avtobusa pa do lastnega prevoza. Najcenejši prevoz je avtobus, veliko delavcev pa se na pot odpravi s svojim avtomobilom.

Delavci migranti na različne načine ohranjajo stik z družino v domovini. S starejšo populacijo ostajajo v stiku preko telefona – žena, starši, stari starši – z mlajšo generacijo pa občasno prav tako preko telefona, sicer pa kar preko interneta, če imajo to možnost. Stike ohranjajo redno, večinoma gre za preproste pogovore in zanimanje za dogajanje doma in v okolici oziroma v družini. Pezdirjeva enako ugotavlja, da prva generacija migrantov kot komunikacijsko sredstvo uporablja predvsem telefon, manj elektronsko pošto, ki pa jo uporablja predvsem druga generacija (ibid.: 427).

FINANČNA STISKA, DENAR IN VARČEVANJE

Veliko število delavcev migrantov se je zaradi finančne in gospodarske krize vrnilo v svoje izvirne države ali preselilo v druge države. Nekateri kljub brezposelnosti ostajajo v Sloveniji, ampak težko preživijo skozi mesec. Velikokrat jih rešuje skromnost, ki so jo vajeni iz svoje izvirne družine.

Večina delavcev migrantov svojim družinam v domovino pošilja svoje prihodke, ker ekonomsko niso dovolj močni, da bi preživeli. Nekaterim delavcev migrantom konec meseca ne ostane nič prihodkov, nekaterim pa nekaj prihodkov ostane, odvisno od števila delovnih ur in uspešnega varčevanja. Delavci migranti želijo preživeti s čim manjšimi stroški, in sicer na različnih področjih: pri druženju, pri prehrani, pri skupnem bivanju in drugod. Glavni cilj varčevanja je pomoč družini v domovini, k temu pa veliko pripomore tudi vzgoja delavcev migrantov.

Družine nekaterih delavcev migrantov v domovini so ekonomsko samostojne, zato delavcem migrantom ni potrebno pošiljati prihodkov. Ti delavci migranti lahko denar potrošijo po lastnih željah in potrebah in tako živijo bolj kakovostno življenje v Sloveniji.

DELO

Večina delavcev migrantov dela v gradbeništvu, nekateri so ta poklic opravljali že v izvorni državi, nekateri pa so ga bili primorani začeti opravljati v Sloveniji. V primeru enega delavca migranta je njegov poklic prevažanje blaga, drugi delavec migrant pa delo opravlja na terenu po Sloveniji.

Delavci večinoma delajo osem ur dnevno, veliko pa je tudi takih, ki delo opravljajo od osem pa vse tja do dvanajst ur dnevno, odvisno od količine dela in volje delodajalca. Največja količina dela je v obdobju od marca do decembra, dnevna količina dela pa je odvisna tudi od vremenskih in ostalih razmer.

Po službi so delavci migranti utrujeni, tako da večino prostega časa po službi izkoristijo za nujne opravke, družino in srečanja s prijatelji, ali pa se zaradi utrujenosti preprosto odpravijo spat. Delodajalci delavcem migrantom nadur ne izplačujejo, smejo pa jih izkoristiti, ko ni dovolj dela. Nekateri delavci migranti so do zaposlitve prišli preko svoje socialne mreže,

nekateri pa so po nekaj letih bivanja v Sloveniji odprli svoje podjetje in sedaj zaposlujejo druge delavce migrante. Eden od delavcev migrantov, ki je lastnik podjetja, z delavci migranti sklepa pogodbe in jim plačuje 6 evrov na uro, težav s kadrom nima, saj ga delavci migranti poiščejo kar sami.

BIVALNI POGOJI

Bivalni pogoji intervjuvanih delavcev migrantov se med seboj precej razlikujejo. Vsi bivajo v najetih zasebnih stanovanjih, s to razliko, da jih nekaj živi v skupnem stanovanju skupaj z ostalimi delavci migranti in si pri tem delijo kopalnico, stranišče in kuhinjo. Delavci migranti pojasnjujejo, da v njihovih bivalnih prostorih ni pričakovati popolne čistoče, saj k temu pripomore profil ljudi, življenjske navade, pomanjkanje prostega časa, ipd. Omenjeni in drugi delavci migranti trdijo, da je za njihove osnovne bivalne pogoje poskrbljeno ter da imajo vse kar potrebujejo.

Najemnina je precej visoka, saj na posameznega delavca migranta znaša okrog 140 evrov mesečno. Delavci pravijo, da do stanovanja za skupno bivanje ni težko priti, večina pa se za takšno obliko bivanja odloči zaradi nižjih stroškov in varčevanja za svoje družine v domovini. Delavec migrant, ki v stanovanju živi z ženo in dvema otrokoma, za najemnino potroši 350 evrov mesečno.

Z več težavami pa se srečujejo delavci migranti, ki želijo najeti stanovanje za sebe in svojo družino. Omenil sem že, da veliko najemodajalcev stanovanja ne želi oddati delavcem migrantom, prav tako pa nekateri zahtevajo vnaprejšnje plačilo večjega števila najemnin. Sicer pa vsi delavci migranti, ki tukaj prebivajo z družino, živijo v najetih stanovanjih.

V boljšem položaju se nahajajo delavci migranti, ki živijo sami in tisti, ki so si za partnerico našli Slovenko, saj ti živijo v večjem stanovanju, imajo prostor za druženje in pri iskanju stanovanja niso imeli težav.

ZASEBNOST

Pri zasebnosti v stanovanju so ponovno v slabšem položaju delavci migranti, ki skupaj s svojimi družinami živijo v majhnem stanovanju in delavci migranti, ki si bivalni prostor delijo

z ostalimi delavci migranti. Ti praktično nimajo možnosti za zasebnost v lastnem bivalnem prostoru. Nekateri delavci migranti si najema lastnega stanovanja ne morejo/želijo privoščiti, s tem pa izgubijo zasebnost in večinoma tudi prostore za druženje. Večina delavcev migrantov načrtno biva z ostalimi delavci migranti, saj želijo na ta način privarčevati nekaj denarja zase ali družino v domovini.

Ponovno pa imamo na drugi strani delavce migrante, ki so ekonomsko močnejši, prav tako pa njihove družine v domovini. Ti delavci migranti si lahko privoščijo bivanje v lastnem stanovanju, s tem pa imajo tudi dovolj prostora za zasebnost in druženje. Kljub temu, da imajo prostor za zasebnost ali druženje v lastnem stanovanju, pa delavci migranti še vedno svoj mir največkrat najdejo izven stanovanja v naravi, na sprehodu ali v kavarni ob kavi.

PROSTI ČAS

Za prosti čas večine delavcev migrantov bi lahko rekel, da je precej enoličen, kar pa ne drži za vse delavce migrante, saj imajo nekateri nekoliko več prostega časa ali želje, da ga izkoristijo za različne aktivnosti. Največ jih svoj prosti čas izkoristi za druženje s svojimi prijatelji ali sprehod po mestu. Nekateri delavci migranti pa imajo le malo prostega časa, nekateri nekaj ur dnevno, največ pa ga imajo ob vikendih.

Delavci migranti, ki imajo v Sloveniji tudi družino oziroma partnerico, pa poleg naštetih aktivnosti svoj čas namenjajo tudi njim.

Dolg delavnik, utrujenost in finančne težave pa vsem delavcem migrantom ne omogočajo druženja po kavarnah s prijatelji, ampak se le-ti v prostem času posvečajo predvsem nujnim stvarim, ki jih morajo opraviti za normalen potek življenja kot so čiščenje stanovanja, nakup hrane, higiena, itn., ali pa večino časa preživijo kar v svojem stanovanju.

Redki delavci migranti imajo svoj hobi, saj naj bi ga bilo po njihovih besedah skoraj nemogoče imeti. Kljub temu ga nekateri delavci migranti imajo, saj se jih nekaj udeleži v športu, nekateri pa svoj prosti čas posvečajo aktivnostim v kakšnem društvu, ampak takih ni veliko.

ZDRAVSTVENO STANJE

Zdravstveno stanje delavcev migrantov je po njihovih pričevanjih »dobro«, samo občasno se pojavijo zdravstvene težave. Zdravnika obiščejo samo, kadar je potrebno, sicer pa imajo z njim dobre odnose. Nekateri delavci migranti se v Sloveniji počutijo bolj zdrave, vsi pa so navdušeni nad dobrim zdravstvenim sistemom. To potrjujejo tudi izjave zaposlenih na Upravni enoti Kranj, kjer pravijo, da je naš zdravstveni sistem boljši v primerjavi s tistim, ki ga imajo delavci migranti v domovini in tudi cenejši, ter da je v veliko primerih cenovno ugodneje koristiti zdravstvene storitve v Sloveniji kot v domovini.

JEZIK

V prvo skupino delavcev migrantov sodijo tisti, ki nimajo težav s slovenskim jezikom, ki v Sloveniji živijo že dlje časa in tisti, ki so si za partnerico našli Slovenko. Oboji v pogovoru s Slovenci uporabljajo slovenski jezik, v pogovoru s prijatelji, ki ne znajo slovenščine, pa govorijo svoj materni jezik. Slednji v stik s Slovenci pridejo preko svojih partneric oziroma otrok v šoli in v drugih ustanov. Ti delavci migranti pravijo, da se v Sloveniji mora govoriti slovensko. Tiste, ki slovenščine kljub dolgoletnemu bivanju v Sloveniji ne govorijo dobro, pa je tega sram. Komac (2003 V: Kuhar, 2009: 71) pravi, da pri slednjih jezik kot vidni znak lahko učinkuje kot nevarnost »romskega sidroma«. To pomeni, »... *da so njihove skupnosti prek jezika (tudi imen in priimkov) prepoznane kot družbeni problem, ne pa kot kulturni fenomen*«.

Drugo skupino delavcev migrantov pa predstavljajo tisti, ki v Sloveniji bivajo krajše obdobje in je pri njih opaziti pomanjkljivo oziroma zelo skromno znanje slovenskega jezika. Delavci migranti iz Kosova so se primorani naučiti slovenščine, če želijo vsaj za silo komunicirati v javnih prostorih in s Slovenci, saj njihov jezik ni podoben slovenščini. Sicer pa pravijo, da se želijo naučiti slovenščine, vendar jih pri tem ovira zaprtost njihove skupine, diskriminacija s strani večinskega prebivalstva in zelo redki stiki s Slovenci. Delavci migranti iz Bosne in Hercegovine primanjkljaj slovenščine nadomestijo z uporabo lastnega jezika, ki je slovenščini bolj podoben. Ti delavci pri uporabi lastnega jezika pri delu večinske populacije sprožajo nekakšno jezo, ki jo Kuhar označi kot obliko kulturnega rasizma, saj naj bi se prav prek tovrstnega jezika kazala »neuspela« ali »nedokončana« asimilacija (Kuhar, 2009: 73). Kuzmanić v intervjuju za Dnevnik (14.3.2006 V: Kralj, 2008) pravi, da se kulturni rasizem

»omejuje na kulture, ki niso del Zahoda. Vsi Nezahodnjaki oziroma Neslovenci, pri čemer med Neslovence ne sodijo Švedi, Avstrijci, Avstralci, Brazilci in tako dalje, so potencialni objekti tega kulturnega rasizma« (Kralj, 2008: 190). Kultura tako postaja opravičilo za verbalno in včasih tudi fizično nasilje ter hkrati orodje za njegovo izvajanje (ibid.: 201).

Kar pa se tiče pomanjkljivega znanja slovenskega jezika, ki ga delavci migranti potrebujejo v komunikaciji z javnimi uslužbenci, pa se vedno najde kakšna rešitev. Javni uslužbenci se velikokrat zatečejo k uporabi srbskega oziroma hrvaškega jezika, v večini primerov pa delavci migranti s seboj pripeljejo *ad hoc* prevajalca, torej delavca migranta, ki govori slovensko. Strokovna delavka Centra za socialno delo Kranj mi pove, da se je do sedaj trikrat zgodilo, da je bil ob obisku mater, ki niso znale slovenščine, prevajalec njihov otrok, ki se je slovenščine že naučil v šoli.

DISKRIMINACIJA

Po Kuharju (2009) razumem diskriminacijo kot vsako prakso, »ki določenim posameznikom ali skupinam onemogoči uživanje njihovih pravic in svoboščin in jih v primerjavi s preostalimi člani in članicami določene politične ali družbene entitete postavlja v slabši položaj in v fizičnem ali simbolnem smislu odrinja na rob družbe« (Kuhar, 2009: 15).

Sprva je kazalo, da delavci migranti nikoli niso čutili diskriminacije, toda kasneje se je izkazalo, da temu ni tako, in da se v praksi pojavlja več vrst diskriminacije. Najbolj odprto so delavci migranti spregovorili o diskriminaciji, ki se pojavlja na področju iskanja stanovanja. Nekateri delavci migranti zelo težko pridejo do stanovanja in morajo poizvedovati pri velikem številu najemodajalcev, da pridejo do stanovanja. Prav tako pa najemodajalci od delavcev migrantov zahtevajo, da več mesečnih najemnin za stanovanje poravnajo takoj, sicer jim stanovanja ne želijo oddati. Pri najemu stanovanja se v slabšem položaju znajdejo delavci migranti, ki želijo stanovanje najeti za sebe in svojo družino, v malo boljšem položaju pa naj bi bili delavci migranti, ki želijo bivati sami ali skupaj z drugimi delavci migranti. Prav tako Pirc pri približno polovici intervjuvancev ugotavlja, da so se pri iskanju prvega stanovanja ali ob nadaljnjih selitvah srečevali še z diskriminacijo ali drugimi vrstami izkoriščanja njihove stiske s strani potencialnih stanodajalcev (Pirc, 2010: 199).

Delavci se z diskriminacijo na podlagi nacionalnosti srečujejo tudi, kadar se odpravijo na zabavo (*V Planetu Tuš so rekli, da ne morem noter, ker sem Albanec., Albanec si, vrni se nazaj!, Kaj si ti, Albanec? Vrni se nazaj! (D2)*).

Precej sovražen in nadzorovalen odnos pa delavci migranti čutijo s strani policistov, saj po odgovorih sodeč, nekaterim dokumente preverjajo bolj pogosto kot slovenskim državljanom. Enemu od delavcev v povprečju dvakrat tedensko preverjajo osebne dokumente. Prav tako se delavci počutijo ogrožene, ker morajo s seboj ves čas nositi veliko dokumentov v primeru, da jih policija preveri. Delavci migranti pravijo, da preverjanj s strani policije pred tremi leti v tolikšni meri ni bilo in da se je sedaj situacija zaostila. Pred nakupovalnim centrom Interspar vsako jutro stoji kriminalist in preverja dokumente tujim državljanom. V primeru enega delavca migranta pa je prišlo do diskriminatorne obravnave s strani policista na podlagi nacionalnosti (*Dobil sem kazen. Ti si iz Kosova, ti nimaš izpita ... Pijan sem bil, priznam. Potem je začel lagati, da sem govoril po telefonu in da nisem bil privezan (D5)*).

V primeru opisanih delavcev migrantov ne morem mimo podobnosti s še eno obliko diskriminacije, ki jo Kuhar imenuje dajanje navodil za diskriminacijo. To pomeni, da neka oseba drugim osebam posreduje navodila, kako naj določeno osebo ali skupino diskriminirajo oziroma segregirajo in marginalizirajo (Kuhar, 2009: 18). V našem primeru mislim na navodila, ki jih policisti dobijo od nekoga iz višjega položaja za ravnanje z delavci migranti. Vse skupaj razumem nekako takole: pred nekaj leti še ni bilo finančne in gospodarske krize in smo za dela, ki jih nihče ni želel opravljati, nujno potrebovali delavce migrante. Ti so delali v slabih delovnih pogojih po cele dneve in za to prejeli nizke plače. Z nastopom krize in visoko brezposelnostjo so delavci migranti kar naenkrat postali breme, ki se ga želimo čim prej znebiti. Da jih v Sloveniji ne potrebujemo več, jim dajo jasno vedeti policisti z nenehnim preverjanjem dokumentov, če pa to še ni dovolj, jih pa kaj hitro postavimo v vlogo »Drugih« ali grešnih kozlov, ki so krivi za naše nezadovoljstvo in visoko brezposelnost. Nezadovoljstva pa je med ljudmi vedno več, zato marginalizirane družbene skupine, kot so delavci migranti, hitro postanejo primerna žrtev oziroma »tarča« za vse težave, ki jih imamo v Sloveniji.

Najbolj tragičen izid uporabe predsodkov in stereotipov pa je ta, da se žrtve poistovetijo z vsebino predsodka. Kot pravi Uletova (2005 V: Kuhar, 2009: 38), vsebina predsodkov, ki je usmerjena proti manjšinskim skupinam, postane tudi vsebina njihove samopodobe in njihovih praks. Žrtve predsodkov na ta način same s svojim obnašanjem legitimirajo predsodke in krog

se sklene. Tisti, ki predsodke izraža, dobi argumente za svoja ravnanja, argumente pa dobi prav od žrtve.

Balibar pa pravi, da so nadzora deležne različne populacije, tako npr. populacija z juga, kjer gre za starodavno novačenje z delovno silo ter populacijo z evropskega vzhoda in jugovzhoda. Ti različni mehanizmi izključevanja iz državljanstva, a vključevanja v ekonomijo, pomenijo strukturne značilnosti, ki jih »upravljajo« glede na notranje in zunanje okoliščine, tako da izkoriščajo razlike v življenjskem standardu in plačah. Avtor to primerja z južnoafriškim apartheidom, saj se mu ta izraz zdi najbolj primeren za populacije, ki so manjvredne po pravicah in s tem tudi po dostojanstvu. Lahko je izpostavljena nasilnim oblikam varnostnega nadzora in ves čas mora živeti na »meji«, ne povsem znotraj, ne povsem zunaj (Balibar, 2007: 235-236).

Nekateri delavci migranti so se diskriminaciji v veliki meri zaradi daljšega bivanja ali poznavanja razmer v Sloveniji izognili. Delavec migrant, ki v Sloveniji prebiva že dolgo časa, me pouči, da večina delavcev niti ne prepozna diskriminatornega ravnanja, ali ga ne želijo razkriti, ali pa si ga razlagajo tako, da se za njih nekdo zanima. Raziskave o diskriminaciji na etnični osnovi v Republiki Sloveniji (Brezigar, 2007; Brezigar, 2007a; Medvešek, Brezigar in Bešter, 2009; Komac, 2007; Kuhar, 2010 V: Brezigar, 2010: 161-162) to potrjujejo, saj žrtve pogosto ne zaznajo pojavov diskriminacije oziroma nestrpnosti in to dojemajo kot vsakdanje. Ne znajo opredeliti ali je določeno ravnanje diskriminatorno ali ne. Iz vsega navedenega sklepam, da se delavci migranti z oblikami diskriminatornega ravnanja srečujejo bolj pogosto, kot pa so mi zaupali v pogovorih.

Delavci migranti se prav tako soočajo, po Kuharju, z multiplo ali večplastno diskriminacijo, kjer je posameznik potencialno izpostavljen različnim oblikam diskriminacije, ki jih lahko razumemo v obliki seštevka. Delavec migrant, ki prihaja iz tuje države, doživlja diskriminacijo že samo zaradi tega, izhodišče za diskriminacijo pa je drugačen videz, vera, jezik, itn. Ukvarjati se mora torej z več diskriminacijami, pri čemer pa ni mišljeno, da kombinacija več izkušenj vzpostavlja novo vsebino. Multipla diskriminacija ima, kot pravi Makkonnen (2002b V: Kuhar, 2009: 30-31), matematične konotacije seštevka, zato je neprimerna oznaka za situacije, kjer diskriminacija učinkuje simultano in ne ločeno.

OVIRE, PREDNOSTI IN ZADOVOLJSTVO Z ŽIVLJENJEM V SLOVENIJI

Odzivi na prednosti in slabosti v Sloveniji so zelo različni. Nekateri v Sloveniji ne vidijo veliko prednosti in si svoje življenje v bodoče težko predstavljajo v Sloveniji. Delavci migranti se v Sloveniji soočajo z naslednjimi ovirami: prevelika razdalja od družine; plačilna nedisciplina delodajalcev in neevropske plače; vse večji pritiski na delovnem mestu; verjetnost, da zaradi načina življenja in dela ostanejo posledice pri zdravju; državljanstvo, dokumenti, birokracija, v kolikor želiš delati na svojo roko; nakup nepremičnine; tiho in dolgotrajno izkoriščanje delavcev migrantov, kot so presežki delovnih ur; opravljanje »umazanega« dela, ki ga domačini na višjem položaju ne želijo opraviti, itn.

Po drugi strani pa se večini intervjuvancev Slovenija zdi »super« in »dobra«. Predvsem cenijo, da nekatere stvari v Sloveniji delujejo, kot npr. zdravstvo, varstvo otrok in trg dela. Všeč jim je tudi čistost države, nekaterim ustreza življenjski slog Slovencev, drugi pa Slovence cenijo zaradi nekaterih lastnosti. Delavci migranti vidijo še ostale prednosti, kot so več dela kot v domovini, boljši zaslužek in s tem preskrbljena družina, boljša delovna disciplina, večje možnosti za osebni uspeh, izzivi in preizkušnje, več stika s tujino, itn.

Delavci migranti imajo prav tako različna mnenja o zadovoljstvu v Sloveniji, saj nekateri živijo boljše in Slovenijo vidijo kot novo domovino, za druge pa bo domovina za vedno ostala samo njihova rodna država.

6. SKLEPI

- Delavci migranti niso enovita skupina in se med seboj zelo razlikujejo. Na njihovo življenje v Sloveniji vpliva veliko število dejavnikov, zato imajo zelo različne življenjske poti. Razlikujejo se v razlogih za prihod v Slovenijo, v začetkih življenja v Sloveniji, v ovirah, s katerimi se srečujejo v Sloveniji, v življenjskih razmerah, sklepanju partnerstev, vključevanju v okolje, komuniciranju in druženju z večinskim prebivalstvom in v stikih z državo izvora. Ko torej govorimo o delavcih migrantih, se moramo zavedati, da gre za raznoliko skupino, ki ima v svojih ekstremih zelo malo skupnega, zato se je potrebno izogibati posploševanju.
- Delavci migranti se za prihod v Slovenijo ne odločijo zgolj zaradi zaslužka, temveč tudi zaradi želje po boljšem življenju. Močni razlogi za prihod v Slovenijo so tudi partnerstvo, ljubezen in socialna mreža. Nekateri delavci migranti so imeli namen v Slovenijo priti le začasno, a so se tu naselili za stalno.
- Delavci migranti so življenje v Sloveniji začeli na dnu in vsi vidiki življenja so bili slabi. Delo je bilo težko in naporno, predvsem fizično, včasih so ga opravljali tudi 12 ur dnevno, od ponedeljka do sobote. Prehrana je bila slaba, predvsem suha in nekvalitetna. Živel so v natrpanih sobah delavskih domov, prostora za zasebnost in druženje niso imeli. Nekateri delavci niso imeli niti ogrevanja.
- Delavci migranti, ki v Sloveniji bivajo že dlje časa, imajo bolj razvejano socialno mrežo in imajo med prijatelji več oseb različnih narodnosti, k temu pa zagotovo pripomore tudi boljše znanje slovenskega jezika, v nekaterih primerih pa tudi sklepanje poslov s Slovenci.
- Skupina delavcev migrantov iz Kosova velja za precej zaprto skupino, saj se predvsem družijo med seboj, s sodelavci, pomembno socialno mrežo pa jim predstavljajo sorodniki, ki so na delu v Sloveniji. Do zaprtosti skupine ne pride zato, ker se delavci migranti ne bi želeli družiti z ostalimi ali ker ne govorijo dovolj dobro slovensko, ampak predvsem zaradi nedostopnosti oseb drugih narodnosti.
- Delavci migranti, ki v Sloveniji bivajo že dlje časa in tisti, ki so si za partnerico našli Slovenko, imajo veliko prijateljev Slovencev in se ne družijo samo s sodelavci ali delavci migranti svoje narodnosti. Tem delavcem migrantom je lažje

priti v stik s Slovenci, ker bolje govorijo jezik, v veliko primerih pa prav zaradi sklepanja poslov s Slovenci. Oboji v pogovoru s Slovenci uporabljajo slovenski jezik, v pogovoru s prijatelji, ki ne znajo slovenščine, pa govorijo svoj materni jezik.

- Na drugi strani imamo delavce migrante, večinoma iz Kosova, ki so v Sloveniji kratek čas, nimajo partnerice Slovenke, imajo pa pomanjkljivo oziroma zelo skromno znanje slovenskega jezika. Veliko teh delavcev migrantov niti ne more prijateljevati s Slovenci, ker jih le-ti ne spustijo v svojo bližino, če pa že pridejo v stik z njimi, pa so do njih precej zadržani. Pravijo, da se želijo naučiti slovenščine, vendar jih pri tem ovira zaprtost njihove skupine, diskriminacija s strani večinskega prebivalstva in zelo redki stiki s Slovenci.
- V največji meri pa se s Slovenci družijo delavci migranti, ki imajo partnerico Slovenko, ali pa v stik s Slovenci pridejo preko svojih otrok v šoli in v ostalih ustanovah.
- Delavci migranti, ki v Sloveniji bivajo že daljše obdobje in tisti, ki imajo za partnerice Slovenke, se počutijo popolnoma sprejete. Izražanje nesprejetosti se kaže na več načinov, od občasnih neposrednih oblik, kot je uporaba poniževalnih besed, in v večini posrednih oblik, ki se kažejo predvsem v nenehnem zasliševanju in spraševanju o njihovih ciljih in namenih v Sloveniji. Delavci migranti se zaradi naštetega družijo samo v izbranih lokalih in s tem preprečijo, da bi prišlo do težav.
- Kar se tiče pošiljanja denarja v domovino, se situacija med delavci migranti precej razlikuje. Nekateri delavci migranti so si družino ustvarili v Sloveniji in večino prihodkov namenijo njim, nekateri domov ne pošiljajo denarja, ker je družina v domovini ekonomsko samostojna, družine nekaterih delavcev migrantov v domovini pa ekonomsko niso samostojne, zato se od delavcev migrantov pričakuje, da jim bodo poslali nekaj denarja. Na pošiljanje prihodkov v domovino pa vpliva tudi brezposelnost delavca migranta, ki se tako sooča z velikimi težavami, da preživi sebe oziroma svojo družino v Sloveniji, če jo seveda ima.
- Pogostost obiskov domovine je odvisna od finančnih zmožnosti, službenih obveznosti, geografske oddaljenosti, prav tako pa od tega, ali delavci migranti s svojo družino živijo v Sloveniji, ali pa je družina ostala v domovini. Nekateri delavci migranti družino v domovini obiščejo večkrat letno, nekateri pa samo enkrat in takrat za daljše časovno obdobje.

- Delavci migranti se poslužujejo različnih načinov prevoza do domovine, vse od letala, avtobusa, ki je najcenejši, veliko pa se jih na pot odpravi z osebnim avtomobilom.
- Delavci migranti s starejšo populacijo stik ohranjajo preko telefona, z mlajšo generacijo delno preko telefona, sicer pa kar preko interneta, če imajo to možnost.
- Delavci migranti želijo preživeti s čim manjšimi stroški, in sicer na različnih področjih: pri druženju, pri prehrani, pri skupnem bivanju in drugod. Cilj varčevanja je pomoč družini v domovini, k temu pa veliko pripomore skromnost, ki je posledica njihove vzgoje.
- Večina delavcev migrantov dela v gradbeništvu, nekateri so ta poklic opravljali že v domovini, nekateri pa so ga bili primorani začeti opravljati v Sloveniji. Dnevno v poprečju delajo osem ur, veliko pa je tudi takih, ki delo opravljajo vse tja do dvanajst ur dnevno.
- Po službi so delavci migranti utrujeni, tako da večino prostega časa izkoristijo za nujne opravke, družino in srečanja s prijatelji, ali pa zaradi utrujenosti preprosto ostanejo v stanovanju.
- Bivalni pogoji delavcev migrantov se med seboj precej razlikujejo, vsi pa bivajo v najetih zasebnih stanovanjih. Razlika je le ta, da jih nekaj živi v skupnem stanovanju skupaj z ostalimi delavci migranti, medtem ko drugi živijo sami ali skupaj s svojo partnerico Slovenko. Slednji so v boljšem položaju, saj živijo v večjem stanovanju, imajo prostor za druženje in pri iskanju stanovanja niso imeli težav.
- Z več težavami pa se srečujejo delavci migranti, ki želijo najeti stanovanje za sebe in svojo družino, saj jim veliko najemodajalcev stanovanja ne želi oddati, nekateri pa zahtevajo vnaprejšnje plačilo večjega števila najemnin.
- Delavci migranti, ki skupaj s svojimi družinami živijo v majhnem stanovanju in tisti, ki si bivalni prostor delijo z ostalimi delavci migranti, praktično nimajo zasebnosti.
- Več zasebnosti si lahko privoščijo delavci migranti, ki bivajo v lastnem stanovanju. Kljub vsemu pa še vedno svoj mir največkrat najdejo izven stanovanja v naravi, na sprehodu ali v kavarni ob kavi.

- Prosti čas večine delavcev migrantov je precej enoličen, izkoristijo ga za druženje s prijatelji, sprehod po mestu, opravljanje nujnih stvari, ali pa ga preprosto preživijo kar v svojem stanovanju. V povprečju imajo malo prostega časa.
- Nekaj delavcev migrantov se v prostem času ukvarja s športom ali pa svoj prosti čas posvetijo aktivnostim v kakšnem društvu, ampak takih ni veliko.
- Delavci migranti se srečujejo z občasnimi zdravstvenimi težavami, zdravnika obiščejo samo, kadar je potrebno, sicer pa imajo z njim dobre odnose.
- V primeru pomanjkljivega znanja slovenskega jezika, ki ga delavci migranti potrebujejo v komunikaciji z javnimi uslužbenci, se vedno najde kakšna rešitev. Javni uslužbenci se velikokrat zatečejo k uporabi srbskega oziroma hrvaškega jezika, v večini primerov pa delavci migranti s seboj pripeljejo »ad hoc« prevajalca, torej delavca migranta, ki govori slovensko. Včasih se tudi zgodi, da vlogo »ad hoc« prevajalca prevzame otrok delavca migranta, ki se je slovenščine naučil v šoli.
- Delavci migranti se srečujejo z več vrstami diskriminacije, najbolj odprto pa so spregovorili o diskriminaciji, ki se pojavlja na področju iskanja stanovanja, ki sem jo omenil že prej. Z diskriminacijo na podlagi nacionalnosti se srečujejo v barih, kavarnah, kadar se odpravijo na zabavo in ob stikih s policisti.
- Delavci migranti s strani policistov čutijo precej sovražen in nadzorovalen odnos, saj morajo, po odgovorih sodeč, veliko dokumentov nositi s seboj ves čas, saj jim jih preverjajo mnogo bolj pogosto kot slovenskim državljanom. V zadnjih letih se je situacija zaostрила.
- Nekateri delavci migranti mislijo, da so se diskriminaciji v veliki meri zaradi daljšega bivanja ali poznavanja razmer v Sloveniji izognili, ampak je pravzaprav ne zaznajo oziroma je ne znajo opredeliti kot tako, ker se jim zdi nekaj običajnega. Večina delavcev migrantov pa diskriminatornih ravnanj ne želi razkriti, ali pa si jih razlaga kot nekaj normalnega oziroma ne znajo opredeliti, ali je določeno ravnanje diskriminatorno ali ne.
- Delavci migranti se prav tako soočajo z multiplo ali večplastno diskriminacijo, saj so diskriminirani že samo zaradi tega, ker prihajajo iz tuje države, izhodišča za diskriminacijo pa so še drugačen videz, vera, jezik, itn.
- Delavci migranti se srečujejo z naslednjimi ovirami: prevelika razdalja od družine; plačilna nedisciplina delodajalcev in neevropske plače; vse večji pritiski na

delovnem mestu; verjetnost, da zaradi načina življenja in dela ostanejo posledice pri zdravju; državljanstvo, dokumenti, birokracija, v kolikor želiš delati na svojo roko; nakup nepremičnine; tiho in dolgotrajno izkoriščanje delavcev migrantov, kot so presežki delovnih ur; opravljanje »umazanega« dela, ki ga domačini na višjem položaju ne želijo opraviti, itn.

- Delavci migranti pa vidijo tudi naslednje prednosti življenja v Sloveniji: delujoče zdravstvo, varstvo otrok in trg dela; čistost države; življenjski slog Slovencev; nekatere lastnosti Slovencev; več dela kot v domovini; boljši zaslužek in s tem preskrbljena družina; boljša delovna disciplina; večje možnosti za osebni uspeh, izzive in preizkušnje; več stika s tujino, itn.

7. PREDLOGI

- Izvesti bi bilo potrebno izobraževanje za uslužbence v javnem sektorju, ki bi temeljilo na predstavitvi področja migracij in dela s tujimi državljani, najpomembnejša pa bi bila predstavitev antidiskriminacijskih in medkulturnih metod dela;
- preprečevati bi bilo potrebno institucionalno diskriminacijo, ki se kaže s šikaniranjem delavcev migrantov. To bi dosegli z uvedbo antidiskriminacijskih protokolov, ki bi jim uslužbenci morali slediti, kršitve pa bi bile sankcionirane;
- socialne delavke in socialni delavci bi lahko prevzele pomembno vlogo pri izdelavi antidiskriminacijskih protokolov in izobraževanju javnih uslužbencev;
- izvajanje različnih delavnic, pogovorov, kulturnih dogodkov, ki bi pripomogli k temu, da bi se delavci migranti in večinsko prebivalstvo med seboj spoznali in bolje razumeli;
- odprtje posebne pisarne za pomoč delavcem migrantom, kjer bi evidentirali morebitne kršitve pravic v delovnih procesih, jim pomagali pri pisanju prošenj, zahtev, ipd., jim nudili pomoč v obliki informacij, obvestil, navodil ter jim ponujali pomoč pri obračanju na državne organe in druge institucije. Pisarna bi bila tesno povezana z lokalnim Sindikatom, pristojnim Inšpektoratom za delo, Centrom za socialno delo, Upravno enoto, Zavodom za zaposlovanje in nevladnim sektorjem. Zagovorniki bi preverjali stanje na terenu, na njega na ustrezen način opozarjali in zagovarjali pravice delavcev migrantov. Prav tako bi jim lahko v pisarni nudili psihosocialno pomoč, osebno svetovanje, podporo, različne aktivnosti za preživljanje prostega časa, ipd., ali pa bi prevzeli logistični del in delavce migrante usmerjali k primernim strokovnim delavcem in v ustrezne ustanove;
- izvajanje okroglih miz in pogovorov, ki bi služili k sprejemanju drugačnosti, večji strpnosti, razbijanju predsodkov in predstavitvi položaja delavcev migrantov v lokalni skupnosti;
- predstavitev delavcev migrantov in njihovih zgodb v različnih medijih.

8. LITERATURA IN VIRI

Literatura:

1. Bade, K., J. (2005). *Evropa v gibanju : Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba /*cf.
2. Balibar, E. (2007). *Mi, državljani Evrope? : meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
3. Bešter, R. (2007). Integracija in model integracijske politike. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci : Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 105-134.
4. Bešter, R. (2007). Socialnoekonomska integracija priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 219-255.
5. Beznec, B. (2009). Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 37, 238: 13-28.
6. Bofulin, M., Bešter, R. (2010). Enako zdravstvo za vse? Imigranti v slovenskem zdravstvenem sistemu. V: Medvešek, M., Bešter, R. (ur.). *Državljan tretjih držav ali tretjerazredni državljani? : Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 270-311.
7. Brezigar, S. (2010). »Dobrodošli v Slovenijo, vendar ne zahtevajte preveč!« Izseki iz življenja državljanov tretjih držav na trgu delovne sile v Republiki Sloveniji. V: Medvešek, M., Bešter, R. (ur.). *Državljan tretjih držav ali tretjerazredni državljani? : Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 142-171.
8. Dolenc, D. (2007). Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 69-102.
9. Dominelli, L. (1995). Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo* 34, 3: 181-193.

10. Frassanito, M. (2009). »Kakšna kriza?«. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 37, 238: 110-117.
11. Gornik, B. (2010). Človekove pravice – utopija sodobnega sveta. V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 171-190.
12. Grah, M. (2012). Zdesetkana in postarana migrantska skupnost : Migranti: absolutnemu povečanju izkoriščanja so se pridružile nove, »inovativne« oblike izžemanja. *Delo*, 23. 02. 2012, str. 21.
13. Gregorčič, M. (2005). *!Alerta roja! : teorije in prakse onkraj neoliberalizma*. Ljubljana: Študentska založba.
14. Komac, M. (2007). Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 35-65.
15. Komac, M. (ur.). (2007). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
16. Komac, M., Medvešek, M., Roter P. (2007). *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!? : Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
17. Kralj, A. (2008). *Nepovabljeni : globalizacija, nacionalizem in migracije*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
18. Kuhar, R. (2009). Na križiščih diskriminacije : večplastna in intersekcijska diskriminacija. Ljubljana: Mirovni inštitut.
19. Leskošek, V. (2005). Uvod: med nestrpnostjo in sovraštvom. 2005: Mirovni inštitut. V: Leskošek, V. (ur.). *Mi in oni : Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Str. 9-19.
20. Lipovec, Č., U. (2010). Slep pega evropskega zdravstva: analiza nekaterih vidikov zdravja migrantov. V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 57-81.
21. Long, L., D., Oxfeld, E. (ur.). (2004). *Going Home? Refugees, Migrants, and Those Who Stayed Behind*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

22. Lukič, G. (2010). Delavci migranti v času ekonomske krize – ali kakšna je razlika med delavci in delovno silo. V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 129-145.
23. Lukšič, H., M. (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
24. Mazzini, M. (2011). *Če ti ni kaj prav, se pa izseli!* : izbrane kolumne za Planet Siol.net. Novo Mesto: GOGA.
25. Medica, K. (2010). Sodobni integracijski procesi in kontroverznosti krožnih migracij. V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 37-56.
26. Medica, M. Lukič, G. (2011). *Migrantski circulus vitiosus*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
27. Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). (2010). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
28. Medvešek, M. (2010). Demografske in socioekonomske značilnosti državljanov tretjih držav v Sloveniji. V: Medvešek, M., Bešter, R. (ur.). *Državljan tretjih držav ali tretjerazredni državljani? : Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 47-91.
29. Medvešek, M. (2007). Percepcije priseljencev in potomcev priseljencev o kulturni razsežnosti integracijskega procesa. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 333-372.
30. Medvešek, M. (2007). Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 187-217.
31. Medvešek, M., Bešter, R. (2010). Uvod: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji. V: Medvešek, M., Bešter, R. (ur.). *Državljan tretjih držav ali tretjerazredni*

- državljeni? : Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 7-19.
32. Mesec, B. (1997). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu I : Študijsko gradivo za interno uporabo.* Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
 33. Mlačič, J. (2010). Zaposlovanje tujcev in imigracije v Sloveniji. V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno primorsko. Str. 83-86.
 34. Mozetič, P. (2009). Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 37, 238: 31-50.
 35. Nemanič, J. (2010). Življenjski pogoji gradbenih delavcev, ki živijo v samskih domovih (predstavitev dveh primerov s terena). V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 159-167.
 36. Pajnik, M. (2010). Socialno državljanstvo, migracije in trg dela. V: Medica, K., Lukič, G., Bufon, M. (ur.). *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo.* Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 13-36.
 37. Pezdir, T. (2007). Stiki in vezi z izvornim okoljem. V: Komac, M. (ur.). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 423-445.
 38. Pirc, J. (2010). Stanovanjska problematika državljanov tretjih držav v Sloveniji. V: Medvešek, M., Bešter, R. (ur.). *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani? : Integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji.* Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 172-204.
 39. Pirec, A., Recko, T., Bedrač, J., Schmidt, A. (2010). Se vam zdi to zabavno ali pomembno? *Socialno delo* 49, 2-3: 155-164.
 40. Povodnik, N. (2007). Kulturni nesporazumi v socialnem delu. *Socialno delo* 46, 3: 117-123.
 41. Rus, V., Toš, N. (2005). *Vrednote Slovencev in Evropejcev.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

42. Sayad, A. (2004). *The Suffering of the Immigrant*. Cambridge: Polity Press, itd.
43. Ule, M. (2005). Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. 2005: Mirovni inštitut. V: Leskošek, V. (ur.). *Mi in oni : Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Str. 21-40.
44. Vogel, M. (2012). Balkan v očeh zahodnih politikov in popotnikov. *Delo*, 02.04.2012, str. 8.
45. Vreček, N. (2007). *Integracija kot človekova pravica : Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Andragoški center Republike Slovenije.
46. Zadnikar, D. (1996). Ali smo Slovenci sploh lahko zlobni?. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 23, 179: 5-7.
47. Zaviršek, D. (1996). Vsakdanjost rasizmov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 23, 179: 11-15.
48. Zorn, J. (2003). Antirasistična perspektiva v socialnem delu: Kako prepoznati rasizem v vsakdanjem življenju in kulturna kompetentnost služb. *Socialno delo* 42, 4-5: 303-309.

Internetni viri:

1. http://dk.fdv.uni-lj.si//diplomska_dela_1/pdfs/mb11_huskaric-jasna.pdf
2. http://www.ess.gov.si/_files/3514/MI0112.pdf
3. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Plahhutta-Sergeja.PDF>

Pravni viri:

1. Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju. Uradni list Republike Slovenije, št. 9/1992, 13/1993, 9/1996, 29/1998, 77/1998 Odl.US: Up 53/96, 6/1999, 56/1999-ZVZD, 99/2001, 42/2002-ZDR, 60/2002, 11/2003 Skl.US: U-1-279/00-42, 126/2003, 20/2004-UPB1, 62/2005 Odl.US: U-1-390/02-27, 76/2005, 100/2005-

UPB2, 100/2005 Odl.US: U-1-69/03-17, 21/2006 Odl.US: U-1-277/05-32, 38/2006, 72/2006-UPB3, 114/2006-ZUTPG, 91/2007, 71/2008 Skl.US: U-1-163/08-7, 76/2008, 118/2008 Skl.US: U-1-163/08-12, 47/2010 Odl.US: U-1-312/08-31, 62/2010-ZUPJS.

2. Zakon o zaposlovanju in delu tujcev-1, Ur. list RS, št. 26/2011.

9. POVZETEK

V diplomski nalogi z naslovom *Vsakdanje življenje delavcev migrantov v Kranju* sem s pomočjo kvalitativne analize intervjujev raziskal vsakdanje življenje in ovire, s katerimi se delavci migranti soočajo v Kranju.

V teoretičnem delu sem veliko pozornost posvetil področju migracij, vrstami migracij in migracijam v slovenskem prostoru, kjer podatki že nakazujejo, kateri državljani tretjih držav pri nas predstavljajo največji delež. Potrebna se mi je zdela tudi sama predstavitev pojma državljanov tretjih držav, nisem pa mogel mimo zelo pomembnega segmenta migracij, integracije. Nadalje sem se dotaknil tem, ki se tesneje dotikajo vsakdanjega življenja delavcev migrantov. Opisal sem delovne pogoje, delo v času krize, bivalne pogoje in zasebnost v njih, prostore druženja, vlogo, ki jo opravljajo delavski domovi, zdravstveno stanje delavcev migrantov in njihovo udejanjanje v društvih. Zelo pomembno se mi je zdelo osvetliti socialne mreže, ki jih delavci migranti premorejo ter način ohranjanja stikov in vezi z izvornim okoljem. Velik del sem namenil tudi opisu ovir, s katerimi se srečujejo delavci migranti v Sloveniji. Predstavim pogled večinskega prebivalstva, ki so ga raziskovali Komac, Pirc, Medveškova in drugi, ta pa vsebuje primesi nestrpnosti, predsodkov, sovražnega govora in diskriminatornega obravnavanja, ki ga delavci migranti v majhnem številu doživijo neposredno. Gre predvsem za ignoranco in prefinjene, skrite oblike naštetih ravnanj s strani večinskega prebivalstva

V empiričnem delu sem predstavil rezultate, do katerih sem prišel po načelih kvalitativne analize intervjujev. V rezultatih sem spoznal različne vidike vsakdanjega življenja delavcev migrantov v Kranju, ki sem jih podrobneje po sklopih predstavil v poskusni teoriji. V razpravi pa sem rezultate raziskave in teorijo področja delavcev migrantov združil v eno. Sklopi poskusne teorije so naslednji: začetek življenja v Sloveniji, splošni podatki delavcev migrantov, razlogi za prihod v Slovenijo; socialna mreža delavcev migrantov, prijateljski odnosi in stiki na splošno in kakšni so le-te s Slovenci, kako sprejete se delavci migranti počutijo v slovenski družbi ter kako ohranjajo stike in vezi z družino v domovini; s kakšnimi ovirami se srečujejo, kakšne težave se pojavljajo pri uporabi slovenščine, kako se spoprijemajo s finančno stisko in na kakšen način varčujejo denar ter v kakšni meri in na kakšen način se soočajo z diskriminatornim ravnanjem; kakšne so življenjske razmere, bivalni

pogoji, kako je z zasebnostjo in prostori druženja, kakšno delo opravljajo, kako preživljajo prosti čas, njihovo zdravstveno stanje, kakšne ovire in prednosti vidijo v Sloveniji ter kako so zadovoljni z življenjem v Sloveniji.

10. PRILOGE

PRILOGA 1 - POLSTRUKTURIRAN VPRAŠALNIK ZA DELAVCE MIGRANTE (SMERNICE ZA INTERVJU)

- Mi lahko poveste nekaj o sebi in o začetku življenja v Sloveniji? Kdaj in od kod ste prišli? Ali v Sloveniji živite sami ali s svojo družino?
- Ali je za vas prosti čas pomemben? Koliko prostega časa vam dnevno ostane na voljo in na kakšen način ga preživljate? Ostajate v stanovanju? Imate kakšne hobije – se s čim ukvarjate? Se družite s prijatelji?
- Kakšno delo opravljate in koliko ur dnevno? Koliko ste utrujeni po delu?
- Mi lahko, prosim, opišete vaše bivalne pogoje? Kako je s sanitarijami, kopalnico, kuhinjo, ogrevanjem, ipd.?
- Ali imate v vašem stanovanju skupne prostore za druženje in kakšni so?
- Ali imate možnost do zasebnosti v svojem stanovanju in koliko časa ste lahko sami?
- Ali ste se že kdaj želeli preseliti v kakšno drugo stanovanje? Ste se pri tem srečevali s kakšnimi ovirami?
- Koliko denarja vam, po pokritju vseh stroškov, ostane konec meseca? Kaj je poleg stanovanja največji strošek? Ali kaj denarja pošiljate svoji družini v matično državo?
- Kako je z vzpostavljanjem prijateljskih odnosov, ali imate prijatelje izven kroga svojih sodelavcev ali ljudi s katerimi živite? Ali se družite tudi z domačini? Ste imeli kdaj občutek, da težko navežete prijateljstvo z domačini? Kje mislite, da je vzrok?
- Ali ste kdaj mislili, da bi se za stalno preselili v Slovenijo in pripeljali tudi svojo družino? Če ste, kaj vas je oviralo, da ste si premislili? Ali je bil ovira za preselitev tudi jezik oziroma znanje slovenskega jezika?
- Ste deležni oziroma čutite kakršnokoli vrsto diskriminacije s strani slovenske družbe zaradi vašega porekla, jezika, naglasa, ipd.? Ste drugače obravnavani kot Slovenci? Kje in na kakšen način se to diskriminatorno vedenje kaže?
- Se počutite sprejete v slovensko družbo? Kaj bi bilo potrebno narediti, z vseh strani, da bi se počutili sprejete?
- Kakšne ovire in prednosti vidite v svojem življenju v Sloveniji?
- Kakšno je vaše zdravstveno stanje? Imate osebnega zdravnika v Sloveniji? Ali redno obiskujete zdravnika? Kako poteka zdravljenje?

PRILOGA 2 – KODIRANJE IZJAV

Tabela 9.1.: Kodiranje izjav

IZJAVE	POJMI	KATEGORIJE
V Sloveniji sem 10 let ... (D1)	V Sloveniji je 10 let	Dolžina bivanja v Sloveniji
Na Kosovu sem delal v gradbeništvu ... (D1)	Delo na Kosovu	Delo
Tukaj smo skupaj z ženo in dvema otrokoma ... (D1)	Imam družino v Sloveniji	Ohranjanje stikov in vezi z družino
... komaj preživimo. (D1)	Težko (pre)živijo v sedanji krizi	Denar, finančna stiska in varčevanje
Ne pridemo skozi mesec, ne moremo poravnati vseh računov. (D1)	Težko (pre)živijo v sedanji krizi	Denar, finančna stiska in varčevanje
Živimo skupaj v najemniškem stanovanju za 350 evrov mesečno. (D1)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Dokončano imam srednjo šolo. (D1)	Dokončana srednja šola	Izobrazba
V Slovenijo sem prišel zaradi dela. (D1)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Trenutno nimam zaposlitve. (D1)	Brez zaposlitve	Delo
... prej sem delal od 8 do 10 ur dnevno, od marca do decembra ... (D1)	Delovni čas	Delo
...po službi sem bil utrujen... (D1)	Utrujenost po službi	Delo
... delal sem v gradbeništvu. (D1)	Delovno mesto	Delo
... v prostem času se družim s prijatelji, doma sem z družino, skrbim za otroke. (D1)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
Z družino gremo na sprehod, tukaj imam dva brata in kolege. (D1)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
Živim v najemniškem stanovanju. Stanovanje je normalno. (D1)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji

Imam enosobno stanovanje, zato se ne morem nikamor umakniti. (D1)	v bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnosti	Zasebnost
Grem na sprehod, v gozd, dol do Kokre, gledam vodo in ribe. (D1)	Mir najdem izven bivalnega prostora	Zasebnost
Na koncu meseca mi ostane 300 evrov ... (D1)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
Kako naj pošljem na Kosovo, če pa še sam nimam denarja, nimam dela. (D1)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Med prijatelji imam bolj malo Slovencev ... (D1)	Imam stik s Slovenci	Prijateljevanje in stiki s Slovenci
S Slovenci nisem nikoli skušal biti prijatelj. (D1)	Nimam stika s Slovenci	Prijateljevanje in stiki s Slovenci
Jezik me ne ovira veliko. (D1)	S slovenščino nima težav	Jezik
Jezik je težek, saj znam slovensko, jezik mi ni problem. (D1)	S slovenščino nima težav	Jezik
Ko sem s svojimi prijatelji Albanci nimam težav, prav tako ne na upravni enoti, trgovini in drugod. (D1)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
Na več kot desetih naslovih sem moral vprašati, da sem dobil stanovanje. (D1)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
Rečejo ti, da hočejo za 10 mesecev vnaprej plačano najemnino ... (D1)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
Vsako jutro pred Intersparom stoji kriminalist in preverja dokumente. (D1)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
Gledajo kdo je Albanec, kdo je Slovenec. (D1)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
Tri leta nazaj tega ni bilo, ni bilo kontrol. (D1)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
Tukaj bivaš, ampak moraš imeti vsa dovoljenja s sabo. (D1)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
Za jesti in piti imam, nič mi ne manjka, v redu je. (D1)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji

Nimam zdravstvenih težav, hodim k zdravniku in z njim nimam težav. (D1)	Z zdravjem nima težav	Zdravstveno stanje
... bolj malo pošiljam na Kosovo. (D1)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
... večinoma se družim z ljudmi iz Kosova. (D1)	Prijatelji lastne narodnosti	Prijateljski odnosi
V Slovenijo sem prišel 6 let nazaj... (D2)	V Sloveniji 6 let	Dolžina bivanja v Sloveniji
... prišel sem zaradi dela. (D2)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
... tukaj sem že imel očeta. (D2)	Pripeljati družino	Razlogi za prihod v Slovenijo
Imam končano srednjo šolo ... (D2)	Končana srednja šola	Izobrazba
... na Kosovu sem delal v kuhinji. (D2)	Prihaja iz Kosova	Država izvora
Trenutno nič ne delam, iščem delo. (D2)	Brez zaposlitve	Delo
V prostem času grem na sprehod, gremo v Tuša, na kavo s prijatelji. (D2)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Prej sem delal ob 8 do 12 ur dnevno. (D2)	Delovni čas	Delo
Če je na koncu službe prišel beton, je to trajalo še štiri ure. (D2)	Delo je odvisno od razmer	Delo
Dodatne ure lahko izkoristim pozimi, jih ne izplačujejo. (D2)	Delovni čas	Delo
Vedno sem delal v gradbeništvu. (D2)	Delovno mesto	Delo
Živim v najemniškem stanovanju ... (D2)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji
... mesečno plačujem 140 evrov. (D2)	Stroški za najemnino	Bivalni pogoji
V sobi sem jaz in še štirje fantje. (D2)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Imamo skupno kuhinjo, toaleta in kopalnico. (D2)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji

Ni problema, če živiš sam, problem je, če hočeš živeti z družino. (D2)	Živim z družino/partnerico	Bivalni pogoji
Če hočem imeti mir, grem na sprehod po mestu ali pa na kavo. (D2)	Mir najdem izven bivalnega prostora	Zasebnost
Na Kosovo pošiljam od 50 do 100 evrov mesečno. (D2)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Ko sem še delal, mi je mesečno ostalo od 400 do 500 evrov. (D2)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
Trenutno dobivam socialno pomoč. (D2)	Težko (pre)živijo v sedanji krizi	Denar, finančna stiska in varčevanje
Mešani prijatelji, več narodnosti, predvsem pa z ljudmi iz Kosova. (D2)	Prijatelji različnih narodnosti	Prijateljski odnosi
Malo govorim srbsko, ker ne znam dobro slovensko. (D2)	Težave s slovenščino na začetku	Jezik
Nekako se da zmeniti. (D2)	Skromno znanje slovenščine	Jezik
Nimam denarja, da pripeljem družino ... (D2)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Jih pa imam namen pripeljati, ko bodo razmere dopuščale. (D2)	Pripeljati družino	Razlogi za prihod v Slovenijo
V Planetu Tuš so rekli, da ne morem noter, ker sem Albanec. (D2)	Diskriminacija glede na nacionalnost	Diskriminacija
Albanec si, vrni se nazaj! (D2)	Diskriminacija glede na nacionalnost	Diskriminacija
Kaj si ti, Albanec? Vrati se nazaj! (D2)	Diskriminacija glede na nacionalnost	Diskriminacija
Z zdravjem nimam težav, vse je v redu. (D2)	Z zdravjem nima težav	Zdravstveno stanje
V Slovenijo sem prišel pred 3,5 leti. (D3)	Ne dolgo časa v Sloveniji	Dolžina bivanja v Sloveniji
Imam končano srednjo šolo. (D3)	Končana srednja šola	Izobrazba
V Slovenijo sem prišel zaradi dela. (D3)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Na Kosovu sem delal v lokalu, doma sem imel kmetijo. (D3)	Delovno mesto - Kosovo	Delo

V prostem času grem na kavo s kolegi ... (D3)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Grem na sprehod po Kranju, s prijatelji gremo v Planet Tuš. (D3)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Po službi grem pod tuš, grem mal po mestu, se srečam s prijatelji, potem pa grem spat za 8 ur. (D3)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas
Danes sem začel z delom ... (D3)	Delovno mesto	Delo
... prej sem delal od 8 do 12 ur dnevno, dokler ni šef rekel, da je dovolj za tisti dan. (D3)	Dolg delovni čas	Začetek življenja v Sloveniji
... danes je bil moj prvi delovni dan, delam na gradbišču. (D3)	Delovno mesto	Delo
Živim v mestu v najemniškem stanovanju ... (D3)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji
... plačujem 135 evrov mesečno. (D3)	Stroški za najemnino	Bivalni pogoji
... v sobi živim jaz in štirje drugi kolegi. (D3)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Imamo kuhinjo, toaleta in kopalnico. (D3)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji
Če hočem imeti mir grem na sprehod ali na kavo. (D3)	Mir najdem izven bivalnega prostora	Zasebnost
Tudi ko delam ali če ne, mi skoraj nič ne ostane. (D3)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
Kar zaslužim čez poletje, zapravim čez zimo, da plačam vse prispevke. (D3)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
Denarja na Kosovo skoraj ne pošiljam. (D3)	Pošiljanje denarja domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Večino prijateljev imam iz Kosova ... (D3)	Prijatelji lastne narodnosti	Prijateljski odnosi
Imam težave z jezikom, zamešam besede ... (D3)	Skromno znanje slovenščine	Jezik
... nimam kontakta s Slovenci ... (D3)	Nimam stika s Slovenci	Prijateljski odnosi in stik s Slovenci
... ne govorim dovolj slovensko.	Skromno znanje slovenščine	Jezik

(D3)		
Znam nekaj besed: kuža, malca, živjo, itn., drugače pa menjam besede. (D3)	Skromno znanje slovenščine	Jezik
Peljem otroka od brata okoli in se mal pogovarjam z ljudmi. (D3)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Imam težave z jezikom ... (D3)	Skromno znanje slovenščine	Jezik
... v Sloveniji želim ostati, ampak bo treba počakati. (D3)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Slovenija je dobra. (D3)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Policija me vedno ustavlja, vedno me sprašujejo za dokumente. (D3)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
To se dogaja povsod, dvakrat tedensko mi preverjajo dokumente. (D3)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
S strani Slovencev nimam težav. (D3)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
Z zdravjem nimam težav, vse je v redu. (D3)	Z zdravjem nimam težav	Zdravstveno stanje
... drugače pa sem prijatelj s sosedom Slovincem. (D3)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Prišel sem leta 2009. (D4)	Prišel leta 2009	Dolžina bivanja v Sloveniji
Delam v gradbeništvu. (D4)	Delovno mesto	Delo
Živim sam ... (D4)	Živim sam	Bivalni pogoji
... punca je Slovenka. (D4)	Imam družino v Sloveniji	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Hotel sem delati v gostilni, ampak ni šlo. (D4)	Odprtje svojega podjetja	Razlogi za prihod v Slovenijo
... tukaj sem želel odpreti gostilno, ampak ni šlo. (D4)	Odprtje svojega podjetja	Razlogi za prihod v Slovenijo
V prostem času gledam telenovele s punco. (D4)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
S punco greva mal okrog po Bledu, Bohinju. (D4)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
... večino časa preživim s punco	Prosti čas posvečen	Prosti čas

ali pa s prijatelji v kavarni. (D4)	družini/partnerici	
Dnevno imam 6 ur prostega časa. (D4)	Količina prostega časa	Prosti čas
Največ smo v gostilni. (D4)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Zdaj sva bila s punco na dopustu, bila sva v Bohinju. (D4)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
... 500 evrov sva zapravila ... (D4)	Denar potrošijo za lastne potrebe	Denar, finančna stiska in varčevanje
Delam do 7 do 17, potem sem prost. (D4)	Delovni čas	Delo
Poleti se dela več, pozimi je dosti prosto. Ko je sneg se ne dela. (D4)	Delo je odvisno od razmer	Delo
Delam v gradbeništvu pri sorodniku. (D4)	Delovno mesto	Delo
Živim v enosobnem stanovanju, imam kuhinjo, kopalnico in stranišče. (D4)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji
Punca ima hišo z 250 kvadratnimi metri, tako da sva večinoma pri njej ... (D4)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
... doma se večinoma samo stuširam, potem pa grem k njej. (D4)	Prosti čas posvečen družini/partnerici	Prosti čas
S punco sva se skupaj hotela preseliti na svoje, ampak sva se odločila, da je bolje pri njej doma. (D4)	Živim z družino/partnerico	Bivalni pogoji
Na Kosovo ne pošiljam nič denarja, ker ga ne potrebujejo. (D4)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Edini strošek je življenjsko zavarovanje, za katerega dam 35 evrov na mesec, plačeval ga bom še 17 let. (D4)	Denar potrošijo za lastne potrebe	Denar, finančna stiska in varčevanje
Vse kar mi ostane, porabim. (D4)	Denar potrošijo za lastne potrebe	Denar, finančna stiska in varčevanje
Na Kosovu imajo dovolj, ne potrebujejo moje pomoči. (D4)	Domači ekonomsko samostojni	Ohranjanje stikov in vezi z družino

Družim se s Slovenci, Bosanci, Srbi, Albanci. (D4)	Prijatelji različnih narodnosti	Prijateljski odnosi
Enkrat sem imel težave s Slovenci, smo se skregali, bili so pijani. (D4)	Občutek nesprejetosti	Sprejetost v slovensko družbo
30 odstotkov prijateljev je Slovencev... (D4)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
... večinoma se družim s sodelavci. (D4)	Prijatelji sodelavci	Prijateljski odnosi
Slovenci s katerimi se družim so npr. bratranec od punce, sošolka od punce itn. (D4)	V stik s Slovenci prišel preko družine/partnerice	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Včasih čutim diskriminacijo s strani Slovencev. (D4)	Čuti diskriminacijo	Diskriminacija
Na začetku je bil problem zaradi jezika, ker ga nisem govoril. (D4)	Težave s slovenščino na začetku	Jezik
V slovensko družbo se počutim sprejeto. (D4)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
Vse kar rabim, imam. (D4)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Slabosti ne vidim, tukaj sem bolj zdrav. (D4)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Na Kosovu sem bil bolj suh, v Sloveniji sem se zredil za 21 kilogramov. (D4)	Z zdravjem nima težav	Zdravstveno stanje
Življenje tukaj se mi zdi v redu, brez problema. (D4)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
... tukaj sem bolj zdrav. (D4)	Z zdravjem nimam težav	Zdravstveno stanje
V Sloveniji sem že 23 let. (D5)	V Sloveniji 23 let	Dolžina bivanja v Sloveniji
Prišel sem iz Kosova. (D5)	Prišel iz Kosova	Država izvora
Tukaj živim sam ... (D5)	Živim sam	Bivalni pogoji
Vsaki 15 dni grem na Kosovo, z avtom ali letalom. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Prišel sem za kratek čas, direktno iz šole, ker nisem našel dela. (D5)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Zaključil sem srednjo gumarsko šolo, šel sem naprej za učitelja,	Zaključil srednjo gumarsko šolo	Izobrazba

ampak nisem dokončal in sem odnehal. (D5)		
Delal sem v gradbeništvu, kopal sem jarke. (D5)	Opravljanje najslabših del	Začetek življenja v Sloveniji
Delal sem tisto kar nihče noče, kramp pa lopata, tega se vsi izogibajo. (D5)	Opravljanje najslabših del	Začetek življenja v Sloveniji
Opravljal sem najslabše delo, tisto, ki ga nihče noče opravljati. (D5)	Opravljanje najslabših del	Začetek življenja v Sloveniji
Potem sem odprl firmo, leta 1999, delali smo za telekomunikacijo, komunalne storitve, ipd. (D5)	Lastno podjetje	Delo
... jaz imam firmo, zaposlenih imam 8 ljudi, potem pa poleti vzamem še dodatne delavce ... (D5)	Lastno podjetje	Delo
Čez poletje imam čez 40 delavcev, vzamem kooperante, ljudi vzamem na pogodbo. (D5)	Lastno podjetje	Delo
Veliko delamo izkope za zunanje sodelavce. (D5)	Lastno podjetje	Delo
... delavcem plačam 6 evre na uro. (D5)	Lastno podjetje	Delo
Ljudi najdem, ker smo znana firma, ljudje me sami kličejo, če imam kakšno delo za njih. (D5)	Lastno podjetje	Delo
Na začetku sem kopal kanale, 15-20 metrov na dan, po meter globoke. (D5)	Opravljanje najslabših del	Začetek življenja v Sloveniji
Jarke sem kopal 4 do 5 let, plačan sem bil na metre. (D5)	Opravljanje najslabših del	Začetek življenja v Sloveniji
Najhujše sem delal na začetku, imeli smo slabo hrano, salame in take stvari. (D5)	Slaba prehrana	Začetek življenja v Sloveniji
Delal sem 12 ur na dan, 99 % smo naredili ročno ... (D5)	Dolg delovni čas	Začetek življenja v Sloveniji
Ko sem prišel v Slovenijo, sta tukaj že delala moj oče in brat, ki sta opravljala isto delo. (D5)	Delo zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Dostikrat sem utrujen, zato grem	Utrujenost po službi	Delo

kar spat. (D5)		
Vsak dan grem od doma ob 6.30, ker moram imeti pod kontrolo moje delavce, včasih kakšnega tudi peljem na delo. (D5)	Delovni čas	Delo
Dostikrat pomagam ljudem pri urejanju papirjev. (D5)	Prijatelji lastne narodnosti	Prijateljski odnosi
V prostem času ne počnem ničesar posebnega. (D5)	V prostem času ne počnem nič posebnega	Prosti čas
Na kavi sem cel dan, s prijatelji. (D5)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
24 ur na dan letam gor in dol. (D5)	Delovni čas	Delo
Če sem prost grem na pijačo, kavo s prijatelji, se pogovarjamo. (D5)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Ponavadi ob 19.30 že gledam televizijo, grem malo na internet ... (D5)	Prosti čas preživim v bivalnem prostoru	Prosti čas
... se pogovarjam z otroci. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
V stanovanju živim z bratom, imava kuhinjo, kopalnico, stranišče, vse imam. (D5)	Živim z družino/partnerico	Bivalni pogoji
V svojem stanovanju imam prostor, kjer se lahko umaknem, lahko sem ves čas sam, samo ključ moram obrniti. (D5)	V bivalnem prostoru imam možnost zasebnosti	Zasebnost
... v asfaltni bazi sem spal v baraki. (D5)	Slabi pogoji bivanja	Začetek življenja v Sloveniji
V baraki je bilo slabo, na začetku ni bilo gretja, ampak so potem uredili. (D5)	Slabi pogoji bivanja	Začetek življenja v Sloveniji
Imam stanovanje v Trziču, tam živi 5 mojih delavcev. (D5)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Za svojega svaka sem moral plačati 6 mesecev najemnine za stanovanje vnaprej. (D5)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
... grem malo na internet, se pogovarjam z otroci. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino

Svojo ženo pokličem, s sinovoma govorimo preko interneta. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Govorimo 10-15 minut, vsak drugi ali tretji dan, včasih se slišimo enkrat na teden. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Včasih grem na Kosovo z avtom, največkrat pa z avtobusom, ker je najceneje. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Kadar sem prost grem na Kosovo, ponavadi sem dol 2 dni. (D5)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Tukaj uredim stvari, potem pa denar pošljem domov. (D5)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Kakšen mesec pošljem 1000 evrov, včasih nič, ker ne pridem skozi mesec. (D5)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Slovenskih prijateljev imam polovico. (D5)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Jaz se družim z vsemi, meni je vseeno, samo da je človek in da se razumemo, spoštujemo in ne gledamo grdo. (D5)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
... mi smo prišli v Slovenijo zaslužiti denar. (D5)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Ko se gre za delo, se pogovarjam s Slovenci, v prostem času se družim z vsemi. (D5)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Ne počutim se, da bi me kdo grdo gledal, niti v barih. (D5)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
S Slovenci nikoli nisem imel težav. (D5)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija
Dobil sem kazen. Ti si iz Kosova, ti nimaš izpita (...). Pijan sem bil, priznam. Potem je začel lagati, da sem govoril po telefonu in da nisem bil privezan. (D5)	Diskriminacija javnih služb	Diskriminacija
Jest se družim z vsemi ljudmi, tako da se počutim v redu. (D5)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
V Sloveniji sem samo zaradi denarja, živi pa se bolje na Kosovu.	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo

(D5)		
... sem polovično invalidsko upokojen ... (D5)	Imam zdravstvene težave	Zdravstveno stanje
Polovično sem upokojen, polovično delam, torej delam 4 ure. (D5)	Imam zdravstvene težave	Zdravstveno stanje
... zadaj v glavi imam glavobole. (D5)	Imam zdravstvene težave	Zdravstveno stanje
Do zdravnika grem vsak mesec in pol ... (D5)	Zadovoljni z zdravnikom/zdravstvenim sistemom	Zdravstveno stanje
Mi nimamo težav s Slovenci ... (D5)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
V Slovenijo sem prišel pred 16, 17 leti ... (D6)	V Sloveniji precej let	Dolžina bivanja v Sloveniji
... z namenom, da bi počel nekaj boljšega, imel boljše življenje in razmere na splošno. (D6)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Prišel sem z veliko težavami ... (D6)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Prišel sem kot navaden delavec ... (D6)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Prišel sem iz Kosova. (D6)	Prišel iz Kosova	Država izvora
Večina ne pride z namenom ostati. (D6)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Namen je nekaj časa ostati in potem iti na boljše. (D6)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Znati se moraš. (D6)	Na začetku se moraš znati	Začetek življenja v Sloveniji
... prostega časa skoraj ni, ga je čisto malo. (D6)	Količina prostega časa	Prosti čas
Prosti čas posvetiš higieni, redu, samemu sebi. (D6)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas
Za druge stvari je težko, ker delaš cel dan. (D6)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas
Potrudiš se, da narediš čistočo v stanovanju, stranišču, umiješ cunje. (D6)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas

Večinoma v nedeljo skušaš it nabavljat ... (D6)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas
... če imaš kaj več časa, se družiš s prijatelji iz svojih koncev. (D6)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Nekaj jih gre igrati kakšne športe. (D6)	Hobiji	Prosti čas
Začel sem delati kot navaden delavec ... (D6)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
... delal sem 12 ur na dan, vsak dan, razen nedelje, včasih tudi nedelje. (D6)	Dolg delovni čas	Začetek življenja v Sloveniji
Prostega časa ni. (D6)	Količina prostega časa	Prosti čas
Zvečer ti ostane ura, ura in pol, dve ... (D6)	Količina prostega časa	Prosti čas
... si moraš skuhati, umiti, stuširati in za druge stvari ni časa. (D6)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas
... razen če je deževno, takrat izkoristiš za druženje ali pa nekaj nepričakovanega. (D6)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Greš na kavico, greš ven, da vidiš kaj je. (D6)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
... je skoraj nemogoče imeti hobi ... (D6)	Hobiji	Prosti čas
Skupnih prostorov je malo, nikogar ne moraš povabiti ... (D6)	V bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnost	Zasebnost
Ne moreš se družiti, ne more se gost usesti na posteljo. (D6)	V bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnost	Zasebnost
Zasebnost je mogoča, redki si to lahko privoščijo ... (D6)	V bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnost	Zasebnost
... želijo preživeti s čim manjšimi stroški. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Če so delavci skupaj, je cena nižja. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Si sam, ampak si ves čas z drugimi. (D6)	V bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnost	Zasebnost
... si sam, ampak so ljudje ves čas okrog tebe. (D6)	V bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnost	Zasebnost

Hočeš čim več privarčevati in pomagati družini. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Nemogoče biti sam, ker želiš pomagati družini in varčevati denar. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Dostikrat rečejo, da si tujec in ti ne dajo stanovanja. (D6)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
Vprašajo te od kod si in ti ne dajo stanovanja, ker nisi državljan. (D6)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
Ovire imaš na vsakem koraku. (D6)	Ovire so na vsakem koraku	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
... bilo je določeno, če si Albanec, ti ne more dati stanovanja. (D6)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
Ostane ti od 400 do 600 evrov, če delaš po 12 ur in ne daješ drugim ... (D6)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
Če se ne družiš, ne porabiš. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Tisto kar ostane, pošiljam družini na Kosovo. (D6)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Skušaš čim več privarčevati, ne kupuješ drage hrane, pogledaš kje je poceni hrana. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
... vse je v vzgoji, naš način življenja je v vzgoji. (D6)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
... s tistimi, ki se srečaš na gradbišču, se družiš tudi izven delovnega mesta. (D6)	Prijatelji sodelavci	Prijateljski odnosi
S Slovenci se nimaš priložnosti družiti. (D6)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Zelo malo je možnosti, ker je samo vodja Slovenec. (D6)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Možno je samo, če se s Slovenci nepričakovano srečaš v kavarni, na kakšnem srečanju. (D6)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Z delavci iz gradbišča se da družiti izven delovnega časa, z njimi lahko kaj počneš. (D6)	Prijatelji sodelavci	Prijateljski odnosi

... ne moreš si privoščiti toliko stika z ljudmi z gradbišča, ker so šefi in se z njimi težko družiš. (D6)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
... če prideš v stik z njimi, se da komunicirati, ampak bolj malo. (D6)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Tudi so do tujcev bolj zadržani, se te izogibajo. (D6)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
V kavarnah te ne marajo ... (D6)	Diskriminacija glede na nacionalnost	Diskriminacija
Ovir je veliko, zahtevajo 100 stvari. (D6)	Ovire so na vsakem koraku	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Dosti so Albanci pozorni in se hočejo naučiti. (D6)	Želja naučiti se dobro slovenščino	Jezik
Trudijo se maksimalno, potrudili se bodo, da bodo razumeli. (D6)	Želja naučiti se dobro slovenščino	Jezik
Ovire so prisotne, ko ne moreš uporabljati naglas, sprašujejo te zakaj imaš naglas, kaj počneš v Sloveniji. (D6)	Diskriminacija glede na nacionalnost	Diskriminacija
Počutiš se diskriminiran, tudi če te nekdo samo nekaj začne spraševati, če si malo pozoren. (D6)	Čuti diskriminacijo	Diskriminacija
Nekateri delavci mislijo, da se za njih zanimajo. (D6)	Ne prepozna diskriminacije	Diskriminacija
Kaže se tako, da te vedno nekaj sprašujejo, kaj nameravaš, koliko nameravaš, da ti postavljajo pogoje, ki jih ne moreš izpolniti. (D6)	Čuti diskriminacijo	Diskriminacija
Na ovire naletiš povsod. (D6)	Ovire so na vsakem koraku	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Jaz se počutim super, zelo sprejeto. (D6)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
V 80 % se družim s Slovenci. (D6)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Sprejet sem, ne počutim se nesprejetega. (D6)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
Sedaj sem sprejet kot da sem	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo

Slovenec ali pa še bolj. (D6)		
Če se boš pokazal kot normalen, da znaš komunicirati, te bodo sprejeli. (D6)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Priden, razumljiv in pošten moraš biti, vse to moraš dokazati. (D6)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Dobro se počutim, večinoma je dobro. (D6)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Slovenci ti dajo možnost, če ti dobrega ne morejo dati, ti slabega ne bodo naredili. (D6)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Moti me, že če razmišljam o tem, o tistih časih, mori me. (D6)	Nerad razmišlja o začetku življenja v Sloveniji	Začetek življenja v Sloveniji
Prišel sem s 50 markami v žepu. (D6)	Prišel z minimalno denarja	Začetek življenja v Sloveniji
Prišel sem leta 2003 ... (D7)	Prišel leta 2003	Dolžina bivanja v Sloveniji
... tukaj imam ženo Slovenko in dva otroke, ki sta rojena tukaj. (D7)	Imam družino v Sloveniji	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Delam v gradbeništvu. (D7)	Delovno mesto	Delo
V prostem času hodim po Kranju. (D7)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Vsak dan se po službi dobimo s prijatelji v kavarni. (D7)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Malo igram tudi nogomet, za vikende, v nedeljo. (D7)	Hobiji	Prosti čas
Na dan imam tri ure prostega časa, največ pa za vikende. (D7)	Količina prostega časa	Prosti čas
V nedeljo ne delam. (D7)	Delovni čas	Delo
Delam od ponedeljka do sobote od 7 do 15 ... (D7)	Delovni čas	Delo
Imam dvosobno stanovanje, kuhinjo, dnevno sobo, kopalnico, stranišče. (D7)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji
V svojem stanovanju imam prostor za druženje. (D7)	V bivalnem prostoru imam možnost zasebnosti	Zasebnost

Največ se družimo v gostilni, z bratom in prijatelji. (D7)	Prijatelji lastne narodnosti	Prijateljski odnosi
... nikoli nisem imel problemov pri iskanju stanovanja. (D7)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija
Konec meseca mi ostane 500 evrov, enkrat malo več, enkrat malo manj. (D7)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
S Slovenci se družim bolj malo ... (D7)	Težko priti v stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Največ se družim s sodelavci. (D7)	Prijatelji sodelavci	Prijateljski odnosi
Trenutno se ne družim s Slovenci. (D7)	Nimam stika s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
Jezik je bil na začetku ovira, ko sem prišel. (D7)	Težave s slovenščino na začetku	Jezik
Delal sem v gradbeništvu, zato jezika nisem veliko potreboval. (D7)	Slovenščine ni potreboval	Jezik
V Sloveniji se dobro počutim, zame je tukaj boljše kot na Kosovu. (D7)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
Nikoli nisem čutil diskriminacije. (D7)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija
Tukaj je vse lepo. (D7)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Tukaj se počutim sprejetega, meni je zelo v redu. (D7)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo
... denarja je dovolj, lepo je, čisto je. (D7)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Sin in hčerka sta tukaj rojena, hodita v vrtec, sin bo začel hoditi v šolo. (D7)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Tukaj mi nič ne manjka, razlika je. (D7)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
... iz Kosova ... (D7)	Prišel iz Kosova	Država izvora
V Slovenijo sem prišel pred 35 leti ... (D8)	Že dolga časa v Sloveniji	Dolžina bivanja v Sloveniji
... delo sem opravljal v podjetju *** (ime podjetja), kasneje sem se	Delovno mesto	Delo

zaposlil na letališču Brnik. (D8)		
V Sloveniji sem končal elektrotehnično šolo. (D8)	Končana srednja šola v Sloveniji	Izobrazba
Takrat sem prišel s svojo kulturo, nisem poznal mentalitete Slovencev, mislil sem, da se bodo oni prilagodili meni in ne jaz njim. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Vključil sem se v slovenska društva in tam dojel, da se bom moral jest vključiti v družbo. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
... poročil sem se s Srbkinjo, ki je delala v Savi Kranj. (D8)	Imam družino v Sloveniji	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Imava dva otroka, ki končujeta študij. (D8)	Imam družino v Sloveniji	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Sam sem bil toliko časa tukaj, da sem se prilagodil, prav tako mi odgovarja način življenja. (D8)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Meni je pomembno, da me Slovenci jemljejo kot dobrega človeka, soseda in prijatelja ... (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
V prostem času delam stvari v zvezi s črnogorskim društvom. (D8)	Prosti čas posvečen nujnim opravkom	Prosti čas
Športni tip nisem, dobimo se v klubskem prostoru, igramo šah in podobne stvari. (D8)	Hobiji	Prosti čas
Slovenščina se mora govoriti, moramo se prilagoditi. (D8)	Želja naučiti se dobro slovenščino	Jezik
... me je sram, da ne govorim dobro slovensko. (D8)	Skromno znanje slovenščine	Jezik
Trenutno sem brezposeln ... sem na Zavodu za zaposlovanje (D8)	Brez zaposlitve	Delo
... žena je v pokoju ... (D8)	Žena je upokojena	Delo
Težko je, ampak sem skromen in zadovoljen z majhnim. (D8)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Otroci živijo na svojem, tako da sva v stanovanju sama z ženo. (D8)	Živim z družino/partnerico	Bivalni pogoji

Trenutno sem brezposeln, žena dobi 480 evrov pokojnine, tako da nama konec meseca ostane 150 evrov. (D8)	Ostanek denarja konec meseca	Denar, finančna stiska in varčevanje
S tem denarjem morava kupiti hrano, obleko in plačati druge stroške. (D8)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Je zelo težko, ne samo meni, ampak bo treba nekaj časa še tako živeti. (D8)	Težko (pre)živijo v sedanji krizi	Denar, finančna stiska in varčevanje
Pridemo skozi, ker smo iz siromašne družine, nismo zapravljeni ... (D8)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Stanovanja ni bilo tako lahko dobiti. (D8)	Diskriminacija na stanovanjskem področju	Diskriminacija
Z ženo sva dobila 35 kvadratov veliko garsonjero, od začetka sem bival v privatnem stanovanju. (D8)	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji
V Črno goro nisem nikoli pošiljal denarja ... (D8)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
... včasih sem šel v Črno goro za mesec dni na leto. (D8)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Moja miselnost je, da moraš najprej poskrbeti zase, potem pa za druge. (D8)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Sedaj greva z ženo enkrat letno v Črno goro, tja se odpraviva z avtom. (D8)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Prijatelje imam več narodnosti. (D8)	Prijatelji različnih narodnosti	Prijateljski odnosi
Imam veliko prijateljev Slovencev in drugih narodnosti ... (D8)	Prijatelji različnih narodnosti	Prijateljski odnosi
Z diskriminacijo nimam izkušnje ... (D8)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija
... človek se mora asimilirati, vsak se mora sčasoma asimilirati. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Slišim, da se največ diskriminacije dogaja na delovnem mestu. (D8)	Diskriminacija na delovnem mestu	Diskriminacija
Drug drugega moramo jemati kot	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo

človeka in spoštovati. (D8)		
Spoštovati moramo vse kulture, biti odprti, ker smo vsi ljudje s svojimi kulturnimi in nacionalnimi identitetami. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Vsi smo enaki, drugo ni pomembno. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Če se nekje sliši, da je en Črnogorec slab in nedostopen, to še ne pomeni, da smo vsi Črnogorci taki. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Treba se je prilagoditi, ta različnost je dobra, da si predstavimo kulture, da se spoštujemo in imamo razumevanje, da bo boljše. (D8)	Pogoji za sprejetost	Sprejetost v slovensko družbo
Star sem 56 let ... (D8)	Starost	Starost
... pojavijo se kakšne težave, grem do zdravnika in dobim zdravila. (D8)	Občasne zdravstvene težave	Zdravstveno stanje
Zdravnik je prijazen, veliko se pogovarjamo o Črni gori, več kot o zdravju. (D8)	Zadovoljni z zdravnikom/zdravstvenim sistemom	Zdravstveno stanje
Sem iz Bosne in Hercegovine, iz Banja Luke. (D9)	Prišel iz Bosne in Hercegovine	Država izvora
Tukaj sem že dve leti ... (D9)	Nedolgo časa v Sloveniji	Dolžina bivanja v Sloveniji
Tukaj sem se poročil s punco ... in zaradi dela. (D9)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
V prostem času sem malo doma, malo grem na sprehod, pa malo sem z ženo. (D9)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Vstanem ob 1.30 in delam do 10h, razvažam kruh za *** (ime podjetja) ... (D9)	Delovni čas	Delo
Rokomet sem igral včasih, sedaj le ko je priložnost. (D9)	Hobiji	Prosti čas
Po službi sem utrujen. (D9)	Utrujenost po službi	Delo
V službi so vsi prevozniki iz Bosne in Hercegovine, Poljske, tako da me ne jemljejo drugače. (D9)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija

V enem letu sem se naučil jezika. (D9)	S slovenščino nima težav	Jezik
Na začetku, ko sem prišel v trgovino, me je prodajalka spraševala kaj želim in ji nisem znal odgovoriti po slovensko. Znajo in razumejo, malo me je ignorirala. (D9)	Težave s slovenščino na začetku	Jezik
Živim pri puncu in njenih starših, z mamo. Imam dovolj prostora, smo trije v trosobnem stanovanju. (D9)	Živim z družino/partnerico	Bivalni pogoji
Domov ne pošiljam denarja, ker so ekonomsko samostojni. (D9)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Denar porabim zase in za punco. (D9)	Denar potrošijo za lastne potrebe	Denar, finančna stiska in varčevanje
Enkrat na mesec grem v Bosno, grem v soboto in se v nedeljo vrnem. Drugače pa se slišimo preko telefona. (D9)	Način ohranjanja stikov	Ohranjanje stikov in vezi z družino
Pred mojim prihodom v Slovenijo nisem imel nikogar.	V Sloveniji ni imel nikogar	Razlogi za prihod v Slovenijo
Prišel sem k puncu in mi je prijatelj od tasta pomagal najti službo. (D9)	Delovno mesto	Delo
Odvisno od perspektive, kakršna je situacija, ne kaže da bom ostal v Sloveniji. (D9)	V Sloveniji je malo prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Diskriminacije nisem nikoli čutil. (D9)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija
V kavarni mi je pijanček rekel: »ti si čefur«. (D9)	Diskriminacija glede na nacionalnost	Diskriminacija
Družim se s Slovenci, Bosanci, nekaj prijateljev imam iz službe, nekaj iz kavarne. (D9)	Prijatelji različnih narodnosti	Prijateljski odnosi
Trenutno v Sloveniji vidim malo prednosti. (D9)	V Sloveniji je malo prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Je urejena država, lažje se najde služba, imate dobro zdravstvo, ni toliko korupcije. (D9)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Da, počutim se sprejetega v	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo

slovensko družbo. (D9)		
Do zdravnika sem šel samo enkrat, sistem funkcionira. (D9)	Zadovoljni z zdravnikom/zdravstvenim sistemom	Zdravstveno stanje
V Bosni moraš dati denar, če želiš priti v vrsto za zdravnika. (D9)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Imam zaključeno srednjo strojno tehnično šolo ... (D9)	Končana srednja šola	Izobrazba
Na dan imam 33 strank in če naredim svoje dela tako kot moram, mi nihče ne teži. Pač opraviš svoje delo in je vse v redu. (D9)	Delovno mesto	Delo
V Sloveniji sem prišel iz Bosne ... (D10)	Prišel iz Bosne	Država izvora
... leta 1975 ... (D10)	Prišel dolgo nazaj	Dolžina bivanja v Sloveniji
... kjer sem končal srednjo elektrotehnično šolo in se zaposlil v takratnem IMT-ju. (D10)	Končana srednja šola	Izobrazba
Ker je že oče delal v Sloveniji, smo situacijo v Sloveniji dokaj dobro poznali. (D10)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Bila je dosti bolj razvita kot Bosna, zato smo prišli z enim samim ciljem, ustvariti čim boljše pogoje za življenje in utreti pot za bodoče generacije. (D10)	Želja po boljšem življenju	Razlogi za prihod v Slovenijo
Takratna skupna država je ponujala res veliko, dela je bilo več kot dovolj, kar pomeni da o finančnih problemih ni bilo nobenega govora. Slovenija nam je v tistih časih nudila veliko, finančno stabilnost, službena potovanja po celem svetu, prijazne ljudi in predvsem nova prijateljstva, ki so se ohranila do danes. (D10)	Delo, zaslužek	Razlogi za prihod v Slovenijo
Povratek leta 1998 je pokazal popolnoma drugačno sliko. Čutiti je bilo malo napetosti in nestrpnosti na vsakem koraku, na občini, v trgovini, na cesti. Predvsem pa je šlo za	Opravljanje najslabših del	Začetek življenja v Sloveniji

diskriminacijo delodajalcev, manjših privatnikov, ki so izkoriščali delavce iz držav bivše Jugoslavije. (D10)		
Trenutno živim v Sloveniji sam, brez družine, delam pa seveda na tem, da bi celotno družino pripeljal v Slovenijo. (D10)	Živim sam	Bivalni pogoji
... delam pa seveda na tem, da bi celotno družino pripeljal v Slovenijo. (D10)	Pripeljati družino	Razlogi za prihod v Slovenijo
Opravljam delo projektnega vodje na terenu za večje elektro podjetje. (D10)	Delovno mesto	Delo
Delovnik je zelo nepredvidljiv, saj v povprečju delo opravljam več kot 8 ur dnevno, kar seveda pusti vidne posledice utrujenosti konec dneva. (D10)	Delovni čas	Delo
Prosti čas je pomemben, ampak ga dnevno ne ostane prav veliko. (D10)	Količina prostega časa	Prosti čas
Kadar imam možnost se družim s prijatelji ob pijači, si pogledam film, internet, grem na zabavo. (D10)	Druženje s prijatelji, sprehod, zabava	Prosti čas
Kar dosti časa po napornem delovniku pa preživim v stanovanju. (D10)	Prosti čas preživim v bivalnem prostoru	Prosti čas
Bivalni pogoji so precej skromni. V 60 kvadratnem podnajemniškem stanovanju živim še s tremi prijatelji oziroma sodelavci. (D10)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Za higienske razmere v bivalnih prostorih je za silo poskrbljeno, težko pa je pričakovati od takšnega profila ljudi, da bo vse brezhibno čisto in sterilno. Problem se pojavi že pri življenjskih navadah, pomanjkanju časa ipd. (D10)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
V celoti lahko rečem, da je za osnovne bivalne pogoje	Normalni bivalni pogoji	Bivalni pogoji

poskrbljeno. (D10)		
Družimo se predvsem v kuhinji, kjer je tudi televizija. (D10)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Možnosti za zasebnost v stanovanju praktično ni, ker si sobo delim z sodelavcem. (D10)	V bivalnem prostoru nimam možnost zasebnost	Zasebnost
Razmišljali smo že o selitvi v drugo stanovanje, ampak iz tega ni bilo nič. Imamo kar dobro ceno najemnine, tako da je to glavni razlog da še nismo zamenjali stanovanja. (D10)	Stroški za najemnino	Bivalni pogoji
Tudi ko smo se hoteli preseliti, je bilo kar težko priti do informacij, saj takrat še nismo imeli računalnika/interneta. (D10)	Živim skupaj z drugimi delavci	Bivalni pogoji
Denarja konec meseca ne ostane praktično nič, saj gre večina prihodka za investicije v matični državi, predvsem za šolanje otrok in gradbene investicije. (D10)	Pošiljanje prihodkov domov	Ohranjanje stikov in vezi z izvorno družino
Poleg stanovanja so največji stroški prehrana, bencin, cigarete. (D10)	Živijo s čim nižjimi stroški	Denar, finančna stiska in varčevanje
Z vzpostavljanjem prijateljskih odnosov nimam prav nikakršnih težav, saj menim da je to precej odvisno od vsakega posameznika. Imam kar nekaj prijateljev, ki so domačini. (D10)	Imam stik s Slovenci	Prijateljski odnosi in stiki s Slovenci
O tem smo že razmišljali in zadeva je še vedno aktualna, kako se bo razpletlo pa je odvisno od žene in otrok. Prva ovira v tem primeru je seveda jezik, zaposlitev in vse večji mesečni izdatki. (D10)	Pripeljati družino	Razlogi za prihod v Slovenijo
Ne, teh problemov osebno nimam. Verjetno zaradi tega ker sem bival in delal v Sloveniji že prej, tako da sem situacijo kar dobro poznal in sem se ji tudi primerno prilagodil. (D10)	Ne čuti diskriminacije	Diskriminacija
Da počutim se sprejetega. (D10)	Počutijo se sprejete	Sprejetost v slovensko družbo

Prednosti: več dela kot v matični državi; boljši zaslužek in s tem preskrbljena družina; boljša delovna disciplina; večje možnosti za osebni uspeh; izzivi in preizkušnje; več stika s tujino. (D10)	V Sloveniji je veliko prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Ovire: prevelika razdalja od družine, predvsem je otežena situacija pri vzgoji treh šoloobveznih otrok; plačilna disciplina delodajalcev in neevropske plače; vse večji pritiski na delovnem mestu; verjetnost, da zaradi načina življenja in dela ostanejo posledice na zdravju; državljanstvo, papirji, birokracija, v kolikor želiš delati na svojo roko; nakup nepremičnine, saj razmišljamo tudi o selitvi in bivanju v Sloveniji; tiho izkoriščanje delavcev, s tem predvsem merim na dolgotrajno izkoriščanje kot so presežki delovnih ur pri večjih projektih, opravljanje »umazanega« dela, ki ga domačini na višjem položaju ne želijo opraviti itn. (D10)	V Sloveniji je malo prednosti	Ovire, prednosti in zadovoljstvo z življenjem v Sloveniji
Zaenkrat še stabilno. Zdravnika ne obiskujem v Sloveniji, v kolikor ni res nujno. (D10)	Z zdravjem nimam težav	Zdravstveno stanje

PRILOGA 3 – UREDITEV IZVJAV V SKUPINE IN KATEGORIJE

Začetek življenja v Sloveniji

RAZLOGI ZA PRIHOD V SLOVENIJO

- **delo, zaslužek**

V Slovenijo sem prišel zaradi dela. (D3)

- **želja po boljšem življenju**

... z namenom, da bi počel nekaj boljšega, imel boljše življenje in razmere na splošno. (D6)

Bila je dosti bolj razvita kot Bosna, zato smo prišli z enim samim ciljem, ustvariti čim boljše pogoje za življenje in utreti pot za bodoče generacije. (D10)

- **odprtje svojega podjetja**

... tukaj sem želel odpreti gostilno, ampak ni šlo. (D4)

- **pripeljati družino**

Jih pa imam namen pripeljati, ko bodo razmere dopuščale. (D2)

... delam pa seveda na tem, da bi celotno družino pripeljal v Slovenijo. (D10)

ZAČETEK ŽIVLJENJA V SLOVENIJI

- **dolg delovni čas**

Delal sem 12 ur na dan, 99 % smo naredili ročno...

- **opravljanje najslabših del**

Opravljal sem najslabše delo, tisto, ki ga nihče noče opravljati.

- **slabi pogoji bivanja**

V baraki je bilo slabo, na začetku ni bilo gretja, ampak so potem uredili.

- **slaba prehrana**

Najhujše sem delal na začetku, imeli smo slabo hrano, salame, kruh in take stvari.

Socialna mreža

PRIJATELJSKI ODNOSI

- **prijatelji različnih narodnosti**

Ko se gre za delo, se pogovarjam s Slovenci, v prostem času se družim z vsemi. (D5)

Mešani prijatelji, več narodnosti, predvsem pa z ljudmi iz Kosova. (D2)

Družim se s Slovenci, Bosanci, Srbi, Albanci. (D4)

- **prijatelji lastne narodnosti**

Večino prijateljev imam iz Kosova ... (D3)

... večinoma se družim z ljudmi iz Kosova. (D1)

- **prijatelji sodelavci**

Z delavci iz gradbišča se da družiti izven delovnega časa, z njimi lahko kaj počneš. (D6)

... večinoma se družim s sodelavci. (D4)

- **družinski člani/partnerica**

Največ se družimo v gostilni, z bratom in prijatelji. (D7)

PRIJATELJEVANJE IN STIK S SLOVENCMI

- **nimam stika s Slovenci**

S Slovenci nisem nikoli poskusil biti prijatelj. (D1)

... nimam kontakta s Slovenci ... (D3)

- **imam stik s Slovenci**

Slovenskih prijateljev imam polovico. (D5)

V 80 % se družim s Slovenci. (D6)

Z vzpostavljanjem prijateljskih odnosov nimam prav nikakršnih težav, saj menim da je to precej odvisno od vsakega posameznika. Imam kar nekaj prijateljev, ki so domačini. (D10)

- **v stik s Slovenci prišel preko družine/partnerice**

... punca je Slovenka. (D4)

Slovenci s katerimi se družim so npr. bratranec od punce, sošolka od punce, itn. (D4)

- **težko priti v stik s Slovenci**

Tudi so do tujcev bolj zadržani, se te izogibajo. (D6)

Zelo malo je možnosti, ker je samo vodja Slovenec. (D6)

S Slovenci se nimaš priložnosti družiti. (D6)

SPREJETOST V SLOVENSKO DRUŽBO

- **počutijo se sprejete**

Sedaj sem sprejet kot da sem Slovenec ali pa še bolj. (D6)

Tukaj se počutim sprejetega, meni je zelo v redu. (D7)

- **občutek nesprejetosti**

V kavarnah te ne marajo ... (D6)

Tukaj bivaš, ampak moraš imeti vsa dovoljenja s sabo. (D1)

Kaže se tako, da te vedno nekaj sprašujejo, kaj nameravaš, koliko nameravaš, da ti postavljajo pogoje, ki jih ne moreš izpolniti. (D6)

- **pogoji za sprejetost**

Če se boš pokazal kot normalen, da znaš komunicirati, te bodo sprejeli. (D6)

Priden, razumljiv in pošten moraš biti, vse to moraš dokazati. (D6)

Vključil sem se v slovenska društva in tam dojel, da se bom moral jest vključiti v družbo. (D8)

... človek se mora asimilirati, vsak se mora sčasoma asimilirati. (D8)

OHRANJANJE STIKOV IN VEZI Z DRUŽINO

- **imam družino v Sloveniji**

Tukaj smo skupaj z ženo in dvema otrokoma ... (D1)

... tukaj imam ženo Slovenko in dva otroka, ki sta rojena tukaj. (D8)

- **domači ekonomsko samostojni**

Na Kosovu imajo dovolj, ne potrebujejo moje pomoči. (D4)

Domov ne pošiljam denarja, ker so ekonomsko samostojni. (D9)

- **pošiljanje prihodkov domov**

Tisto kar ostane, pošiljam družini na Kosovo. (D6)

Kakšen mesec pošljem 1000 evrov, včasih nič, ker ne pridem skozi mesec. (D5)

- **način ohranjanja stikov**

Vsaki 15 dni grem na Kosovo, z avtom ali letalom. (D5)

Svojo ženo pokličem, s sinovoma govorimo preko interneta. (D5)

Ovire delavcev migrantov

JEZIK

- **težave s slovenščino na začetku**

Na začetku je bil problem zaradi jezika, ker ga nisem govoril. (D4)

Malo govorim srbsko, ker ne znam dobro slovensko. (D2)

- **s slovenščino nima težav**

Jezik me ne ovira veliko. (D1)

- **skromno znanje slovenščine**

Nekako se da zmeniti. (D2)

- **slovenščine ni potreboval**

Delal sem v gradbeništvu, zato jezika nisem veliko potreboval. (D7)

- **želja naučiti se dobro slovenščino**

Dosti so Albanci pozorni in se hočejo naučiti. (D6)

Trudijo se maksimalno, potrudili se bodo, da bodo razumeli. (D6)

DISKRIMINACIJA

- **diskriminacija na stanovanjskem področju**

Rečejo ti, da želiš za 10 mesecev vnaprej plačano najemnino ... (D1)

Dostikrat rečejo, da si tujec in ti ne dajo stanovanja. (D6)

- **diskriminacija na delovnem mestu**

Slišim, da se največ diskriminacije dogaja na delovnem mestu. (D8)

- **diskriminacija glede na nacionalnost**

Planetu Tuš so rekli, da ne morem noter, ker sem Albanec. (D2)

Albanec si, vrni se nazaj! (D2)

V kavarni mi je pijanček rekel »ti si čefur«. (D10)

- **diskriminacija javnih služb**

Dobil sem kazen. Ti si iz Kosova, ti nimaš izpita (...). Pijan sem bil, priznam. Potem je začel lagati, da sem govoril po telefonu in da nisem bil privezan. (D5)

- **ne čuti diskriminacije**

Diskriminacije nisem nikoli čutil. (D9)

- **ne prepozna diskriminacije**

Nekateri delavci mislijo, da se za njih zanimajo. (D6)

DENAR, FINANČNA STISKA IN VARČEVANJE

- **denar potrošijo za lastne potrebe**

Denar porabim zase in za punco. (D9)

- **živijo s čim nižjimi stroški**

... želijo preživeti s čim manjšimi stroški. (D6)

Hočeš čim več privarčevati in pomagati družini. (D6)

- **težko (pre)živijo v sedanji krizi**

... komaj preživimo. (D1)

Ne pridemo skozi mesec, ne moremo poravnati vseh računov. (D1)

Težko je, ampak sem skromen in zadovoljen z majhnim. (D8)

- **ostanek denarja konec meseca**

Ko sem še delal, mi je mesečno ostalo od 400 do 500 evrov. (D2)

Na koncu meseca mi ostane 300 evrov ... (D1)

Tudi ko delam ali če ne, mi skoraj nič ne ostane. (D3)

Ostane ti od 400 do 600 evrov, če delaš po 12 ur in ne daješ drugam ... (D6)

Življenjske razmere delavcev migrantov

DELO

- **brez zaposlitve**

Trenutno nimam zaposlitve. (D1)

Trenutno nič ne delam, iščem delo. (D2)

Trenutno sem brezposeln ... sem na Zavodu za zaposlovanje. (D8)

- **utrujenost po službi**

Po službi sem utrujen. (D9)

Delovnik je zelo nepredvidljiv, saj v povprečju delo opravljam več kot 8 ur dnevno, kar seveda pusti vidne posledice utrujenosti konec dneva. (D10)

- **delovni čas**

Delam od ponedeljka do sobote od 7 do 15 ... (D7)

Vstanem ob 1.30 in delam do 10h, razvažam kruh za *** (ime podjetja) ... (D9)

Dodatne ure lahko izkoristim pozimi, jih ne izplačujejo. (D2)

- **delovno mesto**

Vedno sem delal v gradbeništvu. (D2)

Delam v gradbeništvu pri sorodniku. (D4)

- **lastno podjetje**

Potem sem odprl firmo, leta 1999, delali smo za telekomunikacijo, komunalne storitve, ipd. (D5)

... jaz imam firmo, zaposlenih imam 8 ljudi, potem pa poleti vzamem še dodatne delavce ... (D5)

- **delo je odvisno od razmer**

... prej sem delal od 8 do 10 ur dnevno, od marca do decembra ... (D1)

Odvisno od tega kaj delamo tisti dan. Kakšen dan delamo več, danes nismo delali nič. Poleti se dela več, pozimi je dosti prosto. Ko je sneg se ne dela. (D4)

Čez poletje imam čez 40 delavcev, vzamem kooperante, ljudi vzamem na pogodbo. (D5)

BIVALNI POGOJI

- **živim sam**

Živim v enosobnem stanovanju, imam kuhinjo, kopalnico in stranišče. (D4)

Živim sam ... (D4)

- **živim skupaj z drugimi delavci**

V sobi sem jaz in še štirje fantje. (D2)

- **živim z družino/partnerico**

Živimo skupaj v najemniškem stanovanju za 350 evrov mesečno. (D1)

Z ženo sva dobila 35 kvadratov veliko garsonjero, od začetka sem bival v privatnem stanovanju. (D8)

Imam dvosobno stanovanje, kuhinjo, dnevno sobo, kopalnico, stranišče. (D7)

- **normalni bivalni pogoji**

Živim v najemniškem stanovanju. Stanovanje je normalno. (D1)

V stanovanju živim z bratom, imava kuhinjo, kopalnico, stranišče, vse imam. (D5)

- **stroški za najemnino**

... mesečno plačujem 140 evrov. (D2)

... plačujem 135 evrov mesečno. (D3)

ZASEBNOST IN PROSTORI DRUŽENJA

- **v bivalnem prostoru nimam možnosti za zasebnost**

Imam enosobno stanovanje, zato se ne morem nikamor umakniti. (D1)

Skupnih prostorov je malo, nikogar ne moraš povabiti ... (D6)

- **v bivalnem prostoru imam možnost zasebnosti**

V svojem stanovanju imam prostor za druženje. (D7)

V svojem stanovanju imam prostor, kjer se lahko umaknem, lahko sem ves čas sam, samo ključ moram obrniti. (D5)

- **mir najdem izven stanovanja**

Če hočem imeti mir, grem na sprehod po mestu ali pa na kavo. (D2)

Grem na sprehod, v gozd, dol do Kokre, gledam vodo in ribe. (D1)

PROSTI ČAS

- **druženje s prijatelji, sprehod, zabava**

V prostem času grem na sprehod, gremo v Tuša, na kavo s prijatelji. (D2)

- **prosti čas posvečen družini/partnerici**

... v prostem času se družim s prijatelji, doma sem z družino, skrbim za otroke. (D1)

V prostem času gledam telenovele s punco. (D4)

S punco greva mal okrog po Bledu, Bohinju. (D4)

- **prosti čas posvečen nujnim opravkom**

Prosti čas posvetiš higieni, redu, samemu sebi. (D6)

Potrudiš se, da narediš čistočo v stanovanju, stranišču, umiješ cunje. (D6)

Večinoma v nedeljo skušam it nabavljat ... (D6)

- **v prostem času ne počnem nič posebnega**

V prostem času ne počnem ničesar posebnega. (D5)

- **prosti čas preživim v bivalnem prostoru**

Kar dosti časa po napornem delovniku pa preživim v stanovanju. (D10)

- **hobiji**

... je skoraj nemogoče imeti hobi ... (D6)

Malo igram tudi nogomet, za vikende, v nedeljo. (D7)

V prostem času delam stvari v zvezi s črnogorskim društvom. (D8)

Športni tip nisem, dobimo se v klubskem prostoru, igramo šah in podobne stvari. (D8)

- **količina prostega časa**

Dnevno imam 6 ur prostega časa. (D4)

Na dan imam tri ure prostega časa, največ pa za vikende. (D7)

... prostega časa skoraj ni, ga je čisto malo. (D6)

ZDRAVSTVENO STANJE

- **z zdravjem nimam težav**

Z zdravjem nimam težav, vse je v redu. (D2)

- **občasne zdravstvene težave**

... pojavijo se kakšne težave, grem do zdravnika in dobim zdravila. (D8)

- **zadovoljni z zdravnikom in zdravstvenim sistemom**

Zdravnik je prijazen, veliko se pogovarjamo o Črni gori, več kot o zdravju. (D8)

Do zdravnika sem šel samo enkrat, sistem funkcionira. (D9)

- **imam zdravstvene težave**

... zadaj v glavi imam glavobole. (D5)

Polovično sem upokojen, polovično delam, torej delam 4 ure. (D5)

OVIRE, PREDNOSTI IN ZADOVOLJSTVO Z ŽIVLJENJEM V SLOVENIJI

- **v Sloveniji je malo prednosti**

Trenutno v Sloveniji vidim malo prednosti. (D9)

- **ovire so na vsakem koraku**

Ovir je veliko, zahtevajo 100 stvari. (D6)

- **v Sloveniji je veliko prednosti**

Za jesti in piti imam, nič mi ne manjka, v redu je. (D1)

Je urejena država, lažje se najde služba, imate dobro zdravstvo, ni toliko korupcije. (D9)

- **v Sloveniji živim boljše kot doma, je moja nova domovina**

V Sloveniji se dobro počutim, zame je tukaj boljše kot na Kosovu. (D7)

Črno Goro jemljem kot matično domovino, kot novo domovino pa Slovenijo. (D8)

- **V domovini se živi boljše, Slovenija ni moja nova domovina**

Rodil sem se v Albaniji in umrl bom Albanec. (D5)

V Sloveniji sem samo zaradi denarja, živi pa se bolje na Kosovu. Tukaj se ne počutim kot doma, tukaj je dobro zaradi denarja. (D5)

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisani *Anže Bertoncelj* vpisan na Fakulteto za socialno delo Univerze v Ljubljani v študijskem letu 2006/2007 kot reden študent izjavljam, da sem diplomsko delo z naslovom *Vsakdanje življenje delavcev migrantov v Kranju* napisal samostojno, s korektnim navajanjem virov ob pomoči mentorice Doc. dr. Vesne Leskošek.

Datum: 11.05.2012

Podpis: